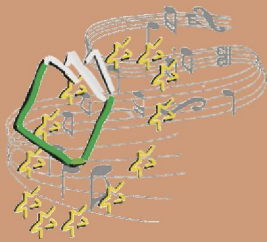

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ &
ΑΡΧΙΚΗΣ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ
ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ

ΤΣΙΓΓΑΝΟΣ ΤΕΧΝΙΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

ΤΣΙΓΓΑΝΟΣ ΤΕΧΝΙΤΗΣ

Οικονομική ζωή - Επαγγέλματα

Για τον εκπαιδευτικό

ΤΣΙΓΓΑΝΟΣ ΤΕΧΝΙΤΗΣ

Οικονομική ζωή - Επαγγέλματα

Για τον εκπαιδευτικό

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ Γιάννης Γεωργίου, Μαρία Δημητρίου, Εύα Πολίτου

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ Μανώλης Δημητρίου
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Γαβριέλλα Σωτηροπούλου
ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ Ειρήνη Τσομπάνη

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΠΑΜ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΕΡΓΟΥ Αθανάσιος Γκότοβος

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Τομέας Παιδαγωγικής
Τηλ.: 0651-95719/95683 Fax: 0651 42542
e-mail: roma@cc.uoi.gr
<http://www.uoi.gr/ROMA>

ISBN 960-8157-23-4
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ Ξ008
Κ.Π. 167/02

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
Έμποροι	17
Τεχνίτες	41
Αγρότες	55
Καλλιτέχνες	65
Σαν σχόλια	77
Και λίγα περισσότερα	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	103

Υλικό για την αξιοποίηση του πολιτισμού των Τσιγγάνων μαθητών δε σημαίνει, κατά τη γνώμη μας, υλικό που αναφέρεται στους Τσιγγάνους αλλά υλικό που επιτρέπει στους Τσιγγάνους μαθητές να εκφραστούν, να δράσουν και να αποκτήσουν προσόντα, συλλειτουργώντας με τους συμμαθητές τους. Υλικό που τους επιτρέπει να επικυρώσουν τον (όποιο) πολιτισμό τους *μέσα στην* και *μέσα από* τη σχολική διαδικασία και να βελτιώσουν τη σχολική τους θέση και απόδοση. Ως εκ τούτου, η επικέντρωσή μας στον «τσιγγάνικο πολιτισμό» δεν μπορεί παρά να είναι θεματικά προσανατολισμένη, να συνδέεται οργανικά με το αναλυτικό πρόγραμμα και να αποτελεί το κλειδί για την πρόσβαση σε αυτό.

Το υλικό που προτείνουμε, λοιπόν, έχει πρώτα απ' όλα στόχο να συμβάλει στην αναθεώρηση της ίδιας της σχέσης των μαθητών (αλλά και των εκπαιδευτικών) με τη σχολική και, γενικότερα, τη μαθησιακή διαδικασία.

Πρόκειται για ένα σώμα πηγών (ιστορικά και λογοτεχνικά κείμενα, άρθρα και συνεντεύξεις, αφηγήσεις, τραγούδια, παραμύθια),* στις οποίες μπορεί να ανατρέξει ο εκπαιδευτικός, προκειμένου να αντλήσει στοιχεία για να εμπλουτίσει το μάθημά του. Οι πηγές αυτές θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν, σε σχέση με τις θεματικές ενότητες των σχολικών βιβλίων.

Η παρουσία Τσιγγάνων μαθητών είναι η πρόκληση για την ανα-συγκρότηση της δικής μας διδακτικής παρουσίας. Τα παιδιά που είχαμε στο μυαλό μας όταν φτιάχναμε το υλικό μας δεν είναι «εθνογραφικά παραδείγματα», αλλά μαθητές των οποίων η φοίτηση σε μία σχολική μονάδα θέτει συγκεκριμένα παιδαγωγικά ζητήματα. Οι «Τσιγγάνοι» στην τάξη μας αντιπροσωπεύουν, πιστεύουμε, τη δυνατότητα ανατροπής του συνηθισμένου πρίσματος υπό το οποίο «βλέπουμε» το αναλυτικό πρόγραμμα, τα σχολι-

---

* Σε κάθε κείμενο έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

κά βιβλία, την πρακτική μας, τις σχέσεις μας με τους μαθητές, τελικά την ίδια μας τη δουλειά.

Για το λόγο αυτό, επιδιώξαμε να βοηθήσουμε τον εκπαιδευτικό να επεξεργαστεί πιο ελκυστικές μορφές παράδοσης της διδακτέας ύλης, δηλαδή μορφές περισσότερο ανοιχτές στην εμπειρία των ίδιων των μαθητών. Δεύτερον, επιχειρήσαμε να προτείνουμε τρόπους για μια οικονομικότερη και περισσότερο ευέλικτη οργάνωση της ύλης. Προσπαθήσαμε, δηλαδή, να δώσουμε ιδέες για μια τέτοια οργάνωση του μαθήματος που θα επιτρέψει σε μαθητές με διαφορετική εξοικείωση με τη σχολική ύλη, αλλά και με διαφορετικά επίπεδα αναγνωστικής ικανότητας, να συμμετάσχουν στην ανάπτυξη του ίδιου θέματος: ακόμη, να προσφέρουμε ιδέες για τη συμπύκνωση της ύλης ή και για τη διαθεματική προσέγγιση ορισμένων ενότητων, έτσι ώστε οι μαθητές των προπαρασκευαστικών τμημάτων να μην περιορίζονται μόνο στην κατάκτηση του μηχανισμού ανάγνωσης και γραφής και να μη στερούνται τα εφόδια –αλλά και τη χαρά– που προσφέρει η επαφή με τα υπόλοιπα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος.

Στο υλικό μας, το οποίο και θεωρούμε ότι δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε Τσιγγάνους μαθητές, δεν μπορούμε ούτε και είναι ακριβές να παρουσιάζουμε τους Τσιγγάνους ως μια ανεξάρτητη από τις άλλες ομάδα, αλλά ως τμήμα –και εν μέρει ως παράγωγο– ευρύτερων ιστορικών και κοινωνικών διαδικασιών.

Η φιλοσοφία που υιοθετήθηκε κατά τη σύνταξη του υλικού απέφυγε να δώσει κλειστές (και απο-κλειστικές) απαντήσεις είτε σχετικά με τις πολιτισμικές ταυτότητες των αποδεκτών είτε σχετικά με το μαθησιακό επίπεδο και τις μαθησιακές τους ανάγκες. Ιδωμένο υπό αυτό το πρίσμα, το υλικό μας δεν μπορεί ούτε να αντιμετωπιστεί ούτε να λειτουργήσει ως εναλλακτικό βιβλίο. Δεν αποτελεί παρά ένα «πακέτο» ιδεών για *εναλλακτική χρήση των* *υπαρχόντων σχολικών βιβλίων, ένα σύνολο προτάσεων,*

ανάμεσα στις οποίες οι εκπαιδευτικοί καλούνται να αναζητήσουν εκείνες που ταιριάζουν στην περίπτωση τους.

Ο πολυσυλλεκτικός χαρακτήρας του υλικού, καθώς και η αποφυγή ενιαίας μορφής, δεν έχει να κάνει τόσο με τις δυνατότητες της παραγωγής, όσο με τη φιλοσοφία μας: *σχεδόν καθετί μπορεί να αποτελέσει διδακτικό υλικό.*

Όσα κομμάτια θεωρηθούν κατάλληλα να χρησιμοποιηθούν χρειάζονται την *παρέμβαση του εκπαιδευτικού*, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη μεθοδολογία, γιατί ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος που τελικά γνωρίζει την τάξη του.

Τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στο υλικό δεν τα συγκεντρώσαμε για να διαβαστούν στην τάξη, αλλά για να αποτελέσουν πηγή πληροφοριών που ελπίζουμε να δώσει ιδέες και να *τροφοδοτήσει μία πολλαπλότητα δραστηριοτήτων*: θεατρικούς αυτοσχεδιασμούς, τραγούδια, παιχνίδια, εκθέσεις, κόμικς και ό,τι άλλο υπαγορεύσει η δυναμική της τάξης, καθώς και οι προτιμήσεις και τα ταλέντα του κάθε εκπαιδευτικού.

Το υλικό λοιπόν που προτείνουμε δεν έχει στόχο να αντικαταστήσει τα βιβλία του αναλυτικού προγράμματος και να αποτελέσει ειδικό διδακτικό υλικό για τους Τσιγγάνους μαθητές. Είναι υλικό *συμπληρωματικό*. Κι ακόμα, το υλικό μας έχει *ενδεικτικό* και *παραδειγματικό* χαρακτήρα.

Κι αυτό, για δύο λόγους. Πρώτα πρώτα, γιατί πιστεύουμε ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών μας δεν μπορούμε να το προδικάσουμε, αντίθετα καλούμαστε να το ανακαλύψουμε. Δεύτερον, γιατί εκείνο που έχει σημασία είναι το πώς θα καταστήσουμε αυτό το «κεφάλαιο» λειτουργικό μέσα στη διδακτική διαδικασία και για τους σκοπούς αυτής της διαδικασίας. Και τη γνώση αυτής της διαδικασίας —με τις επιμέρους ιδιαιτερότητές της— την έχει τελικά ο εκπαιδευτικός, που η δουλειά μας ελπίζουμε να τον βοηθήσει.

Η συγγραφική ομάδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- Πιο παλιά κάναμε καλάθα με τον πατέρα μου και τα πουλούσαμε στα χωριά.
Τώρα τα φέρνουνε από το εξωτερικό...
  - Φέρνω γυναικεία ρούχα από τις Ινδίες.
Πολύ πλούσια, ωραία ρούχα.
  - Ο παππούς μου και ο πατέρας μου ήταν μουσικοί,
δηλαδή οργανοπαίκτες όπως κι εγώ.
  - Δούλενα σε τούρκο. Έχω κάνει πολλές δουλειές.
Ακόμη και σε οικοδομές έχω δουλέψει.
  - Θα κάνουμε αγκινάρες και μετά καρέκλες ή μαναβικά.
    - Ο πατέρας μου είναι παρλιατζής.
- Έχει αυτοκίνητο και βρικόκει πράματα από τους μπαλαμέ και τα πουλάει.
- Κασετίνες με κλειδιά, κατσαβίδια πουλί... Τυρίζω με το αυτοκίνητο.
  - Ο πατέρας μου πουλά πωλάρια, γλάστρες, χίμα, λουλούδια...
Τα βάζει στο αυτοκίνητο.
  - Χαλιά και παπλωμάτα κάνουμε.
  - Δούλενα και στο ταξί ενός πριν αρχίσω να κάνω υψάσματα.
  - Ο πατέρας μου χίριζε και εμπορευόταν ζώα.

Κι όμως,
οι Τουγγάνοι
δουλεύουν
και μάλιστα
σκληρά...

Οι Τσιγγάνοι δουλεύουν

*Κι όμως,
οι Τσιγγάνοι δουλεύουν
και μάλιστα σκληρά...*

Κοίτα εδώ, όταν σταύρωσαν το Χριστό,
πήγε κουβαλώντας το σταυρό μέχρι το Γολγοθά.
Ζήτησε νερό και κανείς δεν του έδωσε.

Όταν έφτασε στην κορφή του τόπου,
μαζεύτηκαν γύρω του μερικοί Γύφτοι.
Είχαν μαζί τους νερό και καθώς πλησίασαν
το Χριστό, τινάχτηκαν μπροστά του και
του πρόσφεραν νερό.

Αφού ξεκουράστηκε λιγάκι και συνήλθε,
είπε στους Γύφτους:

«Εσείς οι Γύφτοι, να έχετε την ευλογία μου.
Θα τρώτε αλλά δε θα εργάζεστε.
Και αυτοί που θα ακολουθήσουν,
επίσης θα τρώνε αλλά δε θα εργάζονται».
Αυτή ήταν η ευλογία του Χριστού στους Τσιγγάνους.

Φωνές που αντιλαλούν σ' όλες τις γειτονιές και στις λαϊκές αγορές των συνοικιών. Φωνές Τσιγγάνων που προσπαθούν να πουλήσουν για να βγάλουν τα προς το ζην. Οι Τσιγγάνοι προχωρούν ανάλογα με το ρυθμό της ζωής και τις αλλαγές στις ανάγκες του πελάτη.

Παλιότερα, κυριαρχούσε το εμπόριο αλόγων. Το ακόνισμα των μαχαιριών και των ψαλιδιών. Γύριζε ο Τσιγγάνος με τον τροχό σ' όλα τα χωριουδάκια της Ελλάδας. Για πολλά χρόνια έφερνε τ' αγαθά εκείνα που μπορούσαν να απολαμβάνουν οι κάτοικοι των πόλεων αλλά και τις ειδήσεις, τα νέα. Οι χωριάτες περίμεναν μ' ανυπομονησία να έρθει ο γύφτος, όχι μόνο για να αγοράσουν διάφορα πράγματα, αλλά και για να μάθουν τα νέα της πόλης και των διπλανών χωριών. Οι Τσιγγάνοι ακόμα ήταν αυτοί που έδιναν ζωή και κέφι στα πανηγύρια των χωριών γιατί ήταν, και είναι, απ' τους καλύτερους μουσικούς. Οι περισσότεροι είναι αυτοδίδακτοι και το πηγαίο ταλέντο τους στη μουσική και στο χορό πάντα παρέσυρε και τους υπόλοιπους σ' ένα μεγαλόπρεπο γλέντι.

Αργότερα άλλαξαν τα πράγματα, μπήκε και τ' αυτοκίνητο για τα καλά στη ζωή του Έλληνα κι αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν κι οι Τσιγγάνοι. Σιγά σιγά, πήραμε κι εμείς αυτοκίνητα για να προλάβουμε τον αιώνα της ταχύτητας. Από τότε για τους Τσιγγάνους το αυτοκίνητο είναι το μέσον για να ζήσουν την οικογένειά τους. Θ' ακούσεις άπειρες φορές, όπως έχω ακούσει κι εγώ, να σχολιάζουν τα μεγάλα φορτηγά των Τσιγγάνων ή τα ακριβά χοντρά λάστιχα των ημιφορτηγών. Αφού ούτε σπίτι δεν έχουν να μείνουν, γιατί διατηρούν τέτοια πολυδάπανα αυτοκίνητα; απορούν πολλοί. Ας σκεφτούμε όμως ότι ναι μεν δεν έχουν σπίτι να μείνουν, αλλά το αυτοκίνητο είναι εκείνο που θρέφει τα παιδιά κι όλη την οικογένεια, γιατί εκεί μέσα συνυπάρχουν σπίτι και μαγαζί. Τότε θα δούμε ότι δεν είναι τόσο παράλογο αυτό που συμβαίνει.

Στην πλειοψηφία μας, εμείς οι Τσιγγάνοι, είμαστε έμποροι, μουσικοί και αγρότες. Είμαστε πολύ εργατικοί και πολύ

Έχεις πουλήσει ποτέ σου;

*Πάρε κόσμε!
Γενικό ξεπούλημα.
Φτήνια και ποιότητα.
Μιλάμε για καλά χαλιά.
Εδώ οι καλές πατάτες.
Πατάτες απ' τη Θήβα.
Καρπούζια με το μαχαίρι.
Θες ένα καλό ρολογάκι;
Μοίρα, μοίρα.
Να σε πω τη μοίρα σου,
να σε πω το ριζικό σου!
Παλιά σίδερα μαζεύω.*

*Κοίτα με απ'
τη δουλειά μου
κι όχι απ' το
δέρμα μου.*

έξυπνοι στη δουλειά μας. Οι ανάγκες της δύσκολης ζωής μας μάς έχουν κάνει πρακτικούς, πολυτεχνίτες, ευκίνητους και παρατηρητικούς. Δύσκολα «ξεφεύγει» απ' τους Τσιγγάνους αγοραστής κι οι φορές που ξεγελιούνται είναι σπάνιες. Αυτά όμως σταματούν στην πώληση. Γενικά οι συμφωνίες με τ' αφεντικά –κυρίως στις αγροτικές δουλειές– είναι ασύμφορες. Η αγραμματοσύνη είναι πολλές φορές ο λόγος που τους επιτρέπει να μας εκμεταλλεύονται. Ωστόσο εμείς καταφέρνουμε να επιβιώνουμε, όμως όλο και πιο δύσκολα.

Τώρα, με τους μετανάστες, τα πράγματα είναι ακόμα χειρότερα για τους Έλληνες Τσιγγάνους. Κέρδη θέλουν οι εργοδότες, προσφέρουν λοιπόν πολύ χαμηλότερα μεροκάματα στους ξένους και πού να τους ανταγωνιστούν οι Τσιγγάνοι... Έτσι θα δεις σήμερα μερικούς να φτάνουν να ζουν απ' τα σκουπίδια –στις χωματερές– και να ζητιανεύουν. Κι εγκλήματα γίνονται περισσότερο στην τσιγγάνικη κοινωνία, ακριβώς λόγω της ανεργίας. Όμως εμείς ούτε που έχουμε αγγίξει τα όρια της εγκληματικότητας που θα βρεις αλλού στην κοινωνία.

Ο Τσιγγάνος προσπαθεί και θα προσπαθεί πάντα να είναι ένα υγιές μέλος της κοινωνίας, αποδοτικό μέσα από οποιαδήποτε δουλειά κι αν κάνει, κι αυτό μετράει. Άλλωστε, όπως λέει κι ένα τσιγγάνικο ρητό: «Ντικ μαν κατάρ μι μπουρκί, άερ κατάρ μι μορκί», **κοίτα με απ' τη δουλειά μου κι όχι απ' το δέρμα μου.**

Να το θυμάσαι κι εσύ αυτό.

ΕΜΠΟΡΟΙ

Σημειώσεις ενόςπραματευτή (η ποιήσι...)

Ταρίφαλο κι αν καταπιώ, κανέλα κι αν μασηώ
Μα το δικό σου όνομα δε θα το λησμονήσω.
Θε μου, και να γινότανε στον Άβδη πανηγύρι
να 'μουν κι εγώπραματευτής ν' αγόραζαπραμάτειες
να πήγαινα ν' αγόραζα στους νέους τα ντουφέκια.
Θε μου, και να γινότανε στον Άβδη πανηγύρι
να 'μουν κι εγώπραματευτής ν' αγόραζαπραμάτειες
να πήγαινα ν' αγόραζα στις παντρεμένες ρούχα.

Θέλτε να στείλτε γράμματα, θέλτε να παραγγείλτε,
στείλτε μου βάρη του βουνού και τη λαμπρή λαμπάδα
και το Μεγάλο Σάββατο τα ρούχα μου ν' αηλιάζω
ένας' η λέρα το κορμί κι η αράχη το κεράρι.

...είμαι
πραματευτής,
ένα είδος που
έρει εκλείπει...

Οι πέτρες έχουν συντροφέψει τα ταξίδια μου πολλές φορές. Είμαιπραματευτής, ένα είδος που έχει εκλείψει, γιατί οι άνθρωποι μας κυνηγούν. Λένε πως τους ταράζουμε τη μονιμότητα και τη σταθερότητά τους. Εμείς πιστεύουμε πως τους θυμίζουμε όλ' αυτά που φοβούνται ν' αποκτήσουν, μα δεν το λέμε. Αφήνουμε τον καθένα να διαλέγει τον τρόπο της ζωής του...

Στους ανθρώπους αρέσει να σταματούν το χρόνο. Αγοράζουν μαζικά, φτηνά και μέτρια. Το να νομίζεις πως μπορείς να σταματήσεις το χρόνο, παγιδεύοντάς τον σε απaráλλαχτες καθημερινότητες είναι μια τερατώδης ψευδαίσθηση και ύβρις. Έτσι πιστεύουμε εμείς οιπραματευτές, που κινούμαστε συνέχεια κι απολαμβάνουμε τα τερτίπια των αλλαγών του κόσμου...

Εμείς οιπραματευτές συνηθίσαμε τις γρήγορες αλλαγές που επιφυλάσσει ο δρόμος κι έτσι προτιμούμε τη σιωπή και την αυτάρκεια. Σκληραίνει ο καιρός και πάλι ταξιδεύω, γιατί εμείς πιστεύουμε πως το νερό που κυλάει δεν αρρωσταίνει. Το στάσιμο νερό γίνεται βάλτος κι ο βάλτος κρύβει αρρώστιες...

Οιπραμάτειές μου έχουν τελειώσει, μα εμείς οιπραματευτές δεν εμποδιζόμαστε από κάτι τέτοια και συνεχίζουμε να πηγαίνουμε, βέβαιοι πως θα βρούμε αναπάντεχες καινούριες στιγμές. Έτσι, έχω πάρει τους δρόμους πάλι με βροχερό καιρό και μπροστά μου ένα φορτηγό, παλαβωμένο απ' το σούρουπο και τη βροχή, πετάει μυριάδες σταγόνες λάσπης στο τζάμι μου κι αυτό είναι το πιο επικίνδυνο, για μας τουςπραματευτές. Ο κλειστός δρόμος, ο κλειστός ορίζοντας...

Η βροχή συντροφεύει όμορφα τουςπραματευτές στους δρόμους κι η αίσθηση της απεραντοσύνης είναι πιο δυνατή στο απόβροχο...

Είναι δύσκολο, σήμερα, να χαρίζειςπραμάτειες. Οι άνθρωποι έχουν συνηθίσει ν' αγοράζουν και γίνονται καχύποπτοι, όταν τους χαρίζονται πράγματα. Δεν τα εκτιμούν κι εμείς οιπραματευτές φθειρόμαστε απ' αυτό, γιατί το κυριότερο αντίκρουσμά μας είναι η εκτίμηση κι όχι ο πλούτος...

Ήμασταν κοντά στις πόλεις, μα κι αρκετά μακριά απ' αυτές, έτσι που να μη φτάνει ως εμάς ο θόρυβός τους. Μονάχα τα Σαββατοκύριακα έρχονταν λίγοι φίλοι που – μαθαίνοντας το πέρασμά μας απ' τα μέρη τους– κατέφθαναν με μεζέδες και κρασιά. Εκείνα τα βράδια η φωτιά δυνάμωνε κι ο ορίζοντάς μας εκτεινόταν ως το Γαλαξία, καθώς νοιώθαμε πως τίποτε δεν μας περιόριζε. Η φωτιά συγκέντρωνε τις σκόρπιες σκέψεις κι ωρίμαζε τις αισθήσεις κι εμείς, εξαγνισμένοι στο ξημέρωμα, ψιθυρίζαμε στοχαστικές κουβέντες μπροστά στη θράκα με κατάνυξη.

Στους δρόμους του κόσμου το φως κάνει κύκλους, που δεν είναι ορατοί απ' τις κεντρικές λεωφόρους. Έξω, στους ανοιχτούς ορίζοντες μπορείς να ακολουθήσεις τους κύκλους χωρίς βιάση κι εμείς οι πραγματευτές το μάθαμε καλά αυτό, χρόνια τώρα μετακινούμενοι, γνωρίζοντας κάθε λεπτομέρεια της μέρας και της νύχτας, εκατοντάδες μέρες και νύχτες, η καθεμιά με το δικό της όνομα.

Έχω ξεμάθει να μιλώ πολύ. Είμαι καιρό στο δρόμο κι εμπορεύομαι στιγμές. Στους σταθμούς, όπου ξαποσταίνουν οι πραγματευτές, οι λέξεις είναι περιττές κι ο ήχος τους είναι ένας ήχος ξένος στ' αυτιά μου. Η σιωπή μας παραξενεύει πολύ τους ανυποψίαστους ανθρώπους, χαμένους μέσα στη σκοπιμότητα των συμφερόντων της καθημερινής τους ζωής. Καμιά φορά μας κυνηγούν, η σιωπή μας ξεχωρίζει μέσα σε τόσους θορύβους γύρω, ταραίζει την απaráλλαχτη ροή των ωρών κι αυτοί μιλούν, μιλούν ασταμάτητα βρίσκοντας καταφύγιο πίσω από σωρούς άχρηστων λέξεων.

Γ. Α. Σκαρβέλης

Τότε... Τυρολόχοι της Αθήνας

Πάντα οπραματευτής στο στενό δρόμο – πάντα η φωνή του στο δειλινό! Πάντα η φωνή του στην πορφυρή ώρα – όταν κάποιο φτωχό τζάμι της Αθήνας ανάβει απ’ την ενθύμηση του ήλιου που έσβησε!

Νάναι η ανία της πόλης που έκαμε τη φωνή του μελωδία; Νάναι αυτή που τη χρυσόδεσεν απάνω στην ώρα; Νάναι η λύπη μου που την προσφέρει στον εσπερινό;

Ας ήξερα ποιος οδηγεί τη φωνή τουπραματευτή να τελειώνει σε ψαλμό – ποιος της έδωκε τη βυζαντινή καμπύλη... Νάναι η ζωή – νάναι ο καιρός – νάναι η ψυχή μου που αρμόζει τις φωνές των τυρολόγων απάνω στις ώρες και στα τοπία; Πάντα η φωνή τουπραματευτή στο φτωχό δρόμο – η φωνή του στον ήλιο που βασιλεύει!

Η φωνή του είναι ο καιρός που μας χτύπησε.

Η φωνή του είν’ οι μέρες που δεν ξανάρχονται. Η φωνή του είναι η γνώση που μας επίκρανε. Και συ δεν ξέρεις τίποτα – όταν το ημιτόνιο της μελωδίας σου λυώνει στο φλογισμένο ορίζοντα –πραγματευτή με τα νήματα και τις δαντέλες!

Ζ. Παπαντωνίου

«Της ζωής μου συμβάματα»

Ο πατήρ μου επώλει μεταξωτά, εμπορευόμενος εις το λεγόμενον Βεζεστένιον της Σμύρνης, όπου ήσαν και άλλοι Χίοι... Επεθύμει να εκτείνη το εμπόριόν του και διά θαλάσσης εις την Ολλανδίαν... Μετά πολλά εμπόδια εκ μέρους της μητρός μου, απεφασίσθη να υπάγω εις το Αμστελόδαμον. Η μήτηρ μου ελογίζετο το διά θαλάσσης ταξείδιον ολίγον διάφορον από τον θάνατόν μου. Εγώ δε πάλιν απεστρεφόμεν τον εμπορικόν βίον, ως μέγα εμπόδιον να απολαύσω την ποθυύμενην παιδείαν. Μ’ όλον τούτο έκρινα το ταξείδιον ευτύχημα μέγα, δια την ελπίδα, ότι η ασχολία του εμπορίου, έμελλ-

λε να μ' αφήνει και καιρόν ικανόν να θησαυρίζω όσπν ήτο δυνατόν, αν όχι όση εδιψούσα, σοφίαν.

Εμβήκα λοιπόν εις πλουν δανικόν και μετά 26 ημερών θαλασσοπορίαν κατευδώθην εις Λιβόρνον, και μετ' ολίγας ημέρας, εκείθεν εις το Αμστελόδαμον, συνωδευόμενος με πολλές επιστολάς συστατικάς.

Αδαμάντιος Κοραΐς

Κέρτεζι Καλαβρύτων, 5 Φλεβάρη 1916

Αγαπητέ μου ξάδερφε,

Είμαι καλά. Τι καλά δηλαδή, είμαι στη ζωή. Μαύρη καλοσύνη την έχω κι εγώ και το αφεντικό μου.

Προχτές μ' έκλεισε σ' ένα χάνι η κακοκαιρία. Δεν μπορούσα να κυκλοφορήσω. Βρήκα την ευκαιρία. Ξέχασα τα βάσανά μου και θέλω να τα γράψω στο φίλο μου τον γκαρδιακό, που μας έκαμε ο «Σκαφίδας κι ο Πλαστήρας» να πάρουμε μαύρες στρατές, μια που οι πατεράδες μας σήκωσαν τα χέρια ψηλά και μας είπαν: «Να πάτε να βγάλτε ψωμί να φάτε».

Από τις αποκρίές για σαραντάημερο, που τελειώσαμε τη σπαρμουδιά αυτού και φύγαμε για τα ξένα και ήρθαμε εδώ στα Καλάβρυτα, πάμε από το κακό στο χειρότερο, σαν ν' απαντήσαμε στο ξεκίνημά μας τη μαύρη γάτα.

Ο μπάρμπας μου, ο Παναγιώτης, θερμασμένος ξεκίνησε από το χωριό. Τα μαντζούνια που έπαιρνε, αυτά τα έτοιμα απ' αυτού, δεν του έκοψαν τις θέρμες. Παίρνει αυτό το φάρμακο κι εδώ. Εξακολουθεί να είναι άρρωστος, να θερμαίνεται. Δουλεύει όμως την ψαλίδα, κόβοντας τα παφίλια. Τον βοηθούσα κι εγώ και φτιάσαμε πολλά ψιλοπράγματα, που είχαν πέραση στον τόπο. Λυχνάρια πετρελαίου και λαδιού, χουινιά, σίτες ψιλές για καθαρά αλεύρια και σίτες για καλα-

μποκίσια και μπεκιώνες για νερό και κρασί, οκάρες μισές και κατοστάρες, μπρίκια για καφέ, για τσάι, για γάλα.

Ετοιμάσαμε πολύ πράμα να το πάμε στα πανηγύρια. Και θερμασμένος που ήταν, ευτυχώς και τούδωσε ο Θεός δύναμη και δούλεψε δυο βδομάδες κι όσο πράμα αγόρασε, από μαγαζί του Αιγίου, το δουλέψαμε και το κάμαμε πραμάτεια που είχε πέραση. Τον έπιασε και γρίπη. Θάμα είναι πώς γλίτωσε. Ακόμα είναι στο στρώμα. Εγώ έπεσα απάν' καταπάνου του. Με ζεστά, με τριψίματα, με γάλα και γιαούρτι και ζουμάκι από κρεατάκι κατσικίσιο, το έβραζα σε μεγάλο μπρίκι και δεν τούλειψε όλες τις μέρες που ήταν σε βάχτι. Έλεγαν για μένα οι γειτόνοι: «Τρυφερό το καημένο, αυτό δε θα αντέξει». Γεια μου χαρά μου, εμένα δε με κόλλησε τίποτα.

Θέρισε όλον τον κάμπο. Ένα δυο τρεις από κάθε σπίτι. Μαύρισαν περισσότερα σπίτια από τη γρίπη παρά από τους σκοτωμένους στους πολέμους.

Σκιάχτρο έγινε ο μπαρμπα-Παναγιώτης και τρικλίζει, όταν περπατεί, σαν νάναι πιωμένος.

Εγώ φορτώνομαι και γυρίζω τα χωριά και πουλάω μπρίκια, λυχνάρια, μπεκιώνες και παίρνω λεπτά. Παίρνω και είδος. Κάνω ανταλλαγή πραμάτειας με αλεύρι, με λάδι, με ελιές, με τυρί. Γυρίζω δυο τρεις μέρες στα χωριά και επιστρέφω φορτωμένος στο Κέρτεζι, στο στέκι μας, στο μαγαζί.

Αυτό το μαγαζί είναι μια τσίγκινη πλατούλα. Το μαγαζί και το υπνοδωμάτιο και η κουζίνα, η αποθήκη και το αναρρωτήριο μας...

Κι εδώ έχει φτώχεια ο κόσμος, όχι σαν εμάς, αλλά βρίσκονται κι εδώ άνθρωποι που περπατούν με μισό τσαρούχι.

Προχθές, δε βρήκα κατάλυμα να μείνω, όπως συνήθως, σε σπίτι και κοιμήθηκα σε ένα μπακάλικό πάνω σε σακιά με κριθάρι. Πιο μέσα ήταν και πρόχειρο μαγέρικο για τηγανητά, πρόχειρα φαγητά και ποτηράκια για κρασάκι. Αργότερα ξέπεσε κι ένα άλλο πατριωτάκι, ηλικιωμένο, κουτσαίνοντας.

– Να μείνω κι εγώ πατριώτ', είπε στον μπακάλη.

– Μείνε κι εσύ, του απάντησε.

Είχε αυλή. Βρύση με ψηλά πλατάνια. Το καλοκαίρι θα ήταν όμορφα σαν το δικό σας τον Πλατανάκη, την πλατεία μας.

Μαζεύτηκαν τρεις τέσσερις χωριανοί, ντόπιοι. Έπιαν τα ρακιά με ελιά και πιπεριά τουρσί.

Ύστερα ο μπακάλης –που δεν ήταν και πρωτάρα στα τέτοια– τηγάνισε σκουταργιές και καφούρτισε και κρέας στο τηγάνι. Ψωμί έφερε ο μπακάλης από το διπλανό σπίτι του. Το καφαλίσανε κι αυτό, το κάμανε πυρομάδες. Βγάλαμε και από τα σακούλια μας, εμείς οι πλανόδιοι, εγώ και το κουτσό το πατριωτάκι, ό,τι τρόφιμα είχαμε.

Ύστερα από πολλές μισές ακολούθησαν και τραγούδια. Εκεί άκουσα κι ένα τραγουδάκι που τόλεγε και το χόρευε στα τρία, απολυτό, ο μπάρμπας σου ο Φωλιάς, ο γυρολόγος του Μωριά.

*Μαρή Μαγουλιανίτισσα τι το κουνάς το χέρι,
Μαζί θα το γλεντήσουμε φέτος το καλοκαίρι,
Και βάλαμε και μαρτυριά τα φύλλα απ' τα πλατάνια,
Τώρα τα φύλλα πέσανε και ποιος θα μαρτυρήσει
Θα μαρτυρήσει ένας Παπάς κι ένας καπμένος Διάκος...*

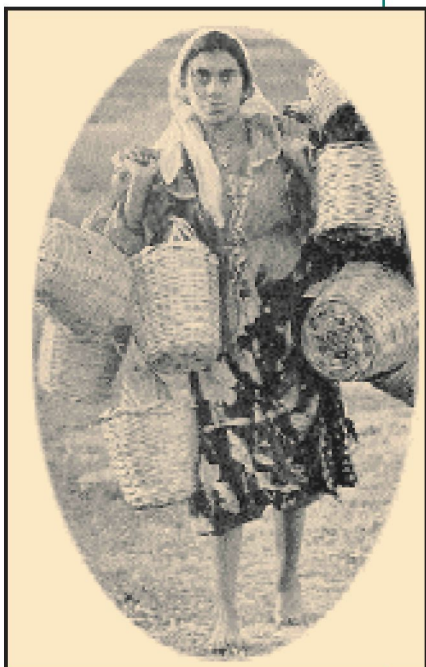
Σε μια στιγμή, ένας από την ευκαιριακή παρέα βάζει την ανοιχτή παλάμη του κάθετα στο μέτωπό του, δέχεται να ιδεί καλύτερα και ορμάει προς το κουτσό πατριωτάκι.

– Ε! Πατριωτάκι, εσύ τι μου κάθεσαι αυτού, του φωνάζει. Άφησε τα δεκανίκια, ρε Σπύρο, κι έλα να το λαλήσουμε, έλα στο χορό μας.

Γνωρίζονταν, φαίνεται, και από άλλη φορά.

Δειλά δειλά και βλέποντας στην αρχή γύρω του, άφησε το κούτσαμα το πατριωτάκι κι έκανε κάτι πήδους στο περήφανο τσάμικο με την «Ιτιά» και την «Αγκινάρα», που μείναμε όλοι μ' ανοιχτό το στόμα. Ή κούτσαινε λίγο ή δεν κούτσαινε καθόλου. Έκανε όμως όμορφα τον κουτσό...

Πολλά έχω να σου γράψω και δε σώνονται από την παλιοζωή που την περπατώ. Τη Λαμπρή θα ανταμώσουμε στο χωριό; Από τώρα το λογαριάζω. Εσείς οι ραφτάδες κάνετε πιο κοντινά ταξίδια και θα είστε πριν από το Πάσχα εκεί, στο χωριό μας.

Εγώ θα προσπαθήσω να φέρω υλικά να φτιάσουμε βαρελότα για το Πάσχα, και για τον Επιτάφιο και για την Ανάσταση. Δεν πρέπει να μας ξεπεράσουν οι Γαβαλιώτες, όπως περίσου, που πήγαν τα σκαστούργια τους πιο ψηλά από τα δικά μας.

Φέτος πέρασε ο χειμώνας χωρίς να στήσω ούτε μια σκανταλιά (παγίδα), αν και είναι κι εδώ πολλά λιανοπούλια. Εδώ ένας σκληρός δάσκαλος έβαλε τους χωροφύλακες και κλείσανε στο μπουντρούμι τα παιδιά που είχαν στημένες σκανταλιές κι έτσι δε μου βάσταξε κι εμένα να τολμήσω, εδώ έξω από το μαγαζί, να στήσω καμιά σκανταλιά. Πέρυσι θυμάσαι που τα τσιουγκρίσαμε και μαζί κάποτε; Με τον ξάδερφο το Μήτρο κάνατε απιστία. Πηγαίνατε και τηράγατε τις σκανταλιές κρυφά από μένα.

Φέτος τα χάσαμε τ' αυγά και τα καλάθια. Και μια που ήρθε στην κουβέντα. Αλήθεια, φέτος ποιος ετοιμάζεται να πάει καλαθιάρης με τις λαζαρούδισσες, να πούνε το Λάζαρη από σπίτι σε σπίτι; Τι όμορφα και γλυκά τραγουδούσαν, όπως ταίριαζε στον κάθε νοικοκύρη, περίσου η Ελένη, η Μαρία, η Βαγγελή με την Κική. Πολύ τις θυμάμαι και δεν τις ξεχνώ. Κοίταξε, καψούρι μου, όταν γυρίζετε μέσα στα καπνουδερά, στις ταρατσες, να μη σε πνίξουν οι μαλλιούρες (ψείρες). Εγώ τις ζεματάω μόνος μου. Έχω πια συνηθίσει. Μόνος μου πλένουμε και καθαρίζουμε και κουμανταρίζουμε.

Σε φιλώ, ο αδελφικός σου και φίλος Μπάμπης

Από το βιβλίο του Γ. Α. Μποσινάκου, Οι μικροί βιοπαλαιστές

Πότε κιόλας προλάβανε και μαζευτήκανε; Όλοι τους. Μέχρι και η Ποτούλα. Αυτή μάλιστα φορούσε και το ψάθινο καπέλλο της, πρωί-πρωί. Καμάρωνε μ' αυτή την ψάθα η Ποτούλα. Καμάρωνε για τα κατακόκκινα κεράσια που ήτανε στολισμένη.

Φορές-φορές την έβγαζε από το κεφάλι, την κράταγε στο χέρι και την κοίταζε. Για να μην τσαλακώνονται οι φιόγκοι μου, γι' αυτό, έλεγε. Αστείο πράγμα. Τα κερασάκια ήθελε να βλέπει, σίγουρα.

Λοιπόν, ήτανε όλοι εκεί μαζεμένοι. Στα τσαντίρια. Κουβεντιάζανε με τα τσιγγανάκια, τον Αντρέα και το Χρήστο και την αδερφή τους τη Γιόλα και τη μάνα τους – δεν ξέρω πώς τη λένε τη μάνα τους, θα μάθω όμως.

Η μάνα τους η τσιγγάνα ήτανε έξω από το άνοιγμα της σκηνής και σκυμμένη, μίλαγε στα παιδιά. Φόραγε μεγάλη φούστα με ψιλά λουλουδάκια... και σκουλαρίκια μεγάλα και κρεμαστά. Τα σκουλαρίκια κουδουνίζανε έτσι όπως μίλαγε:

– «Και προσέξτε, καλά μου παιδιά, προσέξτε, όχι πολλά-πολλά παζάρια. Ούτε βερεσέ».

– «Κι άμα είναι κανείς άνθρωπος που τον γνωρίζουμε, να, σαν τη νονά μου, έκανε ο Βούλης, άμα είναι κανείς γνωστός που δεν έχει, τότε να του πούμε όχι!»

– «Ξέρετε σεις, έκανε η τσιγγάνα, εσείς ξέρετε και ξεχωρίζετε τους έμπιστους. Στην ανάγκη, άμα δεν έχουνε λεφτά, στην ανάγκη ζητήστε τους πράγμα, είδος. Καταλάβετε!»

«Ναι», είπανε τα παιδιά, «Ναι» έκανα κι εγώ που είχα ζυγώσει, ναι είπαμε όλοι. Τότε η τσιγγάνα μπήκε στη σκηνή και μας φώναξε και μας μέσα. Εμείς, μπαίναμε ένας-ένας και βγαίναμε φορτωμένοι. Εγώ κράταγα ένα μύλο του καφέ. Ένα ωραίο γυαλιστερό μύλο. Σα χρυσός ήτανε. Είχε και σχέδια σκαλισμένα πάνω του...

Και να ξέρεις, πώς σε λένε; Α, Λενίτσα... να ξέρεις: Δέκα τάλληρα. Ή μια κότα ή δυο οκάδες λάδι. Ξέρεις εσύ τι άλλο. Πάντως, άμα είναι να σου δώσουνε χρήματα, τόσο. Δέκα τάλληρα.

Κι αρχότερα... Σαν παιχνίδι

*Μια παρέα παιδιών
σε μια μικρή ελληνική
πολιτεία ανακαλύπτουν
τον κόσμο μέσα
από τα παιχνίδια
και τις περιπέτειές τους.
Στο απόσπασμά μας,
τα παιδιά μαζεύονται
για να πουλήσουν
στην πόλη
τα εμπορεύματα
των Τσιγγάνων
φίλων τους.*

*Από το βιβλίο
της Ε. Σαραντίτη,
Ο κήπος με τ' αγάλματα*

Ε, άμα ιδείς που επιμένουνε και που έχουνε καλό σκοπό, δώστο μέχρι και οχτώ τάλληρα. Το νου σου, όχι λιγότερο, είπε και πήγε κατά τ' άλλα παιδιά. Να τα ορμηνέψει. Έδωσε σ' όλους μας εμπόρευμα και συμβουλές. Καθένας πρόσεχε καλά και άκουγε. Και ξεκινήσαμε. Η δική μας παρέα καθώς και τα τσιγγανάκια, ο Αντρέας, ο Χρήστος και η Γιόλα τους. Πολύ ωραίο κορίτσι αυτή η Γιόλα...

Είχαμε και κρατούσαμε πολύ εμπόρευμα. Εκτός από τον δικό μου μύλο, τ' άλλα κρατούσανε χαβανόχερα και χαβάνια ή νταβαδάκια —ξέρετε, απ' αυτά τα ταψάκια με τα χέρια— ή βάζα ή καλαθάκια ωραία, χορτάρια. Ξεκουθήκαμε στις γειτονιές.

Το καλαθάκι το μικρό με τη δαντέλα τ' αγόρασε η δεσποινίς Ζαχαρούλα. Το κόκκινο ταγάρι το πήρε η θεια-Σπύραινα, το μύλο η θεια μου η Βούλα. Κάτι άλλες νοικοκυρές, στις πάνω γειτονιές, αγорάσανε τα τηγάνια κι ένα πανέρι κι άλλα, κι άλλα πολλά.

Εμείς διασκεδάσαμε έτσι, διασκεδάσαμε πολύ. Κάποια στιγμή, σ' ένα στενό, είδαμε από μακριά μια σκιά να περνάει στο βάθος. Ρε σεις, ρε παιδιά, έκανε ο Αρτεμάκης, ρε παιδιά, ο Οδυσσέας. Ήτανε πραγματικά ο Οδυσσέας μας. Έψαχνε στις γειτονιές να μας βρει...

Φχαριστηθήκαμε έτσι. Διασκεδάσαμε που χτυπούσαμε τις πόρτες των σπιτιών και κάναμε τσιγγάνικη τη φωνή μας και οι νοικοκυρές μάς κοιτάζανε ξαφνιασμένες. Και δεν μας κάνανε καθόλου παζάρι. Η θεια-Γιώργαινα μονάχα μας είπε:

— Με το νοίκι σάς έχουν οι γύφτοι; Γύφτους, τους είπε γύφτους. Ακούς...

Τα δώσαμε σχεδόν όλα. Και γρήγορα μάλιστα. Είχε και ζέστη και βιαζόμαστε να κολυμπήσουμε. Θα παίρναμε μαζί μας και τα τσιγγανάκια κάτω στην άμμο. Να τους μάθουμε μπάνιο που δεν ήξεραν. Από τα πράγματα που είχαμε για πούλημα μας έμεινε μονάχα το χαβάνι με το χαβανόνερο. Αυτό το κράταγε η Ροκούλα. Μάλιστα, άμα περνούσαμε από

την αγορά, άρχισε και το χτύπαγε δυνατά κι αυτό έβγαζε ήχους γλυκούς-γλυκούς, χρυσαφένιους.

Μας κοίταζε ο κόσμος. Γελούσανε. Και τα παιδιά, στις πάνω γειτονιές, μας είδανε. Ποιος ξέρει τη ζήλια τους... Πήγαμε πάλι στον Κοκκινόβραχο, στα τσαντίρια. Τ' αγοράια κρατούσανε το «είδος». Δυο κουνέλια, μια κότα, 3 οκάδες τουλουμοτύρι, μια μεγάλη μπουκάλα λάδι, πατάτες και ρόδια. Η Φιλίτσα κι εγώ κρατούσαμε τα λεφτά. Πενήντα τάλληρα. Τόσα.

Μια ζωή στους δρόμους, μια ολόκληρη ζωή περπάτημα και όπου σε βγάλει ο δρόμος. Με ζέστη και με κρύο, με βροχή και με λιακάδα και εσύ να προχωράς στο άγνωστο. Ο μόνος γνώριμος, ο δρόμος, αυτός που σε συντρόφευε σε κάθε ταξίδι σου και σ' έφερνε σε καινούργιες γειτονιές, και σε οδηγούσε μπροστά στα σκαλοπάτια των σπιτιών.

Εκεί, μόλις ανοίξει η πόρτα της νοικοκυράς, θα καλημερίσεις και θα δείξεις τηνπραμάτεια σου για να την πουλήσεις και να βγάλεις το καθημερινό.

Πόσες και πόσες φορές δεν τόκανες αυτό. Πάντοτε έδειχνες τον καλύτερό σου εαυτό, ποτέ δεν τόβαζες κάτω. Προσπαθούσες να κερδίσεις την εμπιστοσύνη του κόσμου για να δώσεις το εμπόρευσμά σου: κεντήματα, γυαλικά, χαλιά, μαχαιροπίρουνα και διάφορα άλλα είδη.

Η αγωνία σου μεγάλωνε και αν δεν τύχαινε να πουλήσεις, δόστου και πάλι από την αρχή, στο επόμενο σπίτι, μαγαζί και καφενείο. Μάλλιασε η γλώσσα σου από το πολύ λέγε-λέγε, αλλά όμως είχες γίνει ξεφτέρι στη τέχνη του εμπορίου.

Αν ήξερες λίγα γράμματα μονάχα, μανούλα μου, με το θάρρος και την εξυπνάδα που είχες, θα ήσουν πρώτη, πρώτη σου λέω και το υπογράφω. Η καλύτερη πωλήτρια ή, έστω, μια από τις καλύτερες.

Η μητέρα μου

Περπατήσαμε μαζί πολλούς δρόμους, στενά, σοκάκια και δρομάκια. Από το ένα χέρι κρατούσες την τσάντα με τα μανγκινά και από το άλλο το χεράκι μου. Με έπαιρνες σιμά σου για να μαθαίνω τη δουλειά, ώστε σαν μεγαλώσω να ξέρω πώς βγαίνει το ψωμί αν χρειαστεί.

Τι και τι δεν είδαν τα μάτια μου σ' αυτά τα μικρά ταξιδάκια που κάναμε αντάμα. Κάθε λογής σπίτια και ανθρώπους συναντήσαμε.

Κάποτε, όταν πούλησες κεντήματα σ' ένα σπίτι στο Μαρούσι, η νοικοκυρά, θυμάμαι, μου έδωσε δώρο μερικά εικοσάρικα. Πω πω, χαρά που έκανα τότε! Τα κράταγα σφιχτά στα χέρια μου, μη μου τα πάρει κανείς. Αν τύχαινε να περνάμε από κάνα παιχνιδάδικο, σου ζητάγα να κοιτάξω τη βιτρίνα με τα παιχνίδια και σ' έβαζα να μου υποσχεθείς πως, άμα με το καλό πουλούσες, θα μου αγόραζες και μένα ένα-δυο στρατιωτάκια.

Η κούραση και η εξάντληση ήταν ζωγραφισμένη στο πρόσωπό σου. Τα πόδια σου, αχ αυτά τα πόδια σου. Λες και ήταν ταγμένα για αυτό το σκοπό. Ποτέ δε λύγιζαν, ακόμη κι όταν γέρασες. Σαν το καράβι έμοιαζαν, που διασχίζει τις απέραντες θάλασσες. Μαθημένα στις κακουχίες, τραβούσαν πάντα μπροστά.

Και αυτές οι χούφτες σου. Από κει μέσα πόσοι δεν έφαγαν ένα κομμάτι ψωμί. Τους έπαιρνες μαζί σου στη δουλειά, για να τη μάθουν και αυτοί και χώριζες στα μισά ό,τι έβγαζες εκείνη την ημέρα.

Αργότερα, σαν μεγάλωσα και πήγαινα στο σχολείο, εσύ συνέχιζες το ίδιο βιολί. Κάθε πρωί που ξεκίναγες για δουλειά, σε σταύρωνα να πας καλά. Θυμάμαι πως λίγο μετά το μεσημέρι, σαν άκουγα το θόρυβο από το σταματημένο ταξί έξω από το σπίτι μας, καταλάβαινα πως ήσουν εσύ και πως είχες τελειώσει γρήγορα. Έβγαινα στο παράθυρο και μου χαμογελούσες. Ήσουν χαρούμενη που το μαρτύριό σου, αυτό το καθημερινό τρεχαλητό για να μας φέρεις φαγητό, είχε πια τελειώσει.

Αυτή τη χαρά σου δε θα την ξεχάσω ποτέ!

Ο πατέρας μου ήταν Έλληνας Τσιγγάνος και καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη. Και πριν από πολλά χρόνια όλη μου η οικογένεια μετανάστευσε στη Ρουμανία λόγω του πολέμου.

Και από παππού προς παππού έκανε το επάγγελμα του χαλετζή, δηλαδή του χαλοποιού. Την τέχνη την πήρα από τον πατέρα μου «κλέβοντάς την». Θα εξηγήσω τι εννοώ για να μην υπάρξει παρεξήγηση. Ερχόταν ο πατέρας μου μεσουρανούντος του κομμουνισμού και πήγαινε στους δρόμους του Βουκουρεστίου «ψαρεύοντας» πελάτες και έφερνε στο σπίτι δυο, τρία, πέντε χαλιά απ' αυτούς.

Και ήταν επίφοβο αυτό που έκανε, γιατί μπορούσαν να τον πιάσουν και να πάει φυλακή κι αυτός κι όλη μας η οικογένεια. Εγώ τον ρωτούσα «τι χαλί είναι αυτό μπαμπάκα;». Κι αυτός άλλοτε μου απαντούσε σωστά, μου έλεγε την αλήθεια, άλλοτε πάλι μου έκρυβε πράγματα ή έλεγε ψέματα σχετικά με την ποιότητα και το είδος του χαλιού.

Μέχρι που εγώ «έκλεψα» την τέχνη του χαλιού από τον πατέρα μου. Κάνοντας σύγκριση με το ένα κομμάτι, που γι' αυτό μου έλεγε ψέματα, και με το άλλο, που γι' αυτό μου έλεγε αλήθεια, έβγαζα το συμπέρασμά μου κι έφτανα στην κανονική εκτίμηση του τάπητα.

Αυτό το έκανε και για να διαπιστώσει τις ικανότητές μου αλλά και από φόβο μην τυχόν κι αρχίσω κι εγώ να κάνω τη δουλειά, γιατί απέδιδε η δουλειά αυτή. Ήθελε να μάθω την τέχνη κοντά του, να με διδάξει με το δικό του τρόπο.

«Έκλεψα» λοιπόν την τέχνη με την παρατήρηση, ρωτώντας, γιατί έτσι μπορεί κανείς να φτάσει στην Πόλη, όπως λέει το ρητό. Ξεκινώντας από εκεί όπου είχε αρχίσει ο πατέρας, έφτασα κι εγώ στο σημείο να του πω «μπαμπά, καά σι καά» (αυτό είναι, αυτό).

«Σο σι καά;», «κασάκ σι», «σιρβάν σι», «κέρμαν», κασάν, ταμπρίζ, ισπαχάν, σο σι, τι είναι; Σ' όλα μου έδινε άριστα.

Την τέχνη της επιδιόρθωσης των χαλιών την ήξερε λίγο ο

Ένας Νόστουρα Τσιγγάνος αφηγείται

πατέρας, εγώ την έμαθα επειδή μου άρεσε, μόνος μου. Και μια φωτογραφία να μου φέρεις με ένα χαλί και το ίδιο το χαλί με μια τρύπα στη μέση του, μπορώ να σου κάνω τους ίδιους κόμπους.

Ο πατέρας μου είχε ένα μικρό μαγαζάκι επισκευής ταπήτων, αλλά δούλευε με τις μεγαλύτερες πρεσβείες. Επειδή είχε ελληνικό διαβατήριο, είχε δικαίωμα εισόδου σ' όλες τις πρεσβείες. Είχε συνείδηση ότι ήταν Έλληνας στην καταγωγή και γι' αυτό έκρυβε το διαβατήριό του κάτω από το κρεβάτι, για να μη γίνει Ρουμάνος πολίτης, δεδομένου ότι τον υποχρέωναν. Ακριβώς επειδή είχαμε αυτή τη συνείδηση, εγώ και τα άλλα αδέρφια μου πήγαμε σε ελληνικό σχολείο.

Πήγα μαζί του σε δουλειές και μάλιστα στις πρεσβείες. Θυμάμαι όταν πήγαμε στην πρεσβεία της Βενεζουέλας, ήμουνα τότε δεκαεφτά χρονών και ο πρόξενος ήθελε να με στεφανώσει με κάποια δική του κόρη.

Μπήκαμε από το παράθυρο της Πρεσβείας, πουλήσαμε τα χαλιά και βγήκαμε έξω από την πόρτα γιατί υπήρχε σκοπιά.

Θυμάμαι από τη δουλειά κι ευχάριστες στιγμές και πίκρες. Όταν ο ένας πελάτης σε βλέπει με καλό μάτι και σου λέει «χαλιά, κιλίμια» και συ γι' αυτόν είσαι ο γνώστης των πραγμάτων...

Και πίκρες, όταν σε βλέπει ο άλλος μόνο σαν γύφτο, και σου λέει ειρωνικά «χαλιά, κιλίμια», γιατί κατά κάποιον τρόπο ήτανε κατακριτέο αυτό που κάναμε.

Δεν είμαι ρατσιστής, εκτιμώ τον εαυτό μου ως Αθίγγανο Έλληνα, Κωνσταντινουπολίτη, και μια τέχνη, δόξα τω Θεώ, την έχω πάππου προς πάππου.

Από την πελατεία που είχαμε μας άνοιγε ένας νέος δρόμος, ενώ από κάποιους άλλους όχι. Μερικοί, όταν με βλέπανε να φοράω μπουφάν, λέγανε ότι είμαι ο γύφτος του δρόμου, ενώ όταν φόραγα γραβάτα και κουστούμι έμπαينا στα μεγαλύτερα σαλόνια.

Την πελατεία οι Τσιγγάνοι την έβρισκαν ως εξής: Περπα-

τούσαν στους δρόμους και λέγανε στα ρουμάνικα τα παρακάτω λόγια, για να μην τους πιάσουν και τους χώσουν μέσα: «Κούμπερ κοβουάρε βιντ τοπουάρε, με ιντερεσεάζα κοβουάρε». Στη ρουμάνικη γλώσσα οι φράσεις αυτές έχουν ομοιοκαταληξία και τις έλεγαν για να μην τους καταλάβουν. Σημαίνουν δεν «αγοράζω χαλιά, πουλάω τσεκούρια, με ενδιαφέρουν τα χαλιά». Αφήνανε ακόμα και τα διαβατήριά τους και παίρνανε χαλιά προς πώληση. Ουσιαστικά ο πατέρας μου ήταν και αγοραστής και εκτιμητής αλλά και συλλέκτης ταπήτων και περισσότερο δούλευε με συστάσεις.

Θα ήθελα αυτή την τέχνη να τη μεταδώσω στα παιδιά μου αλλά αυτά, όπως και τ' αδέρφια μου, δεν ενδιαφέρονταν και προτίμησαν να μάθουν γράμματα. Ο πατέρας δε με ώθησε στη δουλειά από φόβο μήπως με πιάσουν, εγώ όμως είχα την τέχνη στο αίμα μου, ήταν μια εσωτερική κλίση και, δόξα τω Θεώ, τζη ακανά (μέχρι τώρα) χαλιά, κιλίμια αγοράζω, πουλάω, όχι όμως ως παλιατζής, αλλά ως συλλέκτης...

Η Φράνσι και ο Νήλυ

Η Φράνσι και ο αδελφός της, ο Νήλυ, έζησαν στην Αμερική και ήταν 10-12 χρονών πριν από εξήντα περίπου χρόνια.

Για τη Φράνσι, το Σάββατο άρχιζε με μια βολτίτσα στον παλιατζή. Η Φράνσι κι ο αδελφός της, ο Νήλυ, όπως όλα τα παιδιά του Μπρούκλιν, μάζευαν κουρέλια, χαρτιά, σιδερικά, λάστιχα κι άλλα παλιοπράγματα, και τα φύλαγαν σαν τα μάτια τους σε κλειδωμένες κασέλες ή σε κούτες που τις έκρυβαν κάτω απ' τα κρεβάτια τους.

Όλη τη βδομάδα, η Φράνσι γύριζε απ' το σχολείο στο σπίτι περπατώντας αργά, με τα μάτια στα αυλάκια των δρό-

Εμπόριο και ανακύκλωση

μων, κι έψαχνε για ασημόχαρτα από πακέτα τσιγάρων ή από τσίγκλες. Αυτά τα έλιωναν στο καπάκι ενός βάζου.

Ο παλιατζής δεν αγόραζε μπάλες από άλιωτα ασημόχαρτα, γιατί πολλά παιδιά έβαζαν μέσα σιδερένιους χαλκάδες για να τις βαραίνουν. Κάπου κάπου, ο Νήλυ έβρισκε κάνα μπουκάλι σόδας. Η Φράνσι τον βοηθούσε να βγάλει το βούλωμα και το έλιωνε για μολύβι. Ο παλιατζής δεν το αγόραζε όπως ήταν, γιατί θα 'βρισκε τον μπελά του απ' τους ανθρώπους που έφτιαχναν τη σόδα. Ένα βούλωμα από μπουκάλι σόδας ήταν μεγάλη δουλειά. Λιωμένο, άξιζε ένα ολόκληρο νίκελ.

Η Φράνσι και ο Νήλυ κατέβαιναν κάθε βράδυ στο κελάρι και άδειαζαν τα ράφια απ' τα σκουπίδια της ημέρας. Είχαν αυτό το προνόμιο, γιατί η μητέρα της Φράνσι ήταν θυρωρός στην πολυκατοικία. Έπαιρναν όλα τα χαρτιά, τα κουρέλια και τα άδεια μπουκάλια. Τα χαρτιά δεν άξιζαν και πολύ. Έπιαναν μονάχα μια πένα τα πέντε κιλά, απ' τα κουρέλια έπαιρναν τέσσερα σεντς το κιλό, κι απ' τα σιδερικά, τέσσερα. Το χάλκωμα είχε μεγάλη αξία: δέκα σεντς το μισό κιλό. Καμιά φορά, η Φράνσι πετύχαινε σωστό θησαυρό: μια πεταμένη λεκάνη της πλύσης. Της έκοβε τον πάτο με το ανοιχτήρι της κονσέρβας, τον δίπλωνε, τον χτυπούσε, κι ύστερα τον ξαναδίπλωνε και τον χτυπούσε πάλι.

Τα πρωινά του Σαββάτου, λίγο μετά τις εννιά, πλήθος παιδιά ξεχύνονταν απ' τα στενάκια στη λεωφόρο Μανχάταν, τον κεντρικό δρόμο της συνοικίας. Ανηφόριζαν σιγά σιγά τη λεωφόρο προς τη Σόουλ Στρητ. Μερικά κρατούσαν τηνπραμάτεια τους αγκαλιά, άλλα είχαν φτιάξει καροτσάκια με χοντρές, ξύλινες ρόδες από σανιδένια κασόνια σαπουνιού και άλλα είχαν φορτωμένα τα παλιοπράματα σε αμαξάκια μωρών.

Η Φράνσι και ο Νήλυ έβαζαν τις παλιατσαρίες τους σ' ένα τσουβάλι από λινάτσα, έπιαναν από μίαν άκρη του ο καθένας και το έσερναν σ' όλο το δρόμο...

Ο Κάρνυ είχε εγκαταστήσει το παλιατζίδικό του σ' έναν ετοιμόρροπο στάβλο. Στρίβοντας στη γωνία, η Φράνσι έβλεπε τις δυο πόρτες ανοιγμένες φιλόξενα, και φανταζόταν ότι ο μεγάλος συμπαθητικός δίσκος της ζυγαριάς που ταλαντευόταν πέρα δώθε, της έγνεφε φιλικά καλωσορίζοντάς την.

*Από το βιβλίο της Π. Σωτηράκου,
Το φουστάνι της Κλεοπάτρας*

Φύσαγα πάλι και πάλι στο καλαμένιο μου φλάουτο το σκοπό, να τον μάθω, ενώ έβριζα νοερά τους υπόλοιπους, που αργούσαν. Τι έκαναν τόση ώρα ήθελα να 'ξερα, σπουδαία δουλειά είναι, δηλαδή, να γεμίσεις ένα σακί με ντενεκεδάκια; Είχα αρχίσει να πεινάω, να διψάω, η ζέστη δυνάμωνε. Θα κόντευε μεσημέρι δεν κόντευε; «Εεε, θεια... κυρία, τι ώρα είναι;» ρωτάω μια γεματούλα ξανθιά που περνάει με ψώνια.

Τι ώρα είναι; στρίβει ακουμπώντας τις σακούλες της στη σκιά απ' το φορτηγάκι μας. Ναι, τι ώρα είναι, βγάζω από το παράθυρο το κεφάλι μου. Έντεκα και τέταρτο.

Έντεκα και τέταρτο... Ομπόοο!... κι ακόμα να 'ρθουε. Εσύ παίζεις φλάουτο; σκουπίζει το πρόσωπό της με χαρτομάντιλο η κυρία. Αμήνη εγώ! Μοναχός μου το 'φτιαξα από καλάμι. Δες το. Αργότερα θ' αγοράσω κλαρίνο. Βρύση έχει εδώ γύρω πουθενά; Νερό, θεια;

Γιατί; Διψάς; σηκώνει τα μαλλιά της ν' αεριστεί... Θα σκάσουμε σήμερα... Ουφ... Ουφ... Κοίτα, κοίτα νέφος... Όχι η Ακρόπολη δε διακρίνεται, παρά ούτε... Να, πάρε μια πορτοκαλάδα πάρ' τηνε, να! Βγάζει από τις σακούλες της μια. Δε θα 'ναι κρύα, αλλά ε...

Την ανοίγω, την πίνω σχεδόν μονορούφι, πετάω το άδειο

Ο Βαλάντις

*Κοκέρ να γαβά τίποτα,
κο τσαντίρι αγαβά μπρισίμ
τα μπαλίπα*

*Δεν καταλαβαίνεις
στο σπίτι καιρό,
στο τσαντίρι, ο αέρας,
η βροχή τραγουδάνε*

ντενεκεδάκι της πίσω στην καρότσα. Μπράβο, παραξενεύεται η γυναίκα. Αν και γυφτάκι, δε θες να βρομίζεις το περιβάλλον. Τα μαζεύουμε, θεια, της λέω. Για κοίτα πίσω κει πόσα έχουμε, και βγάζοντας το χέρι μου, αφού ανασπώθηκα λίγο, προσπάθησα να κουνήσω κάπως τη λασκαρισμένη από τις σούστες τις καρότσα.

Το κούνημα που κατάφερα φυσικά ήταν ελάχιστο, ωστόσο αρκετό για να κάνει τα σωριασμένα ντενεκεδάκια ν' αρχίσουν να τσουλάν, να βγουν από τα ξεχειλισμένα σακιά βροτοχυτώντας, προξενώντας κάτι ήχους μαγεία. Κάτι ήχους! Χριστέ μου, τι ήχοι! Όχι μονάχα η γυναίκα χαμογέλασε, παρ' ακόμα κι εγώ.

Τα μαζεύετε, καλέ, τα ντενεκεδάκια; πλησίασε παραξενεμένη και κοίταξε στην καρότσα.

Αμή, τα μαζεύουμε.

Και μετά;

Ε, τι και μετά; Χτίζουμε με δαύτα πύργους ψηλούς. Τα πουλάμε, σοβαρεύτκα, λεφτουδάκια παίρνουμε.

Τα πουλάτε! Κι αυτοί που τ' αγοράζουν σε τι τα χρησιμοποιούνε;

Ααααυτοί! Τα τρώνε..., ολότελ' ανίδειη ήταν τούτη. Ε, τι τα κάνουν... Τα λιώνουνε, θεια. Τα λιώνουν και ξαναφτιάχνουνε από την αρχή ντενεκεδάκια.

Ααααα, ανακύκλωση του αλουμινίου, που λένε, κατάλαβα, ανακύκλωση. Μπράβο σας! Μπράβο σας! Ενθουσιάστηκε.

Πήγε από την πίσω μεριά της καρότσας, σκούνητς' ένα γεμάτο σακί, ένα δεύτερο. (Ανακύκλωση, έτσι το 'λεγαν.)

Μια αγορά στην Ουγγαρία

Καθώς η πάχνη της αυγής σπκώθηκε και οι νυχτερινές σκηνές διπλώθηκαν, η αγορά ζωντάνεψε σιγά σιγά. Οι Τσιγγάνες, που είχαν το δικό τους εμπόρευμα, νάυλον κλωστή, λαστιχένια γάντια, χαλάκια, ακόμα και ψεύτικα Ρόλεξ, έστησαν τα υπαίθρια μαγαζιά τους δίπλα στους πάγκους της αγοράς, κοντά σε μερικούς φτωχούς χωρικούς, που πουλούσαν μπιχλιμπίδια πάνω σε κουβέρτες που είχαν απλωμένες στα πόδια τους. Οι λίγες εκείνες γυναίκες που είχαν έρθει χωρίς να έχουν να κάνουν δική τους δουλειά ξεκίνησαν μαζί με τις κόρες τους για να βρουν τους συγγενείς τους. Μετά θα μαζεύονταν να τα πουν στο πίσω μέρος του αμαξίου ή του φορτηγού, χωρίς να μπλέκουν στα πόδια των αντρών τους όσο κρατούσαν οι εμπορικές συναλλαγές.

Έμεναν λίγες ώρες ακόμα μέχρι οι φωνές των πωλητών ν' αρχίσουν να αντηχούν στον αέρα, έτσι ο Σοσό κι ο Ζελένο έκαναν αργά ένα γύρο στην αγορά για να δουν «τι γίνεται». Καθώς έκαναν γύρους στην αγορά, ο Σοσό κι ο Ζελένο συνάντησαν ένα συγγενή τους από το χωριό Τσόκα και, ανάμεσα στις ευχές του ενός προς τον άλλο για μια «τυχερή μέρα», τους προσκάλεσαν για ένα ποτό σ' ένα από τα μπαρ που βρίσκονταν ανάμεσα στους πάγκους και που πρόσφεραν πρόχειρο φαγητό. Καταναλώθηκαν δύο ή τρεις «μισές» από ένα από τα μπράντυ που έφτιαχναν εκεί από φρούτα, αλλά όλοι οι άνδρες ήταν συγκρατημένοι στο ποτό, ξέροντας πολύ καλά ότι πολλές κακές συμφωνίες είχαν γίνει στην αγορά από ανθρώπους που τα είχαν πιει. Στο μπαρ οι Τσιγγάνοι άκουγαν τι είχαν φέρει οι άλλοι στην αγορά, τι «έκαναν» (kerel). Ο Σοσό ανακοίνωσε ότι επιτέλους πουλούσε το ζευγάρι τα πιτσιλωτά γκριζα άλογα που έσερναν τ' αμάξι του.

Λίγο αργότερα ο Ζελένο, μόνος του τώρα, βρήκε ένα

κάπως μικροκαμωμένο άλογο που τον ενδιέφερε. Ο ιδιοκτήτης του έλειπε εκείνη τη στιγμή, αλλά κάτω από τα μάτια ενός άλλου χωρικού ο Ζελένο άρχισε την επιθεώρησή του. Αρχίζοντας από το στόμα και τα πόδια, εξέτασε προσεκτικά το άλογο για πιθανά σημάδια αρρώστιας ή άλλα κουσούρια. Αυτή ήταν μια δουλειά που απαιτούσε αξιοθαύμαστη γνώση, μάτι που έκοβε και υπομονή. Το πρώτο πράγμα που έπρεπε κανείς να ξέρει για ένα άλογο ήταν η ηλικία του, γιατί αυτό βοηθούσε να αποφασίσει κανείς πώς θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το άλογο και επομένως να καθορίσει τους πιθανούς αγοραστές για το άλογο αυτό.

Όπως λέει και η παλιά εκείνη παροιμία «άλογο που σου χαρίζουν μην το κοιτάς στα δόντια», είναι τα δόντια ενός αλόγου (ο αριθμός και η κατάστασή τους) που δείχνουν την ηλικία του και επομένως την αξία του. Η κατοχή αυτής της τέχνης ήταν πηγή υπερηφάνειας για τους Ρομ –συνά μου έλεγαν ότι κανένας γκατζό δε θα μπορούσε να πει με αξιοπιστία την ηλικία ενός αλόγου– και μερικές φορές επιθεωρούσαν άλογα για να διασκεδάσουν, προτού ελέγξουν την ακρίβεια των υπολογισμών τους μιλώντας με τον ιδιοκτήτη. Σε αυτή την περίπτωση, ο Ζελένο δεν είχε αμφιβολία: η φοράδα πήγαινε στα εφτά της χρόνια. Ο Ζελένο προχώρησε επιθεωρώντας τα πόδια της, το πιο σπουδαίο χαρακτηριστικό της. Ψαχουλεύοντας τα μπροστινά πόδια, στα πλάγια τον τενόντων, και τα πίσω πόδια, στους αστραγάλους αλλά και ψηλότερα, έλεγξε για «πρηξίματα», το σημάδι που αποκάλυπτε ότι το άλογο είχε χρησιμοποιηθεί υπερβολικά, κι ίσως είχε καταστραφεί για πάντα.

Μέχρι τότε ο ιδιοκτήτης, ένας χωρικός από κάποιο χωριό νότια του Ναγκικόρος, είχε γυρίσει και ο Ζελένο άρχισε να χειρονομεί δείχνοντας ότι το άλογο χωρίς αμφιβολία ήταν τελείως άγριο. Σαν να του έδωσαν κάποιο σύνθημα, ο ιδιοκτήτης αμέσως άρχισε να διαμαρτύρεται ότι η γυναίκα του και η κόρη του άφοβα πήγαιναν κοντά στο άλογο, μπροστά

στα πόδια του, και το τάζαν. Επέμεινε να σηκώσει το πόδι του αλόγου και το κράτησε στο χέρι του με ευκολία, για να δείξει πόσο μαλακά μπορούσε κανείς να φερθεί στο πουλαράκι του. Όπως είπε, γυρνώντας το στη συνηθισμένη ρητορική του πωλητή, «Αυτό είναι το μόνο που στ' αλήθεια μετράει». Ο Ζελένο είπε ότι ήξερε το είδος αυτό των αλόγων και πείραξε το χωρικό: «Φυλάει την κλωτσιά του για όταν το πεταλώνεις».

Ο Ζελένο ωστόσο ήταν συγκρατημένος σε τούτη τη μονομαχία επιχειρημάτων. Φαίνεται ότι σκόπευε σοβαρά να αγοράσει το άλογο, γιατί, αφού το είχε περπατήσει ένα γύρο για να παρακολουθήσει την κίνηση των ποδιών του, ρώτησε αν μπορούσε να το «δοκιμάσει». Η «δοκιμασία», κατά την οποία έβαζαν το άλογο να τραβήξει ένα κάρο με αλυσίδα ή σκοινί δεμένο γύρω από τις ρόδες του κάρου για να το φρενάρι, ήταν αυτό που έδειχνε πραγματικά τη δύναμη και το σθένος του αλόγου. Τα μεταφορικά μέσα στην Ουγγαρία μπορούσαν να κουβαλούν και δύο τόνους φορτίο πάνω σε λασπωμένα μονοπάτια κι έτσι η δοκιμασία δεν ήταν μια επίδειξη για να περνά η ώρα.

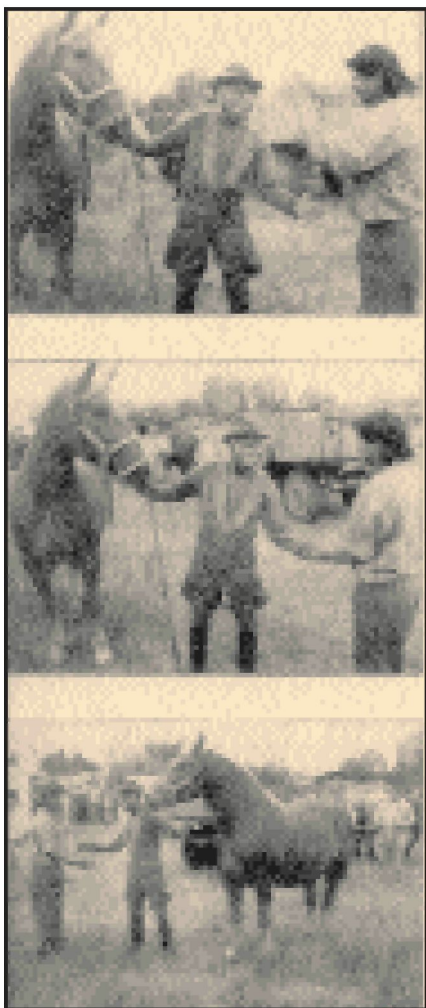
Σε λίγο άρχισε το παζάρι για την τιμή του αλόγου...

Δύο ενδιαφέρουσες συνεντεύξεις

(Από την εφημερίδα Lacho Gies, Καλή Ημέρα)

Το επάγγελμα του μικροπωλητή ήταν για χρόνια ένας χώρος μέσα στον οποίον το τσιγγάνικο στοιχείο είχε τη δυνατότητα να μεγαλουργεί και ταυτόχρονα να κερδίζει με αξιοπρέπεια την επιβίωσή του.

Από τη μία, όμως, η φύση του επαγγέλματος –ευκαιριακή με πολλούς αστάθμητους παράγοντες– και από την άλλη αδυναμίες του τσιγγάνικου στοιχείου, όπως για παράδειγμα η έλλειψη μόρφωσης, η σχέση του με την πολιτεία, η έλλειψη δυνατότητας να έχει οργανωμένο λογιστήριο, η απουσία ασφάλειας και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης κτλ., προσέδιδαν στο επάγγελμα αυτό πολλά αρνητικά στοιχεία.

Ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα ήταν η νομιμοποίηση πολλών Τσιγγάνων απέναντι στην Πολιτεία, κατά την άσκηση του επαγγέλματος του μικροπωλητή.

Έτσι, η ίδρυση του συλλόγου εμπόρων και μικροπωλητών Τσιγγάνων Αγίας Βαρβάρας ήταν μία αναγκαιότητα.

Ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας μας, κ. Κώστας Παϊτέρης, καταγράφει τις επιδιώξεις του συλλόγου αυτού, μέσα από μία συνέντευξη που εξασφάλισε από τον πρόεδρό του, κ. Παναγιώτη Βασιλείου.

(...)

ΕΡΩΤ.: Ποιες θα είναι οι πρώτες ενέργειες του συλλόγου και τι υπηρεσίες θα μπορέσει να προσφέρει στους Τσιγγάνους έμπορους και μικροπωλητές της πόλης μας;

ΑΠΑΝΤ.: Όπως γνωρίζει όλος ο κόσμος, για να ασκήσει κάποιος το επάγγελμα του μικροπωλητή ή του εμπόρου χρειάζεται κάποια σχετική άδεια. Δυστυχώς, οι περισσότεροι Τσιγγάνοι που ασκούν αυτό το επάγγελμα δε διαθέτουν νόμιμη άδεια. Και οι λόγοι είναι πολλοί. Οι Τσιγγάνοι δε γνωρίζουν πολλά γράμματα και συχνά οι σχέσεις τους με την Πολιτεία διακατέχονται από μία καχυποψία – και όχι άδικα μπορώ να πω, τουλάχιστον στις περισσότερες περιπτώσεις.

Υπάρχουν πολλοί Τσιγγάνοι που δεν έχουν ακόμα και ταυτότητα... Πρώτο μέλημά μας, λοιπόν, είναι η αναζήτηση φόρμουλας, κατά περίπτωση, για τη νομιμοποίηση των Τσιγγάνων εμπόρων και μικροπωλητών.

Βέβαια, το γεγονός ότι το επάγγελμα αυτό έχει ευκαιρικό και εποχιακό χαρακτήρα από τη φύση του δυσκολεύει τα πράγματα, ωστόσο μπορούν να βρεθούν λύσεις, ώστε ο Τσιγγάνος μικροπωλητής να μην κινδυνεύει, ανά πάσα στιγμή, να συλληφθεί από την αστυνομία και να είναι υποχρεωμένος να εργάζεται συνεχώς με το φόβο.

Ως σύλλογος μπορούμε να προσφέρουμε την κατάλληλη βοήθεια, ώστε ο Τσιγγάνος μικροπωλητής να μπορεί να αποκτήσει λογιστήριο ή να έχει νομικές συμβουλές.

Επίσης, θα επιδιώξουμε ο Τσιγγάνος μικροπωλητής να έχει πρόσβαση στις λαϊκές αγορές – πρόσβαση νόμιμη η οποία θα εξασφαλίζεται από το δήμο και τη Νομαρχία.

Ένα ακόμα σοβαρό ζήτημα είναι η ασφαλιστική κάλυψη.

Σε γενικές γραμμές, οι Τσιγγάνοι επαγγελματίες δεν έχουν φορέα ασφάλισης και η ένταξή τους προσκρούει σε πολλά εμπόδια. Αυτό έχει ως συνέπεια ο επαγγελματίας και η οικογένειά του να μην απολαμβάνουν μία σωστή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, αλλ' ούτε ο ίδιος να μπορεί κάποτε να εξασφαλίσει μία αξιοπρεπή σύνταξη.

(...)

Η Τσιγγάνα ζωγράφος από την Ουγγαρία Terez Orsos ζωγραφίζει με το δικό της τρόπο «το αλογοπάζαρο». Στην Ουγγαρία έχει σημειωθεί καλλιτεχνική έκρηξη ανάμεσα στους Τσιγγάνους. Πολλοί από αυτούς προσπαθούν με τα έργα τους να διαφυλάξουν την ανάμνηση και να παρουσιάσουν στον υπόλοιπο κόσμο τον πλούτο μίας παράδοσης, η οποία παραχωρεί τη θέση της σε νέους τρόπους ζωής.

ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ ΜΕ ΤΟΝ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Δ.

Τσιγγάνοι γεννημένοι έμποροι

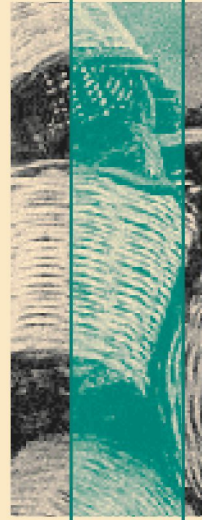
«Από τα ψηλά στα καμηλά». Ισως η λαϊκή αυτή έκφραση να αικρινόζει σε έναν άνθρωπο που θεωρήσαμε ότι δεν θα πρέπει να λείπει από το πρώτο φύλλο της τσιγγάνικης εφημερίδας. Ένας φησισμένος Έλληνας τσιγγάνος επιχειρηματίας, ο κ. Βασίλειος Δημητρίου, που γεννήθηκε στην Αγία Βαρβάρα το 1956 σε μια πολυμελή οικογένεια και σήμερα είναι ο μεγαλύτερος έμπορος ηλεκτρικών ειδών της περιοχής και συγχρόνως πρόεδρος της παιδαγωγικής ομάδας "Κεραυνός". Ο ίδιος πιστεύει ότι "ζώντας στα πρώτα του χρόνια σε μια παράγκα και εξασκώντας διάφορα επιογγεμάτα τα πεζοπόρα μου σπούδασε μια φοβερή θέση ανθρώπου".

Για τον έμπορο ηλεκτρικών ειδών Τζένη και 50 αυτό το υποδοχείς ο Βασίλειος Δημητρίου που 4 "Κοιτάς πάλι τον θησαυρό εν θεία χάριση κέντρου που ο Βασίλειος πρόκειται πρώτα ούτως ή άλλως

«Ο τρόπος ζωής –λέει στους συνεργάτες της εφημερίδας μας– ήταν εκείνα τα χρόνια πολύ διαφορετικός από ό,τι σήμερα που έχουμε φως, νερό, τηλέφωνο και άλλες ανέσεις. Πολλές φορές μια δεκάδα άνθρωποι ζούσαν σε ένα δωμάτιο, έτρωγαν και κοιμόνταν εκεί μέσα και περίμεναν σε ορισμένες περιπτώσεις από ένα άτομο, από τον πατέρα τους, να τους συντηρήσει», θα τονίσει ο ίδιος. Σε ηλικία 8 χρονών πηγαίνει στο νυχτερινό σχολείο και ταυτόχρονα κάνει διάφορες δουλειές για να επιβιώσει: «Πέρασα από πολλές δουλειές, πωλητής διαφόρων μικροπραγμάτων, τσίχλες, επιστολές κτλ., λούστρες, έβαφα παπούτσια γυρίζοντας όλη την Αθήνα, στα 10 χρόνια μου πουλάγαμε με άλλα παιδιά λαχεία και 11 ετών έπιασα δουλειά σε διάφορα εργοστάσια, υποδημάτων, φωτιστικών και επίπλων. Στα 13 μαζί με άλλους νέους Τσιγγάνους κάναμε τους εμπόρους σε λευκά είδη και χαλιά. Στα 15 μου με ένα φίλο μου, τον Τάσο Σωτηρίου, στήνουμε ένα εργαστήριο παπουτσιών. Κάποια εποχή, ήμουν 17 χρονών, είχαμε μόνιμο προσωπικό 27 άτομα. Τρία χρόνια αργότερα φεύγω και ξαναγυρίζω στο εμπόριο, αυτό που κάνω έως σήμερα με υπομονή και, πρώτα ο Θεός, έμπορος θέλω να μείνω».

ΤΕΧΝΙΤΕΣ

Να ντακ μιαν ακατάρ μι μορτί,
ντακ μιαν ακατάρ μι μπουκι
Μη με κοιτάς απ' το δέρμα μου,
κοίτα με απ' τη δουλειά μου

...είμαι
ο δουλεντής παρκιάς
που άλλα θέλωσε
και που άλλα
κατορθώνει...

Παλιότερα... Καλαθάδες

Όπάνω από την πολιτειούλα κρέμεται ένας βράχος κόκκινος, που θαρρείς πως από στιγμή σε στιγμή θα σε πλακώσει. Πάνω από το βράχο κρίζουν κοράκια κατάμαυρα, πάνω από τα κοράκια ένα σύννεφο μολυβί στεριωμένο, κόκκινος κι άγριος ο τόπος.

Κι οι άνθρωποι, για να συνεννοηθούν αναμεταξύ τους, δεν κουβεντιάζουν μονάχα ελληνικά, παρά και σε κάποια άλλη γλώσσα σε μένα πρωτάκουστη. Όχι από τις τουριστικές, γαλλικά, αγγλικά, γερμανικά να πούμε. Μιαν άλλη, παράξενη. Τσακωνικά είπ' ο Πέτρος ότι τα λένε.

Βρισκόμαστε στην Τσακωνιά, τον τόπο που βγάζει τις νοστιμότερες μελιτζάνες. Όλοι οι κήποι μπρος απ' τα μάτια μας μελιτζάνες έβγαζαν.

Τσακωνιά... Εγώ θα 'λεγα Τσακαλιά... Δηλαδή δεν είμαστε στην Ελλάδα; Στην Τουρκία ή στη Γιουγκοσλαβία είμαστε;

– Όχι κουτέ. Στην Ελλάδα είμαστε. Άκου πώς θ' απαντήσει ο μπαλαμός. «Άλε κουμπάρε» φωνάζει η μπάμπω μου σ' ένα γεράκο που πέρναγε καβάλα στο γαϊδαρό του.

– Πρρρρ! έκανε στο γαϊδούρι του, στάθηκε αυτό μας καιρέτση. Τι πολεμάτε; Έχετε μέρες εδώ; ρώτησε καλόκαρδα.

– Εεεε μερικές.

Για τις προβατίνες τις δύστυχες που πεινάγανε, μην τυχόν του βρισκότανε καμιά χούφτα αραποσίτι;

– Αραποσίτι; χαμογέλασε ο γεράκος.

Όχι δεν του βρισκόταν. Ας τις ταΐζαμε λιόκλαδα. Να κόβαμε μερικά. Έτσι κι αλλιώς αμάζευτες έμεναν οι ελιές, ακλάδευτες. Θ' αγριεύαν σε λίγο. Ή κληματόφυλλα, από τ' αμπέλι. Τρελαίνονται οι προβατίνες για τρυφερά κληματόφυλλα. Η κουμαριές απ' το λόγκο παρέκει, σφεντάμια.

Αλλά, μιας και μας πέτυχε, μήπως πουλάγαμε τίποτα κόφες, καλάθια; Του χρειάζονταν μερικά για τις μελιτζάνες, τις μπάμιες, να βάζει κάνα σταφύλι από το χωράφι, να κουβαλάει κανένα σύκο το καλοκαίρι.

Άμπα, καλάθια! Πού τα θυμήθηκε; Όχι, δεν είχαμε, βιά-

στηκε να του απαντήσει η Κλη. Θα μπορούσαμε να του πλέξουμε πάντως, του πρότειν' η μπάμπω μου, μαλώνοντας την Κλη στη γλώσσα μας. Δεν πρόκειται για καμιά χρονοβόρα δουλειά. Αύριο κιόλας θα ήτανε έτοιμα, αν ήθελε. Θα του τα περιποιότανε, μάλιστα, εξαιρετικά. Όλη της την καλλιτεχνία θα επιστράτευε στο πλέξιμό τους. Όμορφα, στερεά, που ν' αντέχουνε χρόνια θα τα 'φτιαχνε. Και φτηνά θα του τα 'δινε, πάμφτηνα. Το λοιπόν, μ' αυτό μην το σκέφτεται, τον συμφέρει, κατάφερε να του πάρει μπροστάντζα, συμφώνησαν, αφού παζαρέψανε κάμποσο την τιμή τους, μας έδειξε το χωριό του, να του τα πάμε αντίκρυ, εκείνο εκεί που φαινότανε, έφυγε χαιρετώντας μας ο γεράκος.

Η καλαθοπλεκτική παλιά τέχνη της μπάμπως μου. Πάππου προσπάππου, γενιές και γενιές καλαθάδες ήταν, λέει, οι δικόι της. Η μάνα της μες σε μια κόφα με άχυρο τηνε γέννησ' εξάλλου. Πόλεμος, Κατοχή τότε ήτανε, ύφασμα για τσουβάλια δεν έβρισκες, ξύλο για κυψέλες, για κασόνια ο κόσμος δεν είχε, το νάιλον δεν το ξέραν, καλάθια αγόραζαν μπόλικα. Έπλεκαν, έπλεκαν πανεράκια, δισκάκια, καλάθες για φούρνους, για τρύγο, για το τραπέζι με το καπάκι τους, για την μπουγάδα. Πήγαιναν στα χωριά μετά, τα 'καναν τράμπα με λάδι, με τραχανά, με σαπούνι, με μπομποτάλευρο.

Σ' ένα χωριό της Μακεδονίας ήτανε πηγεμένοι οι γονέοι της, όταν ήρθαν οι πόνοι στη μάνα της για να τη γεννήσει. Πανιά, στρωσίδια δεν είχανε, πόνοι μεγάλοι της ήρθανε γρήγορα. Για να πέσει στα μαλακά το μωρό, στάθηκε πάνω από μια κοφίνα μες σ' ένα αχούρι, όπου βρίσκονταν και την αμόλπσε. Στην κοφίνα μέσα φωλιά είχε η κότα και με το «ααα» που 'καμε κλαίγοντας έσπασαν δυο αυγά. Τα 'φαγε μαζί με κάμποσο άχυρο, γι' αυτό κι έχει από γεννησιμιού της ωραία φωνή.

Από την κοιλιά της μάνας της ήξερε την τέχνη. Μόλις λιγάκι μεγάλωσε, μάζευαν φιλά φιλά καλαμάκια, βεργούλες με τ' άλλα παιδιά κι έπλεκαν. Συναγωνισμοί ποιος θα φτιάξει τα περισσότερα γίνονταν. Υπήρχαν που έφτιαχναν δέκα,

έντεκα την ημέρα. Ο πάππος της μέχρι και δεκαπέντε κομμάτια έκανε. Τα φόρτωνε στα ζα έπειτα και τα πούλαγε στα κοφινάδικα της Πάτρας, του Άργους, του Αίγιου, κάθε στενάκι και κοφινάδικο τότε έβλεπες. Και με μεράκι, πολύ μερακλήδες στην τέχνη τους ήτανε, μέχρι γιοφύρια σου πλέκαν με καλάμι.

Κάποτε, ένα μάστορα στο στρατό τον πήραν, να πολεμήσει. Καθώς περπατάγανε για να πάνε στη μάχη με τους εχθρούς, μπρος σ' ένα ποτάμι μεγάλο βρεθήκανε, που να το περάσουνε δεν μπορούσαν. «Κόψτε καλάμι» τ'ότ' είπε εκείνος. Καλάμι πολύ απ' τις όχθες έκοψαν οι στρατιώτες, μια γέφυρα αυτός έπλεξε στέρεη και περάσανε. Τους εχθρούς τους νικήσαν και βασιλιά γι' αυτό το καλό τονε κάμαν. Βασιλιάς, όσο κράταγ' ο πόλεμος, έκατσε ο μάστορης, κι όταν τελείωσε, το βασιλίκι παράτησε και την τέχνη του ξαναβρήκε. Έτσι ήταν τότε. Αμή!

*Από το βιβλίο της Π. Σωτηράκου,
Το φουστάνι της Κλεοπάτρας*

Η κλαδο-πλεκτική είναι μία από τις αρχαιότερες τέχνες του ανθρώπου. Είναι η τέχνη της κατασκευής χρησιμοποιώντας σαν υλικά διάφορων φυτών και δέντρων. Το κλωστό ήταν σε καθημερινή χρήση και γνωστό σε όλους τους μεγάλους πολιτισμούς της αρχαιότητας και φυσικά στον ελληνικό.

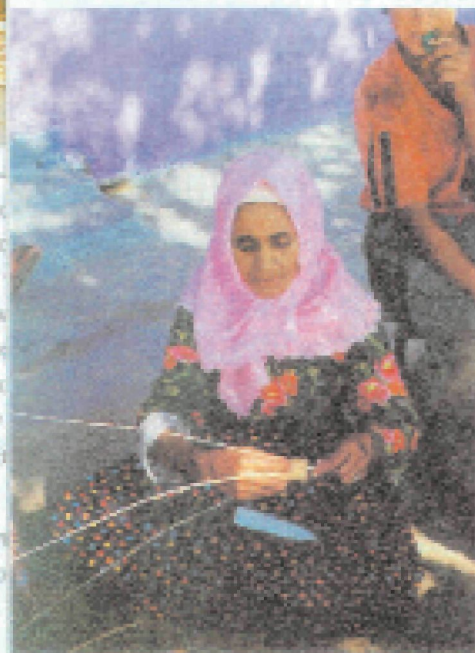

Αν και δεν θεωρούνται ακριβά δείγματα, λόγω του ότι το κλωστό είναι εφόδιο στην επιβίωση του χρόνου και αποθηκεύονται εύκολα, έντονα από παραστάσεις σε τέλεια έργα και παραχρυσές αρχαίες κωμικές έχουν μια σαφή εικόνα για την κλαδοπλεκτική στην αρχαία Ελλάδα. Ήταν κατορθών ηφέλιμα των θεοτήτων της βλάστησης και της αρθροκίας της Αφροδίτης, της Γης, της Ρίης και της Έκρας.

Ο Βυζαντινός αγιογραφίας αποτυπώνουν την εξέλιξη της κλαδοπλεκτικής στον εγχώριο ελληνικό χώρο, όταν τον 11ο αιώνα μ.Χ. περίπου, εμφανίζονται οι πρώτοι Ρωμαίοι (Αθήναιες) και σκηνών την έγχρωμη τέχνη. Στο είδος είναι είδος που σε ένα μεγάλο βαθμό θα αναφέρεται με την

πλευρά κλωστών και με άλλα γνωστά ως σήματα επεξεργασίας: κλαδοπλεκτικοί, κλωστές, κ.λ. Μεταξύ κλωστών που

ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΑΛΟΠΛΕΚΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑ

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

Σιδεράδες, χαλκωματάδες

Χέρι μου, το σίδηρο παράτα,
πάψ' εσύ, σφυρί, τον πόλεμο,
που πολέμαες με τ' αμόνι.

Είμαι ο δουλευτής χαλκιάς
που άλλα θέλησε κι που άλλα
κατορθώνει.

Είμαι ο πλάστης ο χαλκιάς
που δεν πλάθει το σφυρί μου
μήτ' εσέ, καρφί, ούτ' εσάς,
άρματα, σπαθιά, κοντάρια,
μήτε την καμπάνα σου, εκκλησιά,
αλυσίδες ούτε, ούτε κλειδιά,
μηδέ τα κουδούνια για τ' αρνιά,
και για τα οργώματα τ' αλέτρια,
μήτε για το σπίτι τα κλινάρια,
ούτε δρέπανα, ούτε χαλινάρια.

Είμαι ο πλάστης ο χαλκιάς
που δεν πλάθει το σφυρί μου
άλλο απ' τα πανώρια τ' ανωφέλευτα.

Και μια τέχνη πρωτοταίριαστη κι αταίριαστη
η δική μου.

Και είμαι ο μάγος της φωτιάς κι απλώνω μέσα της
και τα φίδια και τα τέρατά της κλέβω,
και στο σίδηρο και ακόμα πιο παράξενα
τα δουλεύω.

Και είμαι ο σφυροκοπητής
που σφυροκοπάει αντί σπαθιά
κάποια αφύσικα λουλούδια,
και είμ' ο δαμαστής ο γύφτος
που γεννάει από τη φλόγα
κύκλους, ίσκιους, γρύπες, μάγια,
κάποιες ρηγικές κορώνες,
λάμιες, ξωτικές, γοργόνες
για καράβια, για σαράγια,

που δεν είναι πια ή δεν είναι ακόμα.
Τ' ανωφέλευτα, τ' αχρείαστα και τ' αλλόκοτα,
που τους λείπει πότε πρόσωπο,
που τους λείπει πότε σώμα,
που τους λείπει πάντα τ' όνομα.
Κι όσα οργίζουν τους ανθρώπους
που κοιμούνται ανοιχτομάτες.
Και όσα διώχνουν οι διαβάτες
και όσα δε ριζώνονται σε τόπους
και όσα αγάπες δεν ξύπνησαν πουθενά,
κι όσα πουθενά δεν πύρανε πελάτες!
Και είμαι ο σφυροκόπος που ξαφνίζει
και τρομάζει και μακραίνει.
Όπου μαλακότατη η δουλειά
θα 'βγαινε απ' τον άλλον τον τεχνίτη
της φυσά η πνοή μου της δουλειάς
κάτι βάρβαρο και αδούλευτο,
πιο τραχύ από τον γρανίτη.
Κι όπου ο άνθρωπος προσμένει
να το πιάση με τα χέρια του απ' τα χέρια μου
πλάσμα ασάλευτο και στέρεο και σκληρό,
άθελα του φέρνω με τα χέρια μου
μια ψυχούλα, μian αχτίδα, έναν αφρό.

Κ. Παλαμάς

Καθώς ανέβαινε ο Χριστός το δρόμο του Γολγοθά, οι Ρωμαίοι βρήκαν ένα γύφτο σιδερά και τον ανάγκασαν να φτιάξει σιδερένια καρφιά για να καρφώσουν με αυτά την Αγάπη πάνω στο σταυρό.

Ο γύφτος θύμωσε πολύ που τον χτύπησαν και τον πήραν από το εργαστήρι του με τη βία. Ήταν νοικοκύρης ο ίδιος και είχε τέσσερα παιδιά. Συνηθισμένος να δουλεύει με την πсуχία του και να πελεκάει τ' ατσάλι όπως εκείνος ήθελε.

Βαρυγκόμπησε, αλλά τι να έκανε. Αν δεν τους άκουγε, θα τον σκότωναν και αυτόν και την οικογένειά του μαζί. Άλλωστε τον αδελφό του έτσι δεν τον έχασε; Ήθελε να αγωνίζεται για τα δίκια των ανθρώπων και της ομάδας του. Τον έφαγε όμως η μαύρη γη και άφησε πίσω του ορφανά.

Ξεκίνησε λοιπόν μαζί με τους στρατιώτες και το Χριστό για τον Κρανίου τόπο. Εκεί που στην κορυφή του θα γινόταν η σταύρωση. Σαν φτάσανε πάνω στο λόφο, βάλανε το Χριστό πάνω στο σταυρό και φώναξαν τον γύφτο να καρφώσει τα καρφιά. Αυτός ετοιμάζε τα σύνεργά του και μουρμούριζε από μέσα του.

Σπκώθηκε, πήρε μερικά εργαλεία και ζύγωσε το Χριστό. Πριν όμως ξεκινήσει, έριξε μια ματιά στον κατάδικο. Καθώς πλησίαζε κοντά, τον κοίταξε για μια στιγμή και του φάνηκε σαν να 'ταν γνωστή η φυσιογνωμία. Είδε καλύτερα και τότε τα μάτια του γούρλωσαν και βούρκωσαν.

«Ντέβλα μου, εσύ είσαι;» φώναξε δυνατά.

Το σφυρί και το καρφί του 'πεσαν από τα χέρια. Αντίκριζε μπρος στα μάτια του το Θεό του και λυτρωτή του κόσμου, όπως τότε που τον πρωτοείδε στην φάτνη όταν ήταν ο ίδιος μικρό παιδί και του έπαιξε ταμπούρλο. Έπεσε στα πόδια του Χριστού και έκλαιγε με λυγμούς.

Τότε ο Χριστός γύρισε και τον είδε. Ο γύφτος ένιωσε να τον κοιτάζει ένας ήλιος, σαν και τότε, τη μαγική εκείνη νύχτα. Τον κοίταξε κι ο Χριστός με ένα βλέμμα πόνου και συμπόνιας. Ήταν σαν να του 'λεγε: «Θυμάσαι κάποτε που συναντηθήκαμε;».

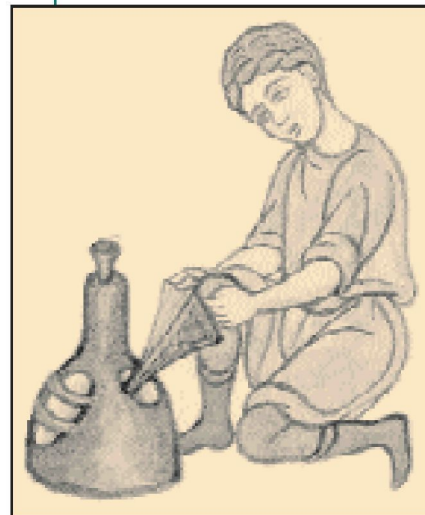
Οι Ρωμαίοι, βλέποντας τι γινόταν, έμειναν κατάπληκτοι για μια στιγμή. Αμέσως μετά ο αξιωματικός των στρατιωτών ούρλιαξε στο γύφτο και του 'ριξε μια με το μαστίγιο για να σπκωθεί. Ο σιδεράς έστρεψε το κεφάλι στον Εσταυρωμένο και μετά από λίγο σπκώθηκε στα δυο του πόδια, αγέρωχος. Άκουσε τον αγέρα να σφυρίζει και ένιωσε την σκληρή μαστιγιά στο κορμί του, μια-δυο-τρεις φορές. Δεν έπεσε κάτω, στεκόταν όρθιος, αντιμέτωπος με τους Ρωμαίους, βγάζοντας μια κραυγή: « Όχι δε θα το κάνω! Δε θα βάλω τα καρφιά σ' αυτόν τον άνθρωπο».

Στα αυτιά του εκατόνταρχου, η φωνή του γύφτου έμοιαζε με σεισμό.

Την παγωμάρα που δημιουργήθηκε, έσπασε η διαταγή του Ρωμαίου αξιωματικού: «Πρώτα το γύφτο, σκοτώστε τον».

Τον άρπαξαν τρεις ένοπλοι και τον έσυραν λίγο πιο πέρα. Ο γύφτος είχε κλείσει στα μάτια του την πάναγνη όψη του Χριστού και δε φοβόταν τίποτε. Ο θάνατος τον βρήκε από ρωμαϊκό μαχαίρι. Το αίμα του κύλησε στο χώμα για την αγάπη του Χριστού, για αυτά που πίστευε ο γύφτος. Έμεινε σταθερός στην αγάπη μέχρι το θάνατο.

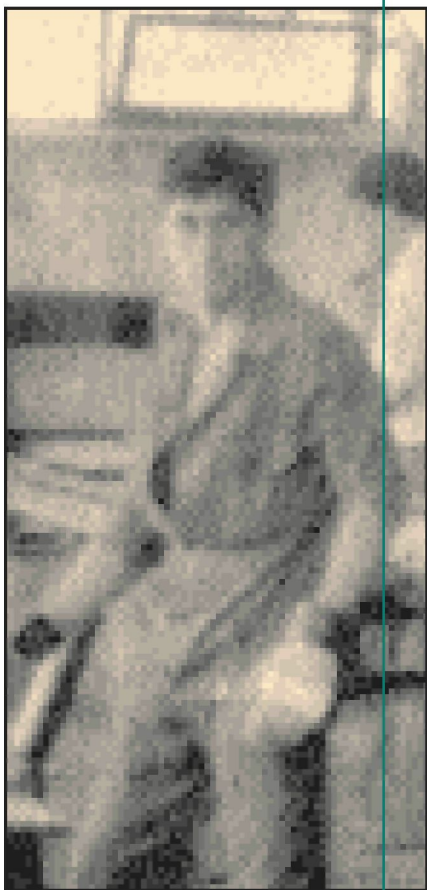
Αυτός ο άσημος σιδεράς, ο γυφτο-σιδεράς ήταν ένας άγιος μάρτυρας που οι περισσότεροι από εμάς δεν τον γνωρίζουμε, δεν ξέρουμε καν το όνομά του. Ο Χριστός όμως το ξέρει και όταν κρίνει αυτός θα μας το αποκαλύψει.

Στο ισόγειο με τα παραθυράκια που έχουν απ' έξω σιδερένια πυκνά κάγκελα, κάτω απ' το ταβάνι που είναι σα θόλος, είναι ένα σύννεφο ακνός ανακατεμένος με τα υπόγλυκα γαλάζια δαχτυλιδάκια του καπνού. Είναι σκοτεινά. Τα σπασμένα τζάμια είναι πιτσιλημένα με τη ζύμη κι απ' έξω γεμάτα λάσπες. Στις γωνιές κρέμονται σαν παλιά ρούχα οι αράχνες οι αλευρωμένες που με το γκρίζο και βαρύ τους φάδι έχουνε σκε-

Εργάτες

πάσει μια μαύρη τετράγωνη εικόνα. Στον πελώριο το φούρνο με το χαμπλό το στόμα, κορώνει μια γερή φωτιά και μπροστά της παραδέρνει ένας διάβολος στριφογυρνώντας επιδέξια το μακρύ του φτυάρι.

Είναι ο φούρναρης ο Πάβελ, ο γύφτος, ψυχή και κεφάλι του εργαστηριού. Είναι ένας κοντούλης με μαύρα μαλλιά, με κάτασπρα δόντια και τα γένια του, σαν τα γένια του Χριστού, χωρίζονται σε δύο στο κάτω μέρος.

Με την κοκκινωπή βαμβακερή του μπλούζα δίχως ζώνη, με το γυμνό του στήθος γεμάτο κατσαρές τρίχες και με τη σβελτοσύνη του, θυμίζει το χορευτή της ταβέρνας. Και σαν να λυπάται κανείς βλέποντας τις καλοφτιασμένες του γάμπες μέσα στα χοντροπάπουτσα που λες και είναι από μολύβι.

Ρίχνει σ' ολάκερο το εργαστήρι ξεφωνητά αλέγρα και εύθυμα, που ξεπηδούν σα σπίθες.

– Βράστε, ψήστε! ξεφωνίζει με μια αισχρή βλαστήμια και σκουπίζει τον ιδρω στ' όμορφο μέτωπό του με τα μαύρα μαλλιά.

Δύο μέρες πιο ύστερα, τη νύχτα, αφού έβαλα τα ψωμιά μου στο φούρνο, μ' είχε πάρει ύπνος, όταν μανιασμένες φωνές με ξύπνησαν. Ο αφεντικός στεκότανε κάτω απ' την κάμαρα κι έχοντας μπροστά του το εργαστήρι που έβγαζε τα κουλούρια, έβριζε με χυδαία λόγια.

– Είν' έξι η ώρα και σεις κοιμάστε; Χαίρεστε γιατί ο αφεντικός είναι κακοδιάθετος! Θέλετε να πιείτε το αίμα μου;

Έγινε μεγάλη βοή μέσα στο εργαστήρι.

– Θα σας σφίξω τα λουριά εγώ! Εφτά σακιά αλεύρια για ζύμμα!

Το ίδιο γινότανε πάντα. Αφού μεθοκοπούσε κι ύστερα, τ' αφεντικό μάς τσάκιζε με δουλειά, διπλή απ' τη συνθησιμένη. Το εργαστήρι ολόκληρο αγκομαχούσε και στο τέλος της βδομάδας όλοι μας ήμαστε σακατεμένοι στη δουλειά. Τότε τ' αφεντικό μάς ξαλάφρωνε ένα ή δυο σάκους. Όσο μεθοκοπούσε, δουλεύαμε άσκημα ή δε δουλεύαμε καθόλου.

Πότε δεν ψηνότανε αρκετά το ψωμί και μούχλιαζε, πότε ψηνότανε πάρα πάνω κι έχανε το βάρος του. Γι' αυτό καθένας ένωθε το φταίξιμό του και κανείς δεν του αντιμιλούσε και δεχότανε σα σωστή τιμωρία την παραπανίσια δουλειά.

(...)

Την ίδια στιγμή η πόρτα τ' αφεντικού άνοιξε με θόρυβο.

Ο Σάσκα, παραπαίοντας, φάνηκε στο κατώφλι. Έβγαζε μικρά ξεφωνητά, ενώ τ' αφεντικό κρατώντας την πόρτα του 'δινε κλωτσιές στα πλευρά και στο στήθος.

– Άι! θα με σκοτώσεις αναστέναξε ο υπάλληλος.

– Να! να!! έλεγε ήσυχα ήσυχα ο Σεμένοφ με κάθε κλωτσιά που του έδινε κυλώντας μπροστά του το κουβριασμένο κορμί. Κάθε φορά που ο Σάσκα προσπαθούσε ν' ανασπκωθεί, τον ξανάριχνε πάλι χάρω με πολύ επιδεξιότητα.

Οι εργάτες τρέξαν και μαζευτήκανε όλοι μαζί. Στο μούχρωμα της αδύνατης αυγής δε φαινότανε τα πρόσωπα αλλά ένωθε κανείς τον γενικό τρόπο. Ο Σάσκα κύλισε στα πόδια των συντρόφων του κλαίοντας.

– Αδέρφια, θα με σκοτώσει!

Εκείνοι τραβηχτήκανε πίσω σκοντάφτοντας ένας πάνω στον άλλο τους σαν ένας φράχτης από σάπια παλούκια που τα παίρνει ο αέρας. Μα ξαφνικά, ο Αρτέμης ξεπρόβαλε και ξεφώνισε κατάμουτρα στ' αφεντικό.

– Φτάνει!

Ο Σεμένοφ έκανε ένα βήμα πίσω.

Ο Σάσκα χύθηκε μέσα στην παρέα των εργατών και κάθηκε σαν το ψάρι μες στο νερό.

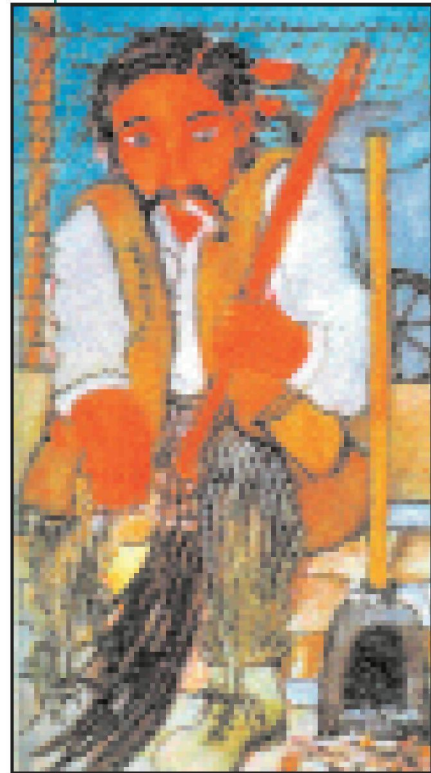
Έγινε βαθιά σιωπή.

Η σιωπή βάσταξε αρκετά δευτερόλεπτα, σιωπή που σε στεναχωρούσε, που όσο βαστούσε έλεγε κανείς ποιος άραγες θα νικήσει – ο άνθρωπος ή το χτίνος;

– Ποιος με διακόφτει, ρώτησε τ' αφεντικό.

Κοίταξε τον Αρτέμη.

– Εγώ! αποκρίθηκε ο Αρτέμης με βροντερή φωνή.

– Εγώ ο Αρτέμης!

Ο αφεντικός προχώρησε κατά πάνω στον Αρτέμη, αλλά ξεπρόβαλε ο Οσίπ και του 'δωσε μια γροθιά στα μούτρα.

– Άκουσε! είπε κουνώντας το κεφάλι του, αφού πρώτα έφτυσε.

Περίμενε λίγο, κι έλα στον εαυτό σου. Αμέσως ο Γύφτος, ο στρατιώτης Μίλοφ, ο Λάπτιεφ, ο ειρηνικός χωριάτης, ο Νικήτας, ο κουλουρτζής, με τα χέρια τους κρυμμένα πίσω, στις τσέπες τους, πηγαίνανε κατ' επάνω στο Σεμένοφ. Τέντωσαν τα κεφάλια τους, κι όλοι φωνάζανε πιο πολύ απ' τον άλλο.

– Φτάνει! φτάνει! Μπας και μας αγόρασες; Ε; Δε θέλουμε να μας δέρνεις!

Ο αφεντικός στεκόταν ακίνητος σαν να είχε πιάσει ρίζες στο σάπιο πάτωμα. Είχε σταυρώσει τα χέρια του πάνω στην κοιλιά του. Το κεφάλι του το είχε γείρει λίγο στα δεξιά και φαινότανε σα ν' άκουε ακατάληπτες φωνές.

Οι εργάτες σε μια γωνιά που μόλις φώτιζε η κίτρινη φλόγα της κρεμασμένης λάμπας τα βάζανε μαζί του και οι φωνές τους όλο αυξάνανε. Καμιά φορά κάποιο κεφάλι που θα νόμιζε κανείς πως είχε ξεριζωθεί απ' τους ώμους κάποιου κορμιού, ξεπρόβαλλε στο φως κι έδειχνε τα δόντια.

Όλοι ξεφωνίζανε, παραπονιόντανε και η κλαψιάρικια φωνή του κουλουρτζή του Νικήτα ξεχώριζε απ' όλες τις άλλες.

– Έφαγες όλη μου τη δύναμη. Θα το παινευτείς αυτό μπρος στο Θεό, ε; Ε, φίλοι!

Οι βρισιές ακουγόντανε μια πάνω στην άλλη χυδαίες. Οι γροθιές είχαν αρχίσει ν' ανεβοκατεβαίνουν μπρος στη μύτη του Σεμένοφ. Κι αυτός έμενε ακίνητος σα να τον είχε πάρει ο ύπνος.

– Ποιος σ' έκανε πλούσιο; Εμείς! ξεφώνιζε ο Αρτέμης, ενώ ο Γύφτος έλεγε με ρυθμό σα να διάβαζε μέσα σε βιβλίο.

– Μάθε λοιπόν πως δε συμφωνάμε να δουλέψουμε εφτά σακιά αλεύρι.

Με τα χέρια κρεμασμένα τ' αφεντικό γύρισε τις πλάτες κι έφυγε δίχως να πει λέξη. Το κεφάλι του κουιότανε παράξενα.

Οι κουλουρτζήδες χαιρόντανε. Όλοι αρχίσανε τη δουλειά. Κοίταζε ο ένας τον άλλο σα με καινούρια μάτια γεμάτα εμπιστοσύνη κι αγάπη.

Ο Γύφτος τούς ερέθιζε χαρούμενα.

– Κουνθείτε, φίλοι μου. Κουνήστε τα δάχτυλά σας!

Πρέπει όλα να γίνουνε πάρα πολύ καλά... Τίμια! Θα του δείξουμε τι θα πει δουλειά! Όλοι στη δουλειά!

Ο Λάπτιεφ μ' ένα σάκο αλεύρι στον ώμο στάθηκε καταμεσίς στο εργαστήρι και είπε:

– Ε, βλέπετε τι καλά είναι άμα είμαστε ενωμένοι, άμα βοηθάμε ένας τον άλλον;

Ο Οσίπ ζυγίζει τ' αλάτι και μουρμουρίζει.

– Όταν οργανωθούμε, έχουμε ένα σωρό ευκαιρίες. Μπορούμ' ακόμη να δέρνουμε τ' αφεντικό. Οι εργάτες μοιάζουν σαν τις μέλισσες, την άνοιξη. Ο Αρτέμης είναι εξαιρετικά εύθυμος. Μονάχα ο γερο-Κότση λέει με τη μύτη του τα συνηθισμένα λόγια.

– Διαβολάκοι! Που να σας πάρει ο δαίμονας, πλύντε λοιπόν τις καντήλες στο εικονοστάσι!

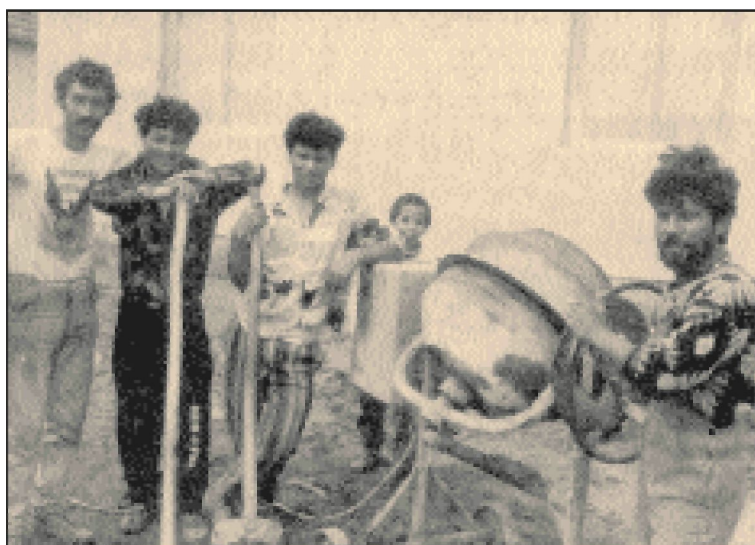
Μ. Γκόρκι, Το αφεντικό

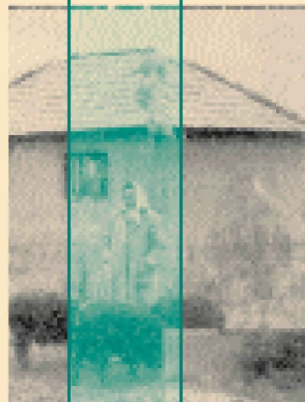

*Να ντικ μαν ακατάρ
μι μορτί,
ντικ μαν ακατάρ
μι μπουκί
Μη με κοιτάς
απ' το δέρμα μου,
κοίτα με
απ' τη δουλειά μου*

ΑΤΡΟΤΕΣ

Κι όμως, υπάρχουν Τοιγγάνοι βοσκοί
στα χωριά της Ελλάδας.
Όπως υπάρχουν και Τοιγγάνοι
που έχουν δικά τους χωράφια
κι άλλοι που είναι εργάτες γης...

...κάβλιο
πέντε κάρβουνα
παρά χίλια
 πρόβατα...

Μια φορά κι ένα καιρό, ένας γύφτος ήταν από πολλά χρόνια εγκατεστημένος στην άκρη του χωριού. Είχε εκεί το εργαστήρι του, αμόνι και σφυρί και μια αποθηκούλα για κάρβουνα. Σηκωνόταν, πρωί-πρωί στα χαράματα, άρχιζε τη δουλειά του. Οι σφυριές και η αχοβοή απ' τη βαρειά ακούγονταν ίσαμε το μεσονύχτι. Σαν χτύπος από ρολόι.

Μια μέρα βαρέθηκε πια τη γύφτικη ζωή, πούλησε το σφυρί, το αμόνι, τη βαρειά, κοντολογής όλα τα εργαλεία που είχε στο εργαστήρι κι αποφάσισε ν' αλλάξει επάγγελμα. Από μάστορης που ήταν, γένηκε τσοπάνος. Αγόρασε πρόβατα, αγόρασε ένα τσοπανόσκυλο, πήρε κι ένα σουράβλι και ξεπόρτισε. Ερχόταν στο χωριό στη χάση και στη φέξη. Τις περισσότερες ώρες του τις περνούσε βόσκοντας τα πρόβατά του.

Ήταν ακόμη καλοκαίρι. Ο γύφτος μας διάβαινε τη ζωή του μια χαρά, βόσκοντας τα πρόβατά του στα λιβάδια και στις καλαμιές. Αναμέριζε στους ίσκιους και τραβώντας το σουράβλι απ' το ζωνάρι του, έπαιζε για ν' απαλύνει τους καημούς και τα ντέρτια του. Ευτυχώς δεν είχε οικογένεια. Ήταν στον κόσμο ολομόναχος. Εκείνος και ο ίσκιος του. Όπου η μέρα κι η νύχτα του. Γύριζε όλον τον καιρό, ξένοιαστος. Κάπου και πού, αναθυμόταν το εργαστήρι, τα κάρβουνα, τη λάβρα απ' το φουσερό, τον ιδρωτα που ρυάκιζε στο κορμί του, τότε παλιά. Χαμογελούσε πρόσχαρα, ευτυχισμένα. Γλύτωνα απ' την κόλαση, αναστοχαζόταν, ευτυχώς που με φώτισε ο Θεός. Αγόρασε το κοπάδι. Και νάμαι τώρα τεμπέλης, χωρίς κόπο, χωρίς βάσανα.

Ωστόσο ο καιρός διάβηκε. Το καλοκαίρι πέρασε. Ο χειμώνας με τα κρύα, τις καταχνιές, τα κρούσταλλα, μπήκε σιγά-σιγά. Όλα μάργωσαν τριγύρω, τα κλαδιά σκελετώθηκαν, οι κάμποι κρουστάλλισαν. Τα χωριά θάφτηκαν στο χιόνι. Κάπου και πού, πάνω απ' τα χωριά, ανέβαινε ο καπνός, σημαδεύοντας ότι κάτω απ' το χιόνι υπήρχε σπίτι ή καλύβα.

Πού να βαστάξει ο γύφτος μας τις βροχές, τις παγωνιές, τα χιόνια; Μακριά απ' το εργαστήρι του, ολόζεστο καθώς

ήταν τότε παλιά, κοιμόταν στο κρύο κι ονειρευόταν κάρβουνα. Ξυπνούσε και τα δόντια του χτυπούσαν σαν σφυριά.

Μια μέρα δεν άντεξε πια. Πέταξε το σουράβλι του, ανατυλίχτηκε στην κάπα του, ανέβηκε στην κορφή του λόφου αντικρύ. Κοίταξε τον ουρανό κατάματα και ξεφώνισε όσο γινόταν πιο δυνατά. «Κάλλιο πέντε κάρβουνα παρά χίλια πρόβατα». Χάρισε το σκύλο σ' άλλον τσοπάνο. Αναγύρισε στο παλιό του εργαστήριο. Οι χωριανοί δεν τον συνερίστηκαν, αντίθετα τον βοήθησαν. Αγόρασε πάλι σφυρί, αμόνι, βαρειές, φουσερά. Συνέχισε την παλιά του δουλειά στο εργαστήριο. Οι φλόγες ξεπετάγονταν απ' τα αναμμένα κάρβουνα σαν παράξενες γλώσσες. Οι σπίθες έβγαιναν παθιασμένες. Καθώς χτυπούσε με τη βαρειά τον αναμμένο σίδηρο, αναμουρμούριζε «Κάλλιο πέντε κάρβουνα, παρά χίλια πρόβατα».

Έτσι έζησε εκείνος καλά κι εμείς καλύτερα.

Οι Τσιγγάνοι όταν πάνε στα χωριά

Σπκώνονται πρωί, εφτάμισι ή οχτώμισι, ετοιμάζουνε τα κορίτσια τα πράγματα, τις κατσαρόλες, τις κουβέρτες, μαξιλάρια και τις βελέντζες. Μετά τα βάζουμε όλα τα πράγματα πάνω στο αμάξι, ξεκινάμε και πηγαίνουμε όπου υπάρχει δουλειά. Μόλις φτάνουμε εκεί, κατεβαίνουμε από το αμάξι και καθαρίζουμε το μέρος. Μαζεύουμε τα σκουπίδια, καθαρίζουμε τα χορτάρια, σκουπίζουμε και μετά στήνουμε τα τσαντίρια. Κατεβάζουμε τα πράγματα από το αμάξι, τα στρώνουμε μέσα στα τσαντίρια.

Το βράδυ, εννέα με δέκα, πηγαίνουν σε κάποιο καφενείο οι πατεράδες για να πιάσουν δουλειά. Το πρωί ετοιμάζουν τα πράγματα και στη δουλειά μαζί με τα μικρά τους πίσω. Μαζεύουν ντομάτα από επτά ετών και πάνω. Τα μικρά που είναι τριών χρόνων και κάτω τα αφήνουν στο αυτοκίνητο, αλλά αυτά δε μένουν στο αυτοκίνητο, έρχονται κοντά στο χωράφι. Το απόγευμα γυρίζουν στο τσαντίρι, πλένουν τα πιάτα και ετοιμάζουν φαγητό και περιμένουν να 'ρθει το άλλο πρωί. Μετά από ένα ή δύο μήνες κατεβαίνουν στο χωριό τους. Και περιμένουν να ανοίξουνε τα βαμβάκια για να μάσουν. Βαμβάκια μαζεύουν όλο το χειμώνα, αλλά λεφτά δεν τους μένουν καθόλου. Γιατί έχουν πολλά παιδιά και χρειάζονται ρούχα, παπούτσια, φαγητό και πολλά άλλα. Πώς να μείνουν λεφτά αφού έχουν ο καθένας δέκα ή έντεκα παιδιά.

Αυτή είναι η ζωή των Τσιγγάνων.

Τέλος

Έκθεση της Ζωής Κ., που παρακολούθησε πρόγραμμα αλφαριθμητισμού στη Δυτική Θεσσαλονίκη, στα πλαίσια του προγράμματος ΦΤΩΧΕΙΑ-3. Από την Καθημερινή, 8/1/1995

Είχα πάει στο Δομοκό αλλά δε μ' άρεσε να δουλεύω, μόνο έβαζα τα τελάρα το ένα πάνω στ' άλλο για ίσκιο. Μ' άρεσε πολύ να παίζω με τ' άλλα παιδιά, είχα περάσει πολύ ωραία. Ο ιδιοκτήτης του χωραφιού για να μην κάνουμε φασαρία μάς έφερε καραμέλες, σοκολάτες, αλλά εμείς αλίμονο, τη φασαρία την κάναμε. Ψάχναμε για τον κήπο αλλά δεν τον βρίσκαμε.

«Η κ. Έλενα Ναθαναήλ εδώ και δέκα χρόνια έχει αποσυρθεί από τα καλλιτεχνικά για ν' ασχοληθεί με την αγροτική ζωή...»

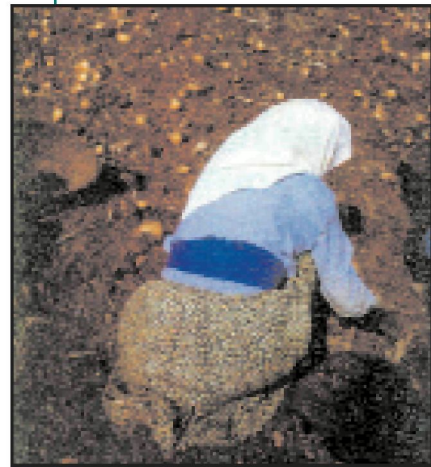
– Είδες, βρε γυναίκα, που όλο παραπονιέσαι; Εδώ ολόκληρη ηθοποιός και παράτησε τη λάμψη για τη λάσπη. Εγώ στο είπα και θα στο λέω πάντα. Η μυρωδιά της γης είναι το όγδοο θαύμα του κόσμου. Εσύ δε με πιστεύεις και γκρινιάζεις.

– Γκρινιάζω, Βαλάντη μου, ναι. Μα όχι γιατί δε μου αρέσει να ανακατεύομαι με τα χώματα... Είναι που ποτέ δεν καταφέραμε να βρούμε μια δουλειά σε φυτώρια με λουλούδια. Το χειμώνα θα πάμε στο Άργος για πορτοκάλια. Το καλοκαίρι στη Βέροια για ροδάκινα. Δε λέω, νόστιμα και μυρωδάτα τα πορτοκάλια και τα ροδάκινα. Αν μοσχομυρίζουν όμως έτσι οι πορτοκαλιές, φαντάσου πώς θα μυρίζει ο τόπος στα φυτώρια με τα λουλούδια. Σαν να τον έχεις ραντίσει με το πιο ακριβό γαλλικό άρωμα!

– Και πού ξέρεις εσύ, Ερατώ, πώς μυρίζουν τα γαλλικά αρώματα;

– Γιατί, εγώ δεν έχω μύτη να μυρίσω τις κυρίες που έρχονται με τις ξένες υπηρέτριές τους στη λαϊκή; Ή δεν έχω μάτια να βλέπω τις διαφημίσεις στην τηλεόραση; Άλλο που εσύ δε μου πήρες ποτέ. Δε σε κατηγορώ γι' αυτό... Ξέρω ότι δεν μπορούμε ν' αγοράσουμε, αφού έχουμε κι άλλα τέσσερα στόματα να θρέψουμε. Αλλά, αν δουλεύαμε στα λουλούδια, γαλλικά αρώματα θα μυρίζαμε έτσι κι αλλιώς.

– Άστα τώρα αυτά και προσγειώσου στην πραγματικό-

τητα, γιατί τα ξημερώματα φορτώνουμε. Πάμε στους Γαλατάδες, στη Θεσσαλονίκη, για ντομάτες.

– Τι έχουμε να κάνουμε το ξέρω. Αλλά μη μου λες να μην ελπίζω κιόλας!

– Να ελπίζεις και να εύχεσαι να έχουμε δουλειά, ό,τι κι αν είναι. Γιατί τώρα που όλοι σχεδόν προτιμούν τους φουκαράδες τους αλλοδαπούς, αφού στοιχίζουν πιο φτηνά, τα πράγματα δυσκολεύουν. Άντε, κοιμήσου τώρα. Αύριο θα είσαι νυσταγμένη κι εγώ θέλω την παρέα σου στο ταξίδι...

Τα ξημερώματα η Ερατώ ξύπνησε και σήκωσε και το Βαλάντη για να ξεκινήσουν. Φόρτωσαν τα πράγματά τους, φίλησαν τα τρία μικρά κι έδωσαν οδηγίες στη γιαγιά Ελένη για τη φροντίδα τους. Πάνω απ' όλα, της είπαν, να τα στέλνει κάθε μέρα στο σχολείο. Έκαναν πια να φύγουν. Ο Χρήστος, όμως, ο μεγάλος τους γιος, που είχε βγάλει το Γυμνάσιο, τους καθυστέρησε. Ήθελε να διορθώσει το ορθογραφικό λάθος που είχε η επιγραφή στο παμπρίζ του αυτοκινήτου τους. Έγραφε: «Ο Θεός μπορί να ήταν και Τσιγγάνος».

Το απόγευμα έφτασαν στους Γαλατάδες κι ο Βαλάντης πήγε κατευθείαν στον επιστάτη. Συμφώνησαν ότι θα έχουν δωρεάν στέγη κι ότι το μισό μεροκάματο θα το 'παιρναν σε λεφτά, το άλλο μισό σε είδος. Θα έπαιρναν δηλαδή ντομάτες για να τις πουλήσουν αργότερα.

Πριν χαράξει ακόμα ο ήλιος, η οικογένεια ξύπνησε για ν' αρχίσουν τη δουλειά. Πήγαν στο χωράφι κι άρχισαν να τσάπίζουν το χώμα γύρω από τις ντοματιές. Δύσκολη δουλειά, κοπιαστική... Στο χωράφι 20 σειρές ντοματιές από 50 η κάθε σειρά. Το τσάπισμα έπρεπε να γίνεται επί 35 μέρες συνέχεια. Αν τσάπιζες λάθος, καταστρεφόταν το φυτό κι αυτό το χρεωνόσουν.

Σκυμμένοι όλοι τη μέρα κάτω από τον ήλιο που έκαιγε. Η Ερατώ δεν πρόσεχε και τόσο πολύ τον εαυτό της κι η μέση της είχε πάθει εγκαύματα από την πρώτη κιόλας μέρα. Βλέ-

πεις, καθώς έσκυβε, σηκωνόταν η μπλούζα της κι άφηνε ακάλυπτη μια λωρίδα δέρμα. Τελικά, όμως, τα κατάφεραν: τέλειωσαν τη δουλειά στην ώρα της.

Ο επιστάτης τούς έδωσε ό,τι είχαν συμφωνήσει και πήραν το δρόμο για την παράγκα τους, στα Άνω Λιόσια. Τα μικρά, μόλις τους είδαν, έπεσαν πάνω τους και δεν ξεκόλλησαν. Πού να σκεφτούν ότι οι μεγάλοι ήταν αποκαμωμένοι... Και κείνοι όμως το χαίρονταν, παρά την κούρασή τους.

Από την άλλη μέρα κιόλας, πάλι στη δουλειά. Γύρα στις γειτονιές για να πουλήσουν τις ντομάτες. Αυτή τη φορά οι θέσεις στη λαϊκή ήταν πολύ ακριβές για να νοικιάσουν. Σε δέκα μέρες είχαν κιόλας ξεπουλήσει και περίμεναν ποιος θα τους φωνάξει για καινούρια δουλειά. Η Ερατώ όμως δεν έβρισκε ψυχία.

– Βαλάντη, οι ντομάτες τελείωσαν πια. Λέω να πάμε με την Αλεξάντρα να πουλήσουμε κεντήματα στο Βόλο.

– Κάτσε, βρε Ερατώ, όπου να 'ναι θα μας φωνάξουν για τα πορτοκάλια στο Άργος ή για το ρύζι στο Αγρίνιο.

– Το ξέρεις πως δεν μπορώ να μένω με σταυρωμένα τα χέρια. Άσε με να πάω. Σε μια βδομάδα θα είμαι πίσω.

– Πήγαινε, βρε γυναίκα, πήγαινε, μα να... Να προσέχεις τους πολιτσαμένους. Εκεί, στο Βόλο και ειδικά στο Πήλιο κυνηγούν πολύ. Βλέπεις, είναι τουριστικό το μέρος.

– Μην ανησυχείς, άντρα μου, θα προσέχω. Άντε τώρα να πλαγιάσεις και το νου σου στα παιδιά. Να βοηθάς τη μάνα μου και να στέλνεις τα μικρά στο σχολείο.

– Εντάξει, Ερατώ, καλό ταξίδι.

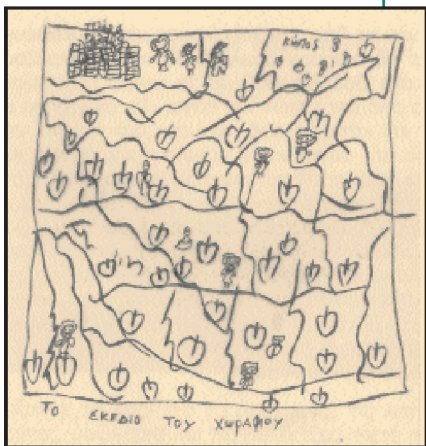
Πράγματι, η Ερατώ έφυγε την άλλη μέρα με την αδελφή της, την Αλεξάντρα, για το Βόλο.

– Τι σε έπιασε, Ερατώ, και θέλεις να πάμε αποκλειστικά στο Βόλο και μάλιστα και στο Πήλιο, που είναι και επίφοβα από την αστυνομία;

– Ωχ, σταμάτα κι εσύ αδελφούλα μου. Στο κάτω κάτω για δουλειά πάμε. Τι θα μας κάνουν; Θα μας εκτελέσουν; Άλλω-

στε, στο Πήλιο είναι οι φυτείες με τις γαρδένιες. Μπορεί να βρω καμιά δουλειά για όλους μας εκεί...

– Αμ, πες μου έτσι! Έπρεπε να το φανταστώ. Άντε, βρε Ερατώ. Άντε και ίσως γίνει το θέλημά σου.

Έτσι κι έγινε. Οι δυο αδελφές έφτασαν στο Πήλιο κι άρχισαν να βγαίνουν στις γειτονιές για να πουλήσουν τηνπραμάτεια τους. Η Ερατώ μπήκε σ' ένα σπίτι που δίπλα του είχε ένα μεγάλο φυτώριο. Από τη λαχτάρα, η καρδιά της χτυπούσε πιο δυνατά απ' ό,τι ακούστηκε το κουδούνι της εξώπορτας. Η νοικοκυρά την καλοδέχτηκε και, μια που είχε τρεις κόρες να προικίσει, την έβαλε μέσα. Σε λίγο, πάνω στο παζάρι, ήρθε κι ο άντρας του σπιτιού. Η Ερατώ μαζεύτηκε λίγο, φοβήθηκε μήπως τη διώξει. Ο μαστρο-Κώστας όμως, έτσι τον έλεγαν, ήταν χαμογελαστός. Η μαμά Ελένη είχε πει στην κόρη της, άμα βλέπει άνθρωπο να χαμογελάει αληθινά, να μην τον φοβάται.

Παίρνει θάρρος λοιπόν η Ερατώ και λέει πως μπορεί να τους δώσει τα εμπορεύματά της ακόμα πιο φτηνά, τζάμπα σχεδόν, αρκεί να τους προσλάβουν, αυτήν, τον άντρα, το γιο και την αδελφή της, να τους δουλέψουν στο φυτώριο.

Ο μαστρο-Κώστας δέχτηκε. Άλλωστε, έψαχνε για εργάτες. Η συμφωνία έκλεισε. Η οικογένεια θα πήγαινε τον άλλο μήνα κι η πληρωμή, μισή σε χρήματα, μισή σε είδος.

– Δεν πιάνεσαι, γυναίκα. Γι' αυτό επέμενες για το Πήλιο. Άντε, έγινε το χατήρι σου. Φεύγουμε για κει, σχολίασε ο Βαλάντης.

Ήρθε ο καιρός κι η οικογένεια πήγε στη νέα δουλειά. Η Ερατώ ζούσε το όνειρό της. Ο τόπος μοσχομύριζε. Όλη μέρα φρόντιζαν λουλούδια. Τα πότιζαν –όσο έπρεπε. Έβαζαν κλαδάκια για να στηρίζονται οι ρίζες. Διάλεγαν λιπάσματα κατά την κρίση τους. Έκοβαν προσεκτικά στον «κόμπο» κάθε κλαδί που είχε κίτρινα φυλλαράκια. Η Ερατώ δεν άφηνε το Βαλάντη ούτε να καπνίζει κοντά στα λουλούδια.

Ο μαστρο-Κώστας σ' ένα μήνα είδε την καλύτερη

«σοδειά» που είχε δει ποτέ του. Όλα τα φυτά ήταν γεμάτα λαμπερά, καταπράσινα μπουμπούκια. Η οικογένεια πληρώθηκε τον κόπο της, χαιρετήθηκαν με χαμόγελα και έφυγαν.

Η Ερατώ ήταν όλο χαρά. Στην καρότσα του αμαξιού είχε 500 γλάστρες με γαρδένιες. Όπως είχε γίνει και με τις ντομάτες, βγήκαν στις γειτονιές για να πουλήσουν. Κράτησαν όμως κι αρκετές γλάστρες, που η Ερατώ τις στόλισε γύρω γύρω στην παραγκούλα τους. Όταν τα μπουμπούκια άνθισαν, το σπίτι τους ήταν το πιο ευχάριστο απ' όλα.

Η ίδια μάζεψε μερικά λουλούδια και τα έβαλε σ' ένα μπουκάλι μαζί με νερό. Μια μέρα, ύστερα από λίγο καιρό, ο Βαλάντης, γυρίζοντας από τη δουλειά:

– Βρε γυναίκα, σήμερα έχεις κάτι το διαφορετικό. Λάμπεις! Και μυρίζεις τόσο όμορφα... Κι η κόρη μας το ίδιο. Μα τι κάνατε;

– Λουστήκαμε και στο τελευταίο ξέβγαλμα βάλουμε στα μαλλιά μας νερό απ' το μπουκάλι με τις γαρδένιες. Είδες, το λοιπόν, Βαλάντη, ότι δεν είναι ακατόρθωτο όνειρο να ευωδιάζουμε κι εμείς όπως οι «κυρίες»; Κι ας μην έχουμε γαλλικό άρωμα... Αχ, Βαλάντη μου, μου φαίνεται πως πρέπει να διορθώσουμε ξανά την επιγραφή στ' αμάξι μας...

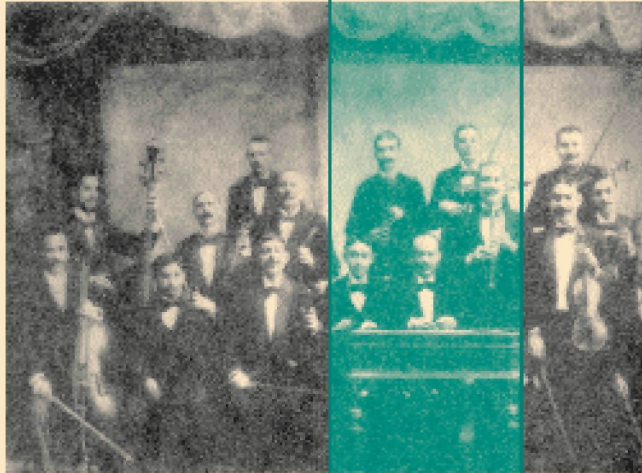
– Δηλαδή;

– Τι δηλαδή; Πρέπει να γράψουμε «Σίγουρα ο Θεός είναι Τσιγγάνος», γιατί μόνο ένας τέτοιος θα μπορούσε να χαρίσει στη λάσπη λάμψη και στα λουλούδια ευωδιά.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΕΣ

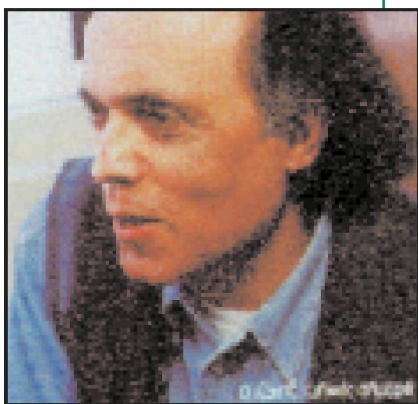
Στην Ανατολική και Κεντρική
Ευρώπη οι μεγάλες ορχήστρες
του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα
αποτελούνταν από Τσιγγάνους,
κυρίως, μονοικούς.

Μουσικοί

Στην Ήπειρο,
«γύφτος» σημαίνει
κυρίως μουσικός

Από τους Χαλκιάδες αγάπησε η υπόλοιπη Ελλάδα το ηπειρωτικό τραγούδι. Ο Λάκης Χαλκιάς, που θεωρεί το συγκρότημα των Χαλκιάδων πανεπιστήμιό του, γνωρίζει την ιστορία της οικογένειας μέχρι και τέσσερις γενιές πίσω: «...Ο προπάππους λεγόταν Κάμψος και ζούσε στην Αλβανία. Έφυγε κυνηγημένος από κει με τον αδελφό του. Ο ένας πήγε Κάιρο κι ο προπάππους Γιάννενα, όπου άλλαξε το όνομα σε Χαλκιάς, για να καθούν τα ίχνη του.

Ο παπούς πεθαίνει νέος και τα πέντε αγόρια του βγαίνουν, με τη βοήθεια του θείου που έπαιζε κλαρίνο, στη δουλειά. Πανηγύρια, γάμους και λοιπά. Όταν παίζανε οι Χαλκιάδες, ήταν σαν ιεροτελεστία. Έχει φάει κλωτσιά τραγουδίστρια γιατί μίλησε στον δίπλα της την ώρα που τραγουδούσε ο θεός μου, ο Φώτης Χαλκιάς. Κι έφυγε από το πατάρι κάτω στον κόσμο. Κι εμένα ακόμη, στην αρχή δεν μ' άφηναν να πιάσω κλαρίνο και μετά με κορόιδευαν που τραγουδούσα δημοτικά. Είχαν μεγάλες απαιτήσεις. Η οικογένεια «έβγαινε» μέχρι το 1970, όταν ήδη από χρόνια είχε πάψει να λειτουργεί το δημοτικό τραγούδι και να κυριαρχεί το λαϊκό».

Από το περιοδικό Μουσικό Café, Ιούνιος 1998

Άλλη μεγάλη οικογένεια οι Βασιλοπουλαίοι. Περιοχή Αγρινίου. Ο παπούς, πρόσφυγας Μικρασιάτης, γνωρίζει τη γιαγιά που ήταν Τσιγγάνα, την παντρεύεται και κάνουν δώδεκα παιδιά. Τα αγόρια ασχολούνται όλα με τη μουσική. Κλαρίνο, λαούτο, σαντούρι, κιθάρα. Οι φίρμες της περιοχής. Παίζουν δημοτικά, αλλά και τα παλιά ζειμπέκικα, τα απτάλικα που λέμε, ένα είδος καφέ αμάν που το συναντάμε μόνο σε αυτή την περιοχή. Ουσιαστικά πρόκειται για βυζαντινή μουσική.

Ο Γιάννης Βασιλόπουλος είναι περήφανος για την καταγωγή του και ξέρει πως οι Τσιγγάνοι κράτησαν την παραδοσιακή μουσική.

Θυμάται ένα περιστατικό στο Αγρίνιο: «Δούλευα κάποτε

σε ένα αριστοκρατικό μαγαζί κι ήρθε μια θεία μου Τσιγγάνα. Τότε λέει κάποιος: “Κοίτα, ο Τσιγγάνος πήγε να μιλήσει στην Τσιγγάνα”. Τον άκουσα και του λέω: “Είναι μεγάλη μου τιμή που το είπες. Γιατί ποιον να πάω να δω; Εσύ, για να γίνεις δικηγόρος, η μάνα σου θα έχει πουλήσει ξύλα και λοιπά. Κι εγώ έχω φάει ψωμί απ’ αυτή τη γριά. Γιατί να μην της μιλήσω;”. Και με χειροκρότησαν όλοι».

Από το περιοδικό Μουσικό Café, Ιούνιος 1998

Ήμουν κάποτε σ’ ένα γάμο στην Καρδίτσα, σ’ ένα χωριό κοντά στο Μουζάκι. Ήμασταν τρεις εμείς της φυλής μας, που παίζαμε κλαρίνο, βιολί, λαούτο, σ’ αυτόν το γάμο. Κάποια στιγμή ξημερώματα Κυριακής, σταμάτησε το γλέντι για λίγο και πήγαμε να κοιμηθούμε κανά δυο ωρίτσες. Φορέσαμε της πυζαμούλες μας, τα παντοφλάκια μας και πέσαμε για ύπνο. Όταν μετά τις οχτώ το πρωί μας ξύπνησαν, μας έφεραν νερό και κουβάδες για να νιφτούμε. Κάποια από τις γυναίκες εκεί ανέλαβε να εξηγήσει. — Κύριε Καλύβα, τι να κάνουμε, σαν τους Γύφτους είμαστε εδώ! Ούτε νερό τρεχούμενο δεν έχουμε. Εσείς όμως στην Αθήνα με τις πυζαμούλες σας, με τα καλά σας... Και πού να της πάει ο νους πωςμίλαγε σε Γύφτο! Αυτό, που λες...

*Μαρτυρία του μεγάλου λαϊκού οργανοπαίκτη Πέτρου Καλύβα
στο Γιώργη Έξαρχο, από το βιβλίο Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι*

Οι Τσιγγάνοι είναι πονεμένοι άνθρωποι. Σέρνουν μαζί τους μια ιστορία αιώνων. Ζουν κυνηγημένοι μες στη φτώχεια... Με την αβεβαιότητα του αύριο. Περιπλανώμενοι εδώ κι εκεί. Έτσι ξεκίνησα κι εγώ: περιπλανώμενος. Στα 11 χρόνια μου, μικρό τσιγγανάκι, με πήραν στη λαχαναγορά, στην οδό Βουτάδων. Ξεφόρτωνα καρπούζια. Σκληρή δουλειά, αλλά το μεροκάματο έβγαινε. Βοηθούσα την οικογένειά μου. Την

άλλη χρονιά γυρνούσα στις γειτονιές και δούλευα γανωτζής. Γάνωνα κατσαρόλες, ταψιά και τεντζερέδια. Στα 13 μου άλλαξα επάγγελμα, έγινα στιλβωτής, μα κι αυτό δεν κράτησε πολύ. Όταν ήμουν πια 15 χρονών, πήρα στους ώμους τα κιλίμια και τα χαλιά και γύριζα στους δρόμους, στις γειτονιές της Αθήνας. Διαλαλούσα την πραμάτεια μου και τραγουδούσα. Η φωνή μου φαίνεται πως άρεσε. Οι κοπέλες έβγαιναν στα παράθυρά τους και με γλυκοκοιτούσαν. Τις γλυκοκοιτούσα κι εγώ. Και πουλούσα παραπάνω κιλίμια. Τραγουδούσα τραγούδια πονεμένα, του Καζαντζίδη. Τραγούδια ερωτικά, της φτώχειας, της ξενιτιάς...

Εκείνη την περίοδο υπήρχε μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ του Μανώλη Αγγελόπουλου και του Στέλιου Καζαντζίδη και οι θαυμαστές τους είχαν χωριστεί σε δύο στρατόπεδα: «καζαντζιδικοί» και «αγγελοπουλικοί». Ο ένας είχε κάνει μεγάλο σουξέ τη *Μαντουμπάλα* και τη *Ζιγκουάλα* και ο άλλος τη *Μαγκάλα* και τη *Φαρίντα*. Ο Μανώλης Αγγελόπουλος όμως λάτρευε τον Στέλιο Καζαντζίδη και τα τραγούδια του: «Είναι κουμπάρκι μου» έλεγε «μου 'χει βαφτίσει με τη μακαρίτισσα τη μάνα του, τη Γεσθημανή, την κόρη μου, τη Μαρία. Είναι φίλος μου. Μεγάλη καρδιά και αδικημένος ο Στέλιος». Μα και ο Καζαντζίδης αγαπούσε τον Αγγελόπουλο: «Ήταν πονεμένος άνθρωπος ο Μανώλης. Τίμιο παιδί. Μεγάλη φωνή. Πιστός υπηρέτης του λαϊκού τραγουδιού, ένας γνήσιος λαϊκός τραγουδιστής». Ένας άλλος μεγάλος του λαϊκού τραγουδιού, ο αξέχαστος Πάνος Γαβαλάς, εκτιμούσε πολύ τον Αγγελόπουλο, ως άνθρωπο, συνεργάτη και τραγουδιστή. Έλεγε: «Πρώτος ο Στέλιος, αλλά στις χαμηλές ο Μανώλης δεν συγκρίνεται με κανέναν».

Ο Μανώλης Αγγελόπουλος φρόντιζε πάντα την εμφάνισή του. Είχε άψογο στυλ και γενικά ήταν λιγομίλητος. Στην επαρχία, όταν έδινε παραστάσεις, τα κοριτσόπουλα τον περικύκλωναν και του ζητούσαν αυτόγραφα, ενώ κάποιες δειλά δειλά του έδιναν πεταχτά φιλιά. Ο δημοσιογράφος

και στιχουργός Θανάσης Τσόγκας έλεγε πως ο Αγγελόπουλος εκείνα τα χρόνια είχε διπλάσιους θαυμαστές και θαυμάστριες από τον Ανδρέα Μπάρκουλη, το δημοφιλέστερο σταντ της οθόνης και της σκηνής της εποχής. Μεγάλη απήχηση είχε όμως και στον απόδημο ελληνισμό. Όπου κι αν ταξίδευε και τραγουδούσε τον αποθέωναν: το 1962 στην Κωνσταντινούπολη, το 1964 στον Καναδά, το 1966 στην Αυστραλία...

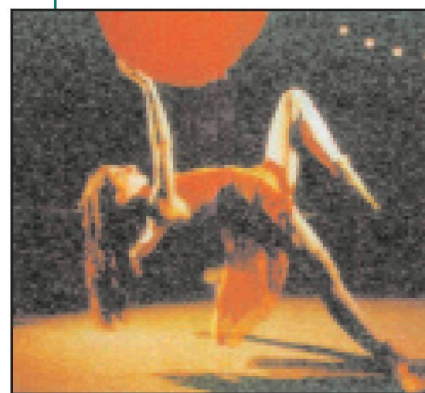
Ο Μανώλης Αγγελόπουλος άφησε την τελευταία του πνοή σε ηλικία 51 ετών, σε κλινική του Λονδίνου, ξημέρωμα Κυριακής, 2 Απριλίου του 1989...

Το μαντάτο για το θάνατό του έπεσε σαν κεραυνός στη συνοικία των Τσιγγάνων στην Αγία Βαρβάρα του Αιγάλεω. Ξέσπασε θρήνος. Στα μαύρα ντύθηκε η γειτονιά του. «Πάει το στολίδι μας» έλεγαν οι Τσιγγάνοι στα καφενεία, «χάσαμε τον αδελφό μας». Φιλοσοφούσε πάντα τη ζωή ο Μανώλης Αγγελόπουλος: «Τίποτα δεν είναι ο άνθρωπος. Έρχεται και φεύγει, χωρίς να το καταλάβει. Τίποτα δεν είμαστε. Γι' αυτό χρειάζεται να 'χουμε καλή καρδιά. Ν' αγαπάμε ο ένας τον άλλον μακριά από έχθρες και κακίες. Τίποτα δεν είμαστε, αδελφέ».

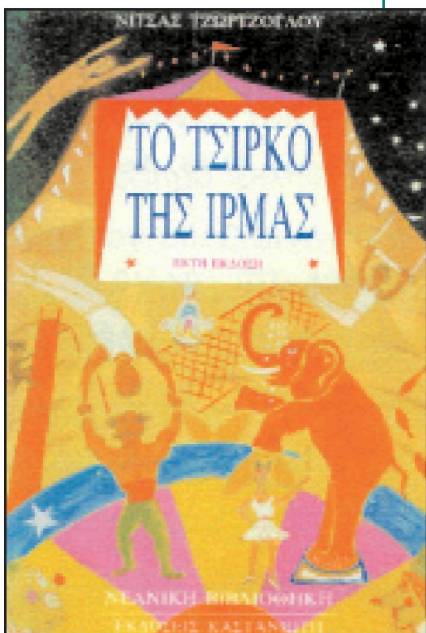
Π. Γεραμάνης, Δίφωνο, τ. 43, Απρίλιος 1999

Το τσίρκο Romanes στη Γαλλία δε διαθέτει ούτε τλαιπωρημένους ελέφαντες ούτε ψωραλέες τίγρεις. Το μοναδικό στοιχείο εντυπωσιασμού, που όμως αρκεί για να παραλύσει το κοινό, είναι το ταλέντο των καλλιτεχνών του. Τσιγγάνοι όλοι, δίνουν παραστάσεις, διασχίζοντας συχνά τα σύνορα. Η Μπέτι, η ισορροπίστρια, δεν ανεβάζει ψηλά το καλώδιό της. Δίνει την παράστασή της σε ύψος μισού μόνο μέτρου αλλά με τόση χάρη και αυτοέλεγχο, που χαρίζει ένα υπέροχο φινάλε στη δίωρη παράσταση.

Α. Γιαννόπουλος, Ελευθεροτυπία, 14/11/1999

Άλλη φορά τσίρκο δεν είχαν δει στο Ασπρονέρι. Αν πεις για τα παιδιά, αυτά το είχαν δει μόνο στον ύπνο τους.

Το τσίρκο, όμως, της Ίρμας περνούσε δύσκολες μέρες. Στην Αθήνα κατακαλόκαιρο, οι δουλειές δεν πήγαν καλά. Θες τα πολλά θέατρα κι οι κινηματογράφοι, θες η φοβερή ζέστη που έδιωξε τους Αθηναίους κατά τις εξοχές, θες το τσουχτερό εισιτήριο, οι πάγκοι του μένανε μισοάδειοι. Αυτό ήταν καθαρή ζημιά για επιχείρηση με τόσο προσωπικό, με τόσα έξοδα. Για να βγαίνει πέρα, έπρεπε η σάλα να γεμίζει.

Το επόμενο συμβόλαιό τους ήταν για την Έκθεση της Θεσσαλονίκης, αρχές Σεπτεμβρη. Καλύτερα λοιπόν να φεύγανε απ' την πρωτεύουσα, ν' ανηφόριζαν σιγά σιγά και να δίνανε παραστάσεις με μικρό εισιτήριο και λίγα νουμεράκια στις επαρχιακές πόλεις. Οι παλιάτσοι, τα περιστέρια και καναδυό θηρία φτάνανε. Αν πάλι είχανε κίνηση... βλέποντας και κάνοντας. Θα ήτανε και τα παιδιά. Ξελιγωμένα για θέαμα, με λίγα λεφτά και χωρίς καθόλου έξοδα για την επιχείρηση, θα χάζευαν τα θηρία στα κλουβιά.

Στη Θήβα και στη Λαμία, οι δουλειές πήγαν μια χαρά. Στη Λεβαδιά τα ίδια. Στο Βόλο πια χάλασε ο κόσμος. Ως κι απ' τα χωριά του Πηλίου κατέβαιναν κοπαδιαστά. Η Ίρμα, η διευθύντρια, έτριβε τα χέρια της. Τι καλά που το σκέφτηκε! Και να τώρα που το τσίρκο της κόντευε στο Ασπρονέρι. Στον κάμπο είχανε λεφτά. Ήξερε αυτή! Παρεκτός που ήταν μισοουγγαρέζα μισομακεδόνα, κατέβαινε κάθε καλοκαίρι στην Ελλάδα. Τα κατατόπια τα είχε μάθει. Αν τώρα στα κεφαλοχώρια της περιοχής τα κατάφερνε, θα έβγαζε αρκετά. Μόνο να μην της είχε αρρωστήσει εκείνος ο Φέντια... Μα αυτόν τον αφήσανε με εντερικά στο νοσοκομείο στην Αθήνα. Το ακροβατικό σταμάτησε και η δουλειά δυσκόλευε. Στο τσίρκο καθένας είχε το μερτικό του στη φασίνα. Ένας να 'λειπε, όλα κούτσαιναν.

Στο Ασπρονέρι...

Όλη την επόμενη βδομάδα, το χωριό έβραζε από αναμονή. Στην πλατεία, στα μαγαζιά, στη βρύση, στη βραδινή βόλτα, δεν άκουγες παρά για το τσίρκο να μιλάνε. Οι φήμες παίρνανε και δίνανε.

– Και να δείτε, λένε πως ο άνθρωπος με τα κόκκινα και τα χρυσά γαλόνια χώνει το κεφάλι του στο στόμα του λιονταριού. Κι αυτό ούτε που κάνει να τον χάψει, παρά του γλείφει τα μαλλιά!

– Εγώ πάλι άκουσα πως έχουν ένα φίδι τόσοσο, που δένεται κόμπος στο λαιμό του ελεφάντου...

– Έχουν κι ακροβάτη που κάνει τούμπες στον αγέρα. Και παλιάτσο...

Ο δάσκαλος είπε να βάλει την κουβέντα του:

– Ξέρετε, το κλουβί της άσπρης αρκούδας των πάγων, που δεν τη σηκώνει τη ζέστη, έχει αιρ κοντίσιον...

–Ε! αρκούδα είναι, αρκουδίσιον θα έχει... τον έκοψε η βαριά φωνή του παπα-Γρηγόρη. Ένα δυο που ξέρανε κάτι εγγλέζικα γέλασαν. Οι άλλοι δεν κατάλαβαν το γιατί. Ο γεροπαπάς τους είχε δίκιο. Αρκούδα ήτανε, αρκουδίσιον θα είχε!

Για τσίρκο μιλάγανε, όμως, και τσίρκο δε βλέπανε.

– Παρασταίνει στην Κατερίνη! εξηγούσε ο Στράτος, που είχε δώσει προαγωγή στον εαυτό του σε τοπικό πράκτορα.

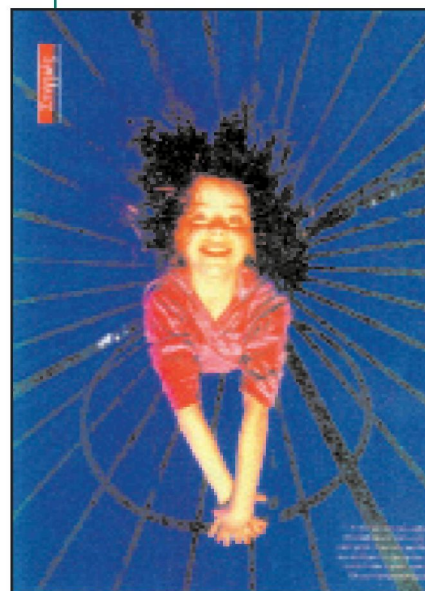
Η ανησυχία μεγάλωνε όσο περνούσαν οι μέρες.

– Έχει γούστο να το μετάνιωσαν, έχει γούστο να μην έρθουν... και κάθε τόσο ρίχνανε ματιές στη δημοσιά.

Αλήθεια, πώς θα ερχόντουσαν; Άλλος έλεγε περπατητοί σε παράτα, άλλος έλεγε με το τρένο, μα κανείς δεν ήξερε για σίγουρα. Ούτε κι ο Στράτος.

Το Σάββατο το πρωί πια, όλο το Ασπρονέρι είχε μαζευτεί στην πλατεία. Πού μυαλό για δουλειά! Οι γεροντότεροι κάτι μουρμούριζαν, κάτι σαν διαμαρτυρία, μα κι αυτοί, συνεπαρμένοι από τη γενική απαντοχή, σύντομα αποξεχάστηκαν και κάρφωσαν τα μάτια στο δρόμο.

– Έρχονται!

Ο κυρ Γιώργος

Από καλή φάρα μα φτωχός ξεκίνησε και το '60 –τα «μαγικά» χρόνια του ομαδικού ξεριζωμού των νέων της Ελλάδας– πήρε κι αυτός το δρόμο της ξενιτιάς. Σαν τόσους άλλους, στο Βέλγιο τον έφερε ο δρόμος του, λίγο γιατί εκεί πήγαιναν όλοι τότε, λίγο γιατί υπολόγιζε ότι είναι από τα μέρη που υπάρχουν πολλοί Ρομ. Όσο και να 'ναι, κάποιος θα βρισκόταν να τον υποστηρίξει.

Οι πιο πολλοί μετανάστες χώθηκαν μέσα στα ανθρακωρυχεία. Χώθηκαν και χάθηκαν στις μίνες και στις στοές. Ο Γιώργος ήταν έξυπνος. Έψαξε το εμπόριο. Έτρεξε, κουράστηκε, παρακάλεσε, μα βρήκε την άκρη. Κάποιος μεγάλος τον εμπιστεύτηκε και του έδωσε τις εισαγωγές από το Βέλγιο. Πόσα ταξίδια έκανε ο Γιώργος μέσα σ' αυτή τη δεκαετία. Κι όλο κουβαλούσε κουβέρτες, κεντήματα, χαλιά. Και σιγά σιγά δημιούργησε μια επιχείρηση που ευημερούσε.

Κάποια στιγμή κατάλαβε ότι είχε κερδίσει αρκετά και μπορούσε πια να μείνει μόνιμα στον τόπο του, έχοντας άλλους να τα κάνουν όλα αυτά για λογαριασμό του. Γύρισε πίσω, τακτοποίησε σαν καλός γιος την οικογένειά του και απόθεσε την καρδιά του στην πόρτα της όμορφης Κατερίνας, που από χρόνια τον αγαπούσε και τον περίμενε.

*Από το βιβλίο του Σ. Αβδούλου και της Ε. Ριτσώνη-Μπομπόλου,
Ψίθυροι Καρδιάς*

Κι ακόμη,
οι Τσιγγάνοι
είναι.... γιατροί,
δάσκαλοι,

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ Χ. ΛΑΜΠΡΟΥ

Η διεκδίκηση φέρνει αποτελέσματα

Ο Χρίστος Λάμπρου γεννήθηκε στις 22 Σεπτεμβρίου 1966, μεγάλωσε και ζει στην πόλη μας, τεκνολόγος-ακτινολόγος κατά το επάγγελμα, παντρεμένος, έχει δυο παιδιά και κατάφερε να γίνει ο νεότερος πρόεδρος του Πανελληνίου Μορφωτικού Συλλόγου Ελλήνων Τσιγγάνων. Δεν θα μπορούσε βέβαια

πρώτο καιρό μια κάποια δραστηριότητα που μεταφράζεται ως μέρος της πολιτικής σε συγκεκριμένες προτάσεις και εξηγήσεις. Τις παρακολουθούμε από κοντά και μηνι να δομή στην υλοποίηση αυτών των εξηγήσεων, ή αν θα μείνουν και πάλι τυροσκοπικές υποθέσεις.

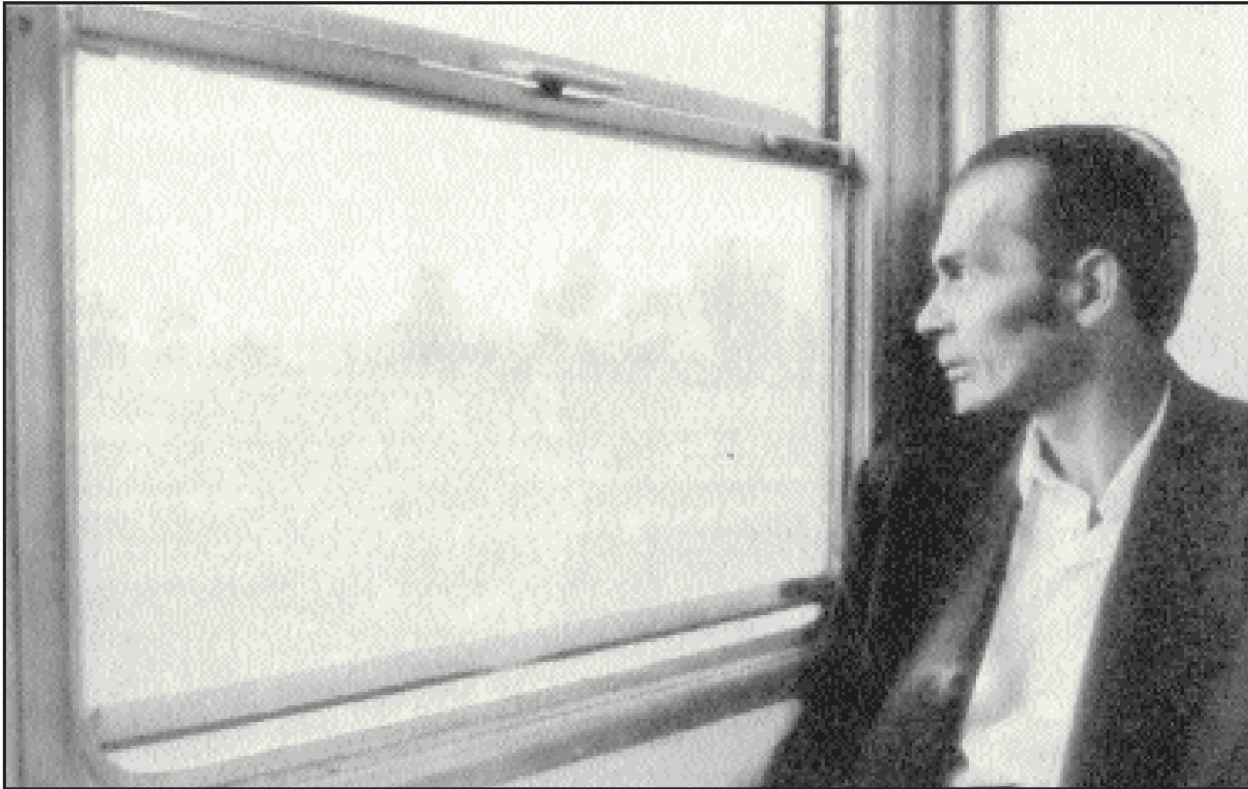

δημοσιογράφοι,
φοιτητές...

*Με δυο λόγια,
αγωνίζονται, ελπίζουν
και προσπαθούν
για το καλύτερο,*

Σε αναζήτηση καλύτερης ζωής...

*όπως και οι υπόλοιποι άνθρωποι,
μόνο συχνά αντιμέτωποι
με πολύ μεγαλύτερες δυσκολίες.*

ΣΑΝ ΣΧΟΛΙΑ

*...επέμεναν και στα
βαριά τους χεράματα
να δένονται στους δρόμους,
φορτωμένοι και κουρελιδες,
για το αμφίβολο κέρδος...*

*Έτσι περιγράφεται
η επαγγελματική
δραστηριότητα
διάφορων ομάδων
στη Θεσσαλονίκη,
στις αρχές του αιώνα.
Ποιος, αλήθεια,
θα στηριζόταν
σε αυτή την περιγραφή
για να υποστηρίξει
ότι οι Αρβανίτες,
λόγου χάρη, είναι ικανοί
μόνο για να φτιάχνουν
γιαούρτια και χαλβάδες
ή να πουλάνε σαλέπι;*

*Από άρθρο
του Γ. Βαφόπουλου,
περιοδικό
Ελληνικά Χρονικά, 1986*

Θα υπέθετε κανείς, πως τα κύρια στοιχεία του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης, οι Εβραίοι, οι Έλληνες και οι Τούρκοι, ζούσαν στις περιοχές τους χωριστά, σαν σε περιχακωμένα στρατόπεδα. Όλα αυτά τα στοιχεία, στον τομέα των εμπορικών και επαγγελματικών τους σχέσεων εισχωρούσαν το ένα μέσα στο άλλο, δημιουργούσαν σχέσεις με παράλληλα ή αντίθετα συμφέροντα, συγκρούονταν πολλές φορές μεταξύ τους στον αγώνα της επιβίωσης. Ωστόσο, ορισμένα επαγγέλματα και ορισμένες εμπορικές δραστηριότητες, κατά κάποια σιωπηρή σύμβαση, είχαν παραχωρηθεί, σχεδόν μονοπωλιακά, από τη μια φυλή στην άλλη.

Το επάγγελμα, π.χ., του φούρναρη ή του κτίστη ήταν προνόμιο των χριστιανών. Τα γιαουρτζιδικα και τα χαλβατζιδικα, όπως λέγονταν τότε τα γαλακτοπωλεία, ήσαν στη δικαιοδοσία των Αρβανιτάδων. Τα χαλβατζιδικα αυτά είχαν και τους «περιοδεύοντας» αντιπροσώπους στα στενά σοκάκια με το καλντερίμι. Αρβανιτάδες, με τις χονδρές, στενές, μάλλινες βράκες και με το πεστιμάλι ζωμένο στη μέση, πουλούσαν στους δρόμους το χαλβά, μέσα σε μεγάλες ξύλινες κυκλικές τάβλες, που τις ισορροπούσαν στο κεφάλι τους.

Οι ίδιοι Αρβανιτάδες το χειμώνα, από τα βαθιά χαράματα, μοιράζανε στα σπίτια το σαλέπι, μέσα σε μεγάλα φλυτζάνια, με μπόλικη κανέλλα.

Το καλοκαίρι πάλι γύριζαν φορτωμένοι στον ώμο με κάτι ιδιόρρυθμα στενόμακρα δοχεία, καμωμένα από μπακίρι ή μπρούντζο. Από κει μέσα έχυναν σε ποτήρια, αραδιασμένα γύρω από τη μέση τους, σε μια τενεκεδένια θήκη, λεμονάδα, «μπουζ-γιμπί» που σημαίνει τουρκικά «κρύα σαν πάγο». Οι ίδιοι ήσαν και «ντοντουρματζήδες» και «μποζατζήδες».

Οι Εβραίοι είχαν την αποκλειστικότητα σχεδόν του παραματευτή ή του ψιλικατζή, του χαμάλη, του παλιατζή και μερικών άλλων επαγγελμάτων. Ήσαν αληθινά γραφικοί τύποι εκείνοι οι παλιοί Εβραίοι ψιλικατζήδες. Γέροι τις περισσότερες φορές, με αχτένιστες πατριαρχικές γενειά-

δες, φορούσαν ένα λερό φέσι στο κεφάλι κι ήσαν ντυμένοι με αντερί, μια μακριά ποδόσυρτη ρόμπα από αλατζά ή παρδαλό τσίτι.

Το χειμώνα φορούσαν κι ένα μακρύ τζουμπέ, με μαδημένη γούνα. Γύριζαν από το πρωί ως το βράδυ φορτωμένοι μ' ένα δέμαπραμάτεια –τσίτια, καρούλια, κουμπιά, βελόνες– που τη διαλαλούσαν τραγουδιστά. Πολλοί από αυτούς τους γεροτσιγγούνηδες είχαν κάμει μεγάλες περιουσίες κι είχανε γιους κι εγγόνια με ζηλευτές θέσεις στην κοινωνία και την αγορά.

Όμως επέμεναν και στα βαθιά τους γεράματα να σέρνονται στους δρόμους, φορτωμένοι και κουρελήδες, για το αμφίβολο κέρδος μερικών δροσιών. Το ίδιο ήσαν και οι παλιατζήδες. Αυτοί όμως δεν πουλούσαν, αλλά αγόραζαν. Παλιά ρούχα, παλιά παπούτσια, παλιά σίδερα. Τα επισκεύαζαν και τα ξαναπουλούσαν. Το κανάπι, εκεί όπου βρίσκεται η πλατεία Άθωνος, ήταν η αγορά των παλιατζίδικων.

Ο χαμάλης αποτελούσε μian άλλη γραφικότητα στους εμπορικούς προπάντων δρόμους της Θεσσαλονίκης. Κι η σταδιοδρομία του είχε μια πολύ εντυπωσιακή εξέλιξη, γιατί το κύριο όργανο της δουλείας του, το σαμάρι, που φορούσε στην πλάτη, περασμένο από τους δύο του ώμους, μεταμορφώθηκε αργότερα σε χειροκίνητο καρτσάκι, για να ξαναμεταμορφωθεί στις μέρες μας σε όχημα που κινείται με μοτοσυκλέτα ή μικρό αυτοκίνητο! Βέβαια υπήρχαν και Έλληνεςπραματευτάδες και Έλληνες χαμάληδες. Οι Εβραίοι όμως είχαν τη μοναδικότητα μερικών άλλων επαγγελμάτων στα οποία οι Έλληνες δεν μπορούσαν να σταδιοδρομήσουν. Για τη ζωντανή αυτή φυλή, που είχε αναγάγει την εργασία σε περιωπή επίγειας θεότητας, όλα τα επαγγέλματα ήσαν το ίδιο παραδεκτά, το ίδιο αξιοπρεπή. «Εργασία μηδέν όνειδος». Ρήση ελληνική, που ωστόσο μονάχα οι Εβραίοι είχαν συλλάβει και είχαν εκτιμήσει το βαθύτερο νόημά της.

Όλες αυτές οι κινούμενες γραφικότητες των χαλβατζή-

δων, των ψιλικατζήδων, των παλιατζήδων, με τις αρβανίτικες βράκες ή με τις μακριές εβραϊκές ρόμπες, διασταυρώνονταν κάθε μέρα, στους στενούς λιθοστρωμένους δρόμους της Θεσσαλονίκης, με άλλες πολλές γραφικότητες. Κι ήσαν τούτες, Τούρκοι αργόσυρτοι αγάδες, που κρατούσαν κομπολόι στο χέρι, παιδιά που τρέχανε πίσω από τα «παϊτόνια» φωνάζοντας «βουρ αραμπατζή», χανούμισσες τυλιγμένες στους μαύρους φερετζέδες τους. Κι ακόμη ήσαν κομποί μπαστουνοφόροι νέοι, με ψηλό σκληρό κολάρο και μαύρο μελόν καπέλο, γενειοφόροι χαχάμηδες, Τούρκοι τζανταρμάδες και κάποτε κηδείες, όπου τα φέρετρα των νεκρών τα κουβαλούσαν ακάλυπτα, δίχως νεκροφόρα.

Στους ίδιους αυτούς δρόμους κυλούσαν φορτωμένα ή άδεια κάρα, που χαλούσαν τον κόσμο με το θόρυβό τους, λατέρνες που πήγαιναν σε κάποιο γάμο, ακάλυπτα κάρα σκουπιδιών, γαλατάδες, μανάβηδες και χασάπηδες ακόμα, με τα φορτωμένα γαϊδουράκια. Οι μπακάληδες κρεμούσαν τις σκούπες και τα σκόρδα έξω στο δρόμο, κι όταν δεν είχαν πελατεία, καθόντουσαν σ' ένα σκαμνί κι έκαμαν τη σούμα από τα βερεσέδια, πάνω στη λαδωμένη ποδιά τους.

Ψηλά, στις καθαρά τουρκικές συνοικίες, οι μπαρμπέρηδες στήναν έξω στο δρόμο τα σκαμνιά τους και ξύριζαν με κινήσεις αργές τους αγάδες ή τους κόβαν τα μαλλιά με την ψιλή μηχανή. Κι έπειτα οι ξυρισμένοι πήγαιναν στον τούρκο καφενέ και καθόντουσαν σταυροπόδι γύρω στα μεντέρια κι έπιναν με ραχάτι τον καφέ τους, σε μικρά φαρδύστομα φλυτζάνια δίχως χερούλι, παρακολουθώντας βαθυστόχαστα το μουχαμπέτι των άλλων αγάδων.

Αν με διαβάσει κανείς επαγγελματίας τουρίστας, θα αγανακτήσει: η ελληνική φιλοξενία, θα φωνάξει, α, ναι! Σε όποιον γνωρίζει την Ελλάδα, πίσω από τις διαχύσεις μιας γενναϊόδωρης καρδιάς κρύβεται η εκμετάλλευση του ξενοδόχου. Ένας φίλος μου πλήρωσε είκοσι δραχμές για ένα κρεβάτι γεμάτο έντομα σε ένα χάνι των Θηβών: ένα ολόκληρο βράδυ μου κλαιγόταν και μου μαύριζε την ψυχή. Δεν είχε μπηθεί, ο δύστυχος, σε εκείνο το ωραίο δημιούργημα της ελληνικής ή καλύτερα της ανατολίτικης ιδιοφυΐας, που λέγεται συμφωνία.

Η «συμφωνία» είναι η σύμβαση ανάμεσα σε εκείνον που πουλάει ή προσφέρει υπηρεσίες και σε εκείνον που πρέπει να πληρώσει. Στην Ελλάδα όπως και σε ολόκληρη την Ανατολή η ορισμένη τιμή είναι άγνωστη, και αν δεν έχουν συμφωνηθεί από πριν λεπτομερώς τα πάντα, μπορεί να βρεθείς μπροστά στις πιο εξωφρενικές απαιτήσεις. Ο κ. Μπαίντεκερ, η θεία πρόνοια των ταξιδιών, μας εξορκίζει να μην το ξεχνάμε. Οι ταξιδιώτες βέβαια, και πρώτος από όλους ο κ. Μπαίντεκερ, κατατάσσουν αυτή την ανάγκη στις ταλαιπωρίες του ταξιδιού στην Ελλάδα, μαζί με τους κοριούς και τη ρετσίνα. Τεράστια βλακεία!

Στην πραγματικότητα αυτή είναι η πεμπτουσία της συμφωνίας. Οι εμπορικές διαπραγματεύσεις, σε μας, –τι βάρβαρο πράγμα!– ψυχρή, μηχανική επαφή, ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση, ανάμεσα σε εκείνα τα θλιβερά φαντάσματα που δημιούργησαν οι οικονομολόγοι και λέγονται αγορά και πώληση.

Οι δουλειές είναι δουλειές: προσέξτε αυτήν τη διατύπωση του δυτικού κόσμου – μια γυμνή ταυτότητα. Πόσο διαφορετική είναι η συμφωνία που προηγείται της συναλλαγής! Μια δουλειά, μια αγορά, πριν από όλα είναι λόγος. Για να μη σε γελάσουν, δεν αρκεί να κρατάς τα χρήματα και να πληρώνεις, πρέπει να μιλάς, να συζητάς, να χρησιμοποιείς λογικούς συλλογισμούς, να αναπτύσσεις σοφιστικά επιχειρήματα, να

Β

*Ο Αλμπέρ Τιμπωνιέ
περιγράφει
τους Έλληνες...*

σαγηνεύεις το συνομιλητή σου, να γίνεσαι Πρωταγόρας ή Σωκράτης. Η συμφωνία είναι η ποίηση του εμπορίου. Εξοφλείς αυτό που αγοράζεις με λίγες δραχμές, γιατί όσο και να 'ναι χρειάζεται κι αυτό, αλλά και με φτερωτά λόγια. Στην καπιταλιστική γλώσσα τα λόγια αυτά λέγονται χρήματα πλαστά. Είναι φανερό η βαρβαρότητα. Μια θαυμαστή δικαιοσύνη τα κανονίζει έτσι ώστε οι δρόμοι της Ελλάδας να είναι ομαλοί για όποιον διαθέτει ακονισμένο μυαλό και διεισδυτική επιχειρηματολογία, γεμάτοι ενέδρες όμως για όποιον πηγαίνει μόνο για χρήματα...

Από το βιβλίο
του Πέτρου Πιζάνια,
Οι φτωχοί των πόλεων

[..] Λέγω του Πατέρα μου: καλέ εγώ θα πάω έξω στην αγορά να βρω καμιά δουλειά.

– Τι δουλειά θα βρεις, βρε παιδί μου;

– Ό,τι να είναι. Έτσι θα κάθουμαι; Αφού του έλεγα αυτά, έρχεται μια κοπέλα πατριώτισσα...

Την ερώτησα: Μήπως θέλει το αφεντικό σου κανένα παραγιο; Και μου λέγει, άσε να τον ερωτήσω, γιατί σαν να έλεγε [πως] θέλει να βρει, γιατί ο Σπύρος είναι άρρωστος. Είχε ένα παιδί και ήτο φυματικός, όπως και απέθανε, ο Θεός συχωρέσει τον.

Την άλλη ημέρα έρχεται και μου το λέγει. Πήγα λοιπόν στο μαγαζί και τι να ιδώ! Καφενείον, ταβέρνα και καρεκλάδικο. Τον χαιρέτησα, ευσυστήθηκα και του λέγω: Μου είπε η Μαρία πως θέλετε παραγιο;

– Ναι, μου λέγει.

– Έρχομαι εγώ.

– Ξέρεις από καφενείον;

– Στην Πατρίδα μου, αυτή ήτο η δουλειά μου. Θα έλθω μίαν εβδομάδα να με δοκιμάσετε και αν σας αρέσω με κρατάτε. Την ίδια μέρα του λέγω: δώστε μου ποδιά. Μου δίνει

μια ποδιά και μπαίνω μέσα στον μπουφέ και από πού να πιάσω; [...]

– Αφού είχε περάσει ένας μήνας μου λέγει μια μέρα: Πες μου τώρα πόσο θέλεις να σου δίνω τον μήνα.

– Ό,τι θέλετε, αφεντικό.

– Θα σου δίνω 50 δραχμές και φαγητό.

Η αλήθεια ήτο πως έτρωγα καλά. Μαγείρευε η γυναίκα του καλά, ο Θεός συχωρέσει την. Ήτο Αθηναία από καλήν οικογένειαν και έπινα και 2-3 ποτήρια κρασί στο φαγητό μου μαύρο καλό. Μου το έβαζε μόνος του ο Σαΐτης και έφτιαξα καλά. [...]

Στον πατέρα μου του δήλωσα πως από τους μισθούς μου δεν θα του δώσω δεκάρα, θα καθίσω ένα χρόνο και θα ανοίξω δικό μου μαγαζί με τα λεπτά που θα πάρω. Όπως και έγινε. Στον χρόνο επάνω έφυγα. [...]

Αφού πήρα τα λεπτά, 600 δραχμές, πήγα και βρήκα ένα μαγαζάκι στην Πιάτσα με τα έπιπλά του μαζί και το ενοικίασα 25 δραχμές το μήνα. Ήτο το έτος 1924. [...]

Εν τω μεταξύ κάποιος Γλεούδης –ο πιο πλούσιος της Κέας– έκανε καπνά με τον Δημητράκη τον Στρογγύλη και πετύχανε. Εκείνη τη χρονιά έδωσε το στρέμμα 70-80 οκάδες και κερδίσανε αρκετά λεπτά. Τα πουλήσανε 42 δρχ. την οκά. Βάζει τον πατέρα μου τον συχωρεμένο στα αίματα να κάνουν και μαζί (καπνά). Αρχίσαμε να ετοιμαζόμαστε για το φυτώριο. Ανεβαίναμε, κατεβαίναμε από την Χώρα στην Κορρησία 5 μήνες να πάμε να παρακολουθούμε τα ζευγάρια που (είχανε) στα χωράφια να κάνουν το όργωμα, μετά τον Δεκέμβριον την διβολιά και όταν θα πιάναμε το φύτεμα τριβόλια. [...]

Μας πέφτανε στην πάρτη μας 48.300. Είχαμε λάβει 22 μας έφαγε 26.300, αυτό μας γονάτισε. Δουλεύαμε δύο οικογένειες όλο τον χρόνο ερήμην, να σπκωνόμαστε από τις 3 η ώρα, να κόβουμε το φύλλο, να το αρμαθιάζουμε, να τα πηγαίνουμε στους κρεμανταλάδες, μετά στο σεργί, μετά να

*Ο «πολυτεχνίτης»
Σταμάτιος Μ. Χαστάς
που αυτοβιογραφείται
εδώ δεν είναι Τσιγγάνος.
Αργότερα –μέσω
κάποιου γνωστού του–
διορίζεται κλητήρας
και μπορεί να πληρώσει
τα χρέη του:
«Εξόφλησα τον τσαγκάρη
μου και τον χασάπη μου
και μου λένε, πού τα
βρήκες βρε Σταμάτη;
Τους λέγω, μη φοβάστε,
τώρα μπήκα στον
δημόσιο προϋπολογισμό
και θα σας ξεχρεώσω
γρήγορα, αν θέλει
ο Θεός».*

το κάνουμε στίβες, μετά πασσί και καλούπιασμα, να το ξεχωρίζουμε, να το κάνουμε μπάλες. [...]

Τον άλλο χρόνο μας φωνάζει ο Γρηγόρης ο Θεοδωράκης ο Τζατζάς, όπως τον λέγανε εδώ, μας είχε και αυτός 5 μήνες, κάναμε το φυτώριο και δεν μας ετοίμασε τα χωράφια να τα κάνει διβολιά και τριβολιά, μας τα άφησε στο όργωμα. Του λέμε, βρε άνθρωπε, γίνονται καπνά στην όργωση; Αν θέλετε φυτεύτε τα, αλλιώς εγώ δεν έχω λεπτά να ξοδεύω και έτσι μας έφαγε και αυτός 5 μήνες κόπους.

Εγώ εξακολουθούσα να κρατώ και το καφενείο, διότι από αυτό διατηρούσα την οικογένειά μας. Στο τέλος του 1925 ο πατέρας μου ηθέλπωσε να με πανδρέψει. Εγώ επέμενα όχι, του έλεγα, καλέ είμαι εγώ για παντρεία; Αφού δεν έχω δεύτερο κοστούμι να βάλω, πώς θα την ζήσω την γυναίκα; Και μου έλεγε, όλα θα γίνουν, παιδί μου, ο Θεός συγχωρέσει τον. [...]

Πόσο χρονών είναι η Δέσποινα, 26. Ο Σταμάτης 24.

– Ε! Και τι βγαίνει με δυο χρόνια. [...]

Το 1926 πανδρεύτηκα, το '27 πέθανε...

Η συχωρεμένη η γυναίκα μου ήταν έγκυος την Χρυσούλα μου. [...] [Σε έναν χρόνο παντρεύεται ξανά.]

Ενοικίασα το μαγαζί που ήμουν παραγιός στη Μεσσάδα με τον Γεώργιον Σαίτη. Το 1928 έχτισαν το Εργοστάσιον ΕΜΑΓΙΕ. Εγώ πήγα και δούλευα στον Προσφυγικό Συνοικισμό. Το μαγαζί το έκλεισα. Δεν δούλευε, δεν υποστηρίζομουν, γιατί ήμουν πρόσφυξ. Ήταν γύρω μαγαζιά και πηγαίνανε στους πατριώτες τους. Τέλος πάντων. Μετά, αφού ετελείωσε ο Συνοικισμός, πήγα στον δρόμο που φτιάχνανε από Βουρκάρι έως τον Κούντουρο. Σταμάτησε κι αυτός. Οι πολιτικοί δεν άφησαν να γίνει.

Μετά πήγα στο εργοστάσιον, αφού έβαλε εμπρός και εργαζόντανε. Μετά από 6 μήνες φαλίρισε. Το πήραν δύο αδέρφια Παπαδαταίοι. Χρεώνονται και αυτοί στην Τράπεζα και φαλίνουν και αυτοί. Το παίρνει κάποιος Τσιροπινάς,

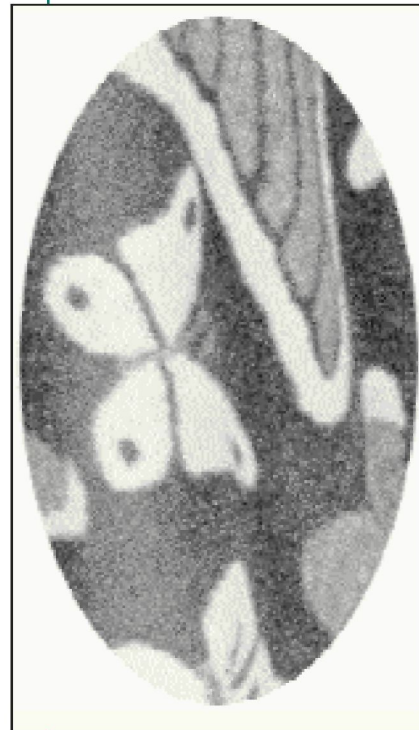

φαλίζει και αυτός. Μας φάγανε και τα λεπτά μας. Στο τέλος πηγαίνει ο μακαρίτης ο Αθανάσιος Κώστας και το παίρνει. Είχε λεπτά πολλά. Έβαλε εμπρός και δούλευε καλά, δούλευε 300 εργάτες, κάθε 15 ημέρες πλήρωνε εργάτες και υπαλλήλους 70-80 χιλιάδες και το Νησί άρχισε να συνέρχεται οικονομικώς.

Ο μακαρίτης ο Κώστας ήτο βιομήχανος. Ήξερε την δουλειά. Άρχισε να κάνει επεκτάσεις, γραφεία, αποθήκες. Έκανε συνοικισμό για τους υπαλλήλους της εταιρείας και πήγαινε πολύ καλά.

Βγήκαν τα κράνη του Ελληνικού Στρατού στην δημοπρασία και τα παίρνει το εργοστάσιο το δικό μας. Επρόσφερε και ο Μποδοσάκης, αλλά η επιτροπή τα έβγαλε ακατάλληλα. Τα δοκιμάσανε με σφαίρες και τρυπούσαν, ενώ τα δικά μας ήταν από ατσάλι καλό η λαμαρίνα. Από τα κράνη του μείνανε αρκετά χρήματα. Βγαίνουν στην δημοπρασία τα παγούρια του Στρατού της Τουρκίας, τα παίρνει και αυτά. Δούλευε το εργοστάσιο πολύ καλά και κάνει δάνειο 10 εκατομμύρια και έφερε πολλά υλικά, λαμαρίνες, σμάλτα, πρέσες κ.λπ. Έλεγε στους εργάτες: παρακαλάτε να είμαι καλά και θα φτιάξω δρόμο, θα φέρω και αυτοκίνητο να σας φέρνει και να σας πηγαίνει στα σπίτια σας, να μην περπατάτε 2 ώρες δρόμο, μία ώρα ν' ανεβείτε και μία να κατεβείτε.

Δεν πέρασε πολύς καιρός και απέθανε ο μακαρίτης από καρδιακή προσβολή. Άφησε απόθεμα 24 εκατομμύρια. Παιδιά δεν είχε. Ήτο η χήρα μόνον. Αυτή είχε έναν ανεψιό και ανέλαβε την διαχείριση. Ξέχασα να γράψω πιο πάνω, [πως] τον βρήκε η Κατοχή και το δάνειο και ξεχρέωσε με ένα τοιγάρο, και γι' αυτό του μείνανε τα χρήματα απόθεμα, διότι μετά την απελευθέρωση ήταν χρυσά τα λεπτά που του μείνανε, παρόλο που οι Γερμανοί και οι Ιταλοί πήραν εμαγιέ πολλά. Όσα και αν πήρανε, είχε πολύ πράμα. Μετά από διετία εχρεοκόπησε και φάγαν τα 24 εκατομμύρια ανεψιός,

διευθυντής και Σία και το χρεώσανε και άλλα 8 εκατομμύρια. Σιγά σιγά, έκλεισε.

Χρωστούσαν 2.400.000 στους εργάτες. Δεν μπόρεσαν οι εργάτες να τα πάρουν από την Τράπεζα. Η Τράπεζα ήθελε τα 8 εκατομμύρια.

...Μετά παρέλευση (ολίγου καιρού) η Τράπεζα (που το είχε) το έβγαλε σε πλειστηριασμό αντί 2.500.000 δρχ.[...]

Επαναλαμβάνεται η δημοπρασία αντί 1.500.000 και μένει στο Ρέστη [...], πεθαίνει και αυτός [από] καρδιακή προσβολή.

Έμεινε πάλι στη χήρα και αυτή δεν είχε παιδιά. Αφού πέρασε καιρός πήγε ο Αγνατόπουλος, Μηχανολόγος, με τον Ιωάννη Ραφιόν να το αγοράσουνε. Της δώσαν 2 εκατομμύρια [...], δεν το έδωσε. Μετά από καιρό, ήλθαν κάτι παλιατζήδες και αγόρασαν τα μηχανήματα 800 χιλιάδες και τα πήραν. Στα γραφεία και στα υπόλοιπα κτίρια βάλανε κρεβάτια και τα ενοικιάζουν το καλοκαίρι. Αυτά είναι τα νέα της Κέας. [...]

Πέρασαν 7-8 χρόνια, ο κόσμος όσος εργαζότανε στο εργοστάσιο έφυγε στην Αθήνα, και η Τζιά ερήμωσε. Μας βρήκε η Κατοχή. [...]

Τέλος πάντων, εγώ άνοιξα ένα καφενείον του Ιωάννου Βουτσινά στην Πιάτσα. Το είχα καφενείον, ταβέρνα, μανάβικο. Πουλούσα γιαούρτια, ρυζόγαλα και ότι άλλο ήθελες. Έφτιαχνα καρέκλες. Αυτά το '29-'30 και '31. Εκεί ήτο κοντά το Ταμείον και ερχόντανε οι υπάλληλοι και τρώγανε γιαούρτι και ρυζόγαλο και μάλιστα κάποτε τους μαγείρευα κιόλας.

Για έναν μήνα θυμώσανε με τον μάγειρα και μου λένε, μας μαγειρεύεις να τρώμε;

– Πώς, ό,τι θέλετε.

Και μου αγοράσανε πιάτα, μαχαιροπίρουνα, πετσέτες, τραπεζομάνδιλα, κατσαρόλες, τηγάνια κ.λπ. Και αφού τους περιποιούμουνα καλά, ήταν πολύ ευτυχισμένοι. [...]

Εν τω μεταξύ, ήλθε κάποιος ομπρελάς και δεν είχε πού να

πάει να δουλέψει, τον πήρα στο μαγαζί να δουλεύει και το βράδυ να κοιμάται σε μια γωνιά. Εκεί έμαθα να φτιάχνω και ομπρέλες. [...]

Κι' ήρθε τότε μια βδομάδα ολόκληρη που τ' αργαστήρι του Σιούλα σταμάτησε. Ούτε στ' άλλα γινόταν τίποτα – ψευτοδούλευαν. Η γυναίκα του τα 'φερε βόλτα μοναχή της, ξετίναξε το σπίτι, πήρε κι' από τις άλλες γυναίκες – είναι αλήθεια πως έδωσε κάτι κρυφά και στον οβραίο τον παλιατζή, που 'χε μυριστεί τι γινόταν στα ταμπάκια. Αυτουνού δεν τούπε τίποτα, δεν τον ρώτησε τίποτα, μήτε τον κοίταξε στα μάτια, όλη τη βδομάδα. Παραπάνω δεν το μπόρεσε. Σταύρωσε τα χέρια κι' έκατσε κι' έκλαψε καρτερώντας το μεσημέρι που θα 'ρχόνταν όλοι και δεν θα 'χε να τους δώσει μήτε φαί μήτε ψωμί.

Αυτός ανέβηκε πάνω, μπήκε στο δωμάτιο, την είδε στη γωνία, τα 'νοιωσε τα μάτια των παιδιών του κι' ήταν καρφωμένα πάνω του.

– Και τα 'φησες έτσι τα παιδιά;

Αυτή δε μίλησε, καθόταν πάντα στην άκρη με το κεφάλι σκυμμένο.

– Και δεν έπαιρνες κατιτίς από το μπακάλη;

Η γυναίκα σήκωσε μια φορά τα μάτια της και κοίταξε. Μήτε λύπη, μήτε παράπονο, μήτε θυμός δεν ήτανε μέσα – τα μάτια της τον παρακαλούσανε να σωπάσει. Αυτός αγρίεψε:

– Τι δε μιλάς; Γιατί;

Ξανάσκυψε το κεφάλι της:

– Δε μας δίνει πια, είπε με ταπεινοσύνη σα να 'φταιγε αυτή.

– Και ψωμί; Τι δεν έπαιρνες λίγο ψωμί;

– Μήτε ο φούρνος μας δίνει.

Δ

*Απόσπασμα
από το διήγημα
του Δ. Χατζή,
Ο Σιούλας ο ταμπάκος,
από τη συλλογή
Το τέλος
της μικρής μας πόλης*

Σηκώθηκε κι έφυγε γρήγορα-γρήγορα για να κρύψει τα δάκρυα που την έπνιξαν. Πιο πολύ για την αδικία τη δική του παρά για τη δυστυχία.

Τα παιδιά σκορπίσανε, έφυγε κι εκείνη, πήγε στην αδερφή της να κλάψουν μαζί. Αυτός απόμεινε μόνος μέσα στο δωμάτιο, μέσα στο σπίτι. Πιο πολύ κι από τη δυστυχία, απ' την πληγωμένη περηφάνεια και τη ντροπή μπροστά στα παιδιά του, όλο τ' απόγεμα, μονάχος του εκεί μέσα, σκεφτότανε τη γυναίκα – την αδικία του. Ένας κόμπος ανέβαινε και ξαναέβαινε στο λαιμό του. Είκοσι χρόνια μαζί της, πρώτη φορά στοχαζότανε τώρα γι' αυτήν.

Έπαιρνε να βραδιάσει όταν σηκώθηκε. Κανένας τους δεν είχε ακόμα γυρίσει στο σπίτι. Ξεκρέμασε το δίκαννο το κοίταξε, το ξανακοίταξε, το πήρε παραμάσκαλα και κατέβηκε...

– Τι έπαθε, ρώτησε ο γύφτος κι' έκανε να το πάρει.

Δεν του 'χε την όρεξη ν' ανοίξει τώρα κουβέντες μαζί του. Ήταν ένας γύφτος, όνομα και πράμα, φουκαράς ψευτοντουφεξής σε μια τρύπα στα μπιζεστένια –δίπλα στ' αργαστήρια των κουδουνάδων– κι έφκιαχνε για ένα τίποτα τα ντουφέκια των φουκαράδων. Δεν του 'δωσε το ντουφέκι, τον κοιτούσε στα μάτια, τον κάρφωνε με τα μάτια του.

– Το 'χω για πούλημα, είπε τέλος κοφτά και του 'δωσε το ντουφέκι. Θα πάρω άλλο.

Ήταν ένα καλό βελγικό δίκαννο, δωδεκάρι δίχως λύκους. Ο γύφτος το 'ξερε από παλιά, μίτε το πήρε στα χέρια του μίτε το κοίταξε. Κοίταζε αυτόν και τα γύφτικα, μπιρμπίλικα μάτια του παίζανε στο καπνισμένο του μούτρο. Κούνησε το κεφάλι του πέρα-δώθε:

– Όχι, Σιούλα... Μην το δώσεις, αδερφέ μου.

– Δεν το παίρνεις δηλαδή;

– Εγώ το παίρνω και το παραπαίρνω... Και διάφορο θα 'χω...

– Δεν τ' αφήνεις αυτά τα γύφτικα τα παζάρια; Πόσα δίνεις;

– Ξέρω, είπε ήμερα, ήταν μαθημένος να τον λένε γύφτο–

δεν τον πείραζε. Ξέρω, Σιούλα, που δε θα πάρεις άλλο... στενοχώριες, αναδουλειές, τα παιδιά... Μα μη το δώσεις, αδερφέ μου, το δίκαννο, δεν το ξαναπαίρνεις ύστερα.

Ο γύφτος δεν παζάρευε.

– Ξέρω... Ήρθανε και άλλοι ταμπάκοι, πολλοί, κακό πράμα. Όποιος το 'χε ένα μονάχο, εγώ δεν το πήρα... Χρόνια τρώω το ψωμί σας, όλο με τους φουκαράδες... Δος το σ' άλλον. Δεν τα μολεύω τα χέρια μου....

Κατέβασε τα μάτια του, κατέβασε το κεφάλι του. Ένας γύφτος τον είχε πει φουκαρά. Και πως δε μολεύει τα χέρια με το δίκαννο το δικό του. Δεν ήτανε γι' αυτό – μήτε το σκέφτηκε. Ακόμα μια φορά μέσα στην ίδια μέρα ξαναστοχαζότανε τώρα την αδικία – κι από το φούρνο τι δεν έπαιρνες λίγο ψωμί; και δεν τ' αφήνεις τα παζάρια τα γύφτικα; Αν ο γύφτος δεν έβγαζε τα καπνά του να στρίψουν τσιγάρο, θάφευγε κυνηγημένος την ίδια στιγμή – ντρεπότανε.

– Έχεις δίκνο, είπε σε λίγο χωρίς να σηκώσει τα μάτια του. Ύστερα τα σήκωσε και τον κοίταξε. Καλός άνθρωπος είσαι, τούπε σα να του το χρώσταγε και του χαμογέλασε. Κίνησε να φύγει.

Ο γύφτος τον σταμάτησε.

– Ξέρω, είπε πάλι... Δυσκολίες, αναδουλειές, τα παιδιά... Μα μη το δώσεις το ντουφέκι σου, ταμπάκος άνθρωπος. Θα μαραθείς.

Έβγαλε και τούδωσε ένα κατοστάρικο.

– Άμα είναι το, το ξαναφέρνεις...

Το πήρε. Το πήρε και δεν ένοιωθε καμιά ντροπή. Το κράταγε μέσα στη χούφτα του και μια γλύκα περνούσε σ' όλη του την ψυχή, ως το κορμί του την ένοιωθε, σα μια ζέστα. Όχι που θα το πήγανε σπίτι. Πιο πολύ γι' αυτή τη γνωριμία των ανθρώπων – πρώτη φορά στη ζωή του, τη γνωριμία των φουκαράδων, πούπε κι ο γύφτος, πρώτη γνωριμία του εαυτού του– δεν είσαι άδικος, εσύ Σιούλα... Καθώς περνούσε τους δρόμους κατεβαίνοντας για τα ταμπάκια, κατιτίς και-

νούργιο, ζωντανό και ζεστό, σαν ένα φως έπαιζε μέσα του. Σχεδόν χαρούμενο μέσα στην κατάμαυρη δυστυχία. Κάτι που δε μαραίνεται...

Είχε νυχτώσει πια όταν πέρναγε το δρόμο πούχαν τ' αργαστήρια τους οι ξυλάδες κι οι βαρελάδες. Άκουσε που φώναζαν τ' όνομά του. Ήταν ένας βαρελάς μετσοβίτης – ένας ροδοκόκκινος, καταστρόγγυλος άνθρωπος με φουσκωμένες τις πλάτες από το σκύψιμο.

– Καλησπέρα.

– Και για πού βραδυάτικα με το δίκαννο;

– Να μωρέ, ζάβωσε λίγο και το πήγα στο γύφτο. Καλός άνθρωπος, είπε ξαφνικά χωρίς να το θέλει.

– Δεν τον ξέρω, είπε ο βαρελάς. Και τι μας έφταιξε εμάς; Έλα να πιεις μια ρακή.

Ποτές του δεν είχε μπει σ' αυτό το κρασοπουλειό – χάνι και κρασοπουλειό μαζί, που πηγαίνουν οι ξυλάδες, οι βαρελάδες, φαμελίτες, νοικοκυραίοι, φουκαράδες της γειτονιάς και χωριάτες που νυχτώθηκαν στην πόλη. Ο βαρελάς κέρασε το ρακί κι' άρχισε κι' έλεγε για τις αναδουλειές και τα βάσανα.

– Κι εσείς δεν είστε καλά, είπε σε μια στιγμή.

– Όχι, δεν είμαστε καλά, αποκρίθηκε αυτός και δε ντρεπόταν καθόλου που τόπε. Δεν είμαστε καλά.

– Και τι θα κάνετε;

– Δεν ξέρω... Κανένας δεν ξέρει...

– Κακό πράμα, είπε ο βαρελάς.

Αυτός δεν τον άκουγε πια. Ένοιωθε μέσα του κείνη την ώρα σαν ένα ξεχείλισμα και τίποτα άλλο δεν ήθελε παρά να σπκωθεί και να τους κεράσει όλους εκεί μέσα, τους βλάχους, τους γύφτους, τους χωριάτες, τους φουκαράδες, όλους. Δεν έκαμε τίποτα τέτοιο. Κέρασε κι' αυτός ένα ρακί το βαρελά του και τον καληνύχτισε πρόσχαρα.

– Καλός άνθρωπος είναι κι' αυτός, τόλεγε και το ξανάλεγε μέσα του, να το νοιώσει, να το χορτάσει. Καλός άνθρωπος – μα πού στο διάολο κρύβονταν όλοι τους;

Μπαίνοντας στο δρόμο των ταμπάκιων, βρέθηκε μπροστά σ' ένα απ' τα κουτσούβελα τα δικά του. Το φώναξε κοντά, τούδωσε κρυφά λεφτά να τα δώσει στη μάνα του, τούδωσε και το ντουφέκι. Ντρεπότανε να πάει μονάχος του. Κι ούτε πήγε ως αργά τη νύχτα, όταν σιγουρεύτηκε πια πως εκείνη πλάγιασε και κοιμήθηκε. Έπεσε δίπλα της στο στρώμα, ούτε κείνη μίλησε ούτε αυτός, ούτε σάλεψαν.

Πριν απ' το χάραμα σηκώθηκε. Πατώντας στα νύχια, πήρε πάλι το δίκαννο και κατέβηκε. Εκείνη ούτε σάλεψε πάλι. Αυτός μπήκε στο караβούλι και τράβηξε για τη Μεγάλη Βαθειά – έτσι το λέγανε τ' ανοικτό μέρος της λίμνης. Έλαμνε κατά τις καλαμιές, χώνοντας βαθιά τα κουπιά στο νερό – βιαζότανε.

Όταν γύρισε πίσω είχε φέξει πια για καλά. Μια κρύα φωτεινή χειμωνιάτικη μέρα. Στην πόρτα στ' αργαστήρι στάθηκε κι έβαλε μια φωνή. Τα παιδιά κατεβήκαν και θάμαζαν το πλούσιο κυνήγι. Ξεκρέμασε απ' την πλάτη του το δίκαννο και τους τόδωσε, τους έδωσε και τρία παπιά.

– Δόστε τα στη μάνα σας, τους είπε μόνο.

Ξανάφυγε με καμιά δεκαριά πουλιά στα χέρια του κι ούτε γύρισε να κοιτάξει κατά το σπίτι. Ήξερε πως πίσω απ' το τζάμι ήταν τα δάκρυά της. Και τράβηξε γραμμή κατά το παζάρι, μέσα απ' τα ταμπάκια, μπροστά απ' τ' αργαστήρια, σπητός, χτυπώντας βαριά τα ποδήματά του...

...Έτσι πήγε κάποτε ο πρώτος ταμπάκος, στάθηκε στο παζάρι και πούλησε το κυνήγι του – ύστερα πήγανε κι' άλλοι. Πίσω του εκείνη τη μέρα οι σάλπιγγες των νέων καιρών γκρεμίζαν από θεμέλια τα τείχη της ταμπάκινης Ιεριχώς μέσα σε πανδαιμόνιο απ' ουρλιαχτά μηχανών. Κόντευε η άνοιξη και πάνω απ' τη λίμνη κοπάδια αγριόχηνες τραβούσανε πια για ψηλότερα. Σαν τρομαγμένα κι αυτά...

ΚΑΙ ΛΙΤΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ

Η φύση των μέσων επιβίωσης
είναι που καθορίζει
την πολιτισμική προδιάθεση.

Οι Τσιγγάνοι που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά σε αυτά τα πλαίσια
επιδιώκουν την αναγνώριση και τη διατήρηση της αξιοπρέπειας της δουλειάς τους.
Ταυτόχρονα όμως επιδιώκουν να «ξερύχουν» από τους επαγγελματικούς ρόλους
που προκαθορίζουν γι' αυτούς μια –κατά κανόνα– χαμηλή κατάρτιση
και ένας αδιαμφοβήσιμος εις βάρος τους ρατσισμός.

Τι σημαίνει «τσιγγάνικα επαγγέλματα»;

Ο «τυπικός» Τσιγγάνος που βγαίνει σε αναζήτηση πελατών, από πόρτα σε πόρτα, από γειτονιά σε γειτονιά και από χωριό σε χωριό, προσφέροντας ποικιλία αγαθών και υπηρεσιών έχει περιγραφεί σε μία πληθώρα εργασιών και ακόμα εμφανίζεται σε αφηγήσεις, μαρτυρίες και λογοτεχνικά κείμενα. Ακόμα περισσότερο, έχει τονιστεί η εξωτική πλευρά των «τσιγγάνικων» επαγγελμάτων. Οι μουσικοί και οι αρκουδιάρηδες, οι Τσιγγάνες που λένε τη μοίρα, από τη μια πλευρά, και οι καλαθοπλέκτες, οι χαλκιάδες, οι ζωέμποροι, εκπρόσωποι παραδοσιακών επαγγελμάτων που χάνονται, από την άλλη, συσκοτίζουν τη ζωντανή πραγματικότητα των Τσιγγάνων ως ανθρώπων εργαζομένων και μάλιστα σκληρά και με επαγγελματικό δυναμισμό που είναι αξιοπρόσεκτος.

Πρώτα από όλα θα πρέπει να σταθούμε κριτικά απέναντι στον όρο «τσιγγάνικα επαγγέλματα». Το γεγονός ότι καταγράφονται μόνο οι εξωτικές ή οι «χαρακτηριστικές» επαγγελματικές δραστηριότητες παρεμποδίζει μια συνολική αντίληψη για την εργασία των Τσιγγάνων και δίνει έμφαση μόνο σε ό,τι είναι (ή φαίνεται) διαφορετικό. Οι Τσιγγάνοι τεχνίτες, οι εργάτες γης, οι έμποροι μοιράζονται ωστόσο πολλά κοινά με τους μη Τσιγγάνους που ασκούν τα ίδια επιτηδεύματα. Ακόμα υπάρχουν και οι Τσιγγάνοι που εργάζονται στα εργοστάσια και στις οικοδομές, Τσιγγάνοι βοσκοί και αγρότες, Τσιγγάνοι επιστήμονες κτλ. Πολλές φορές οι Έλληνες Τσιγγάνοι, ακριβώς όπως και οι υπόλοιποι Έλληνες, αναγκάζονται να μεταναστεύσουν, αναζητώντας καλύτερη τύχη.

Όλες αυτές οι μορφές του Τσιγγάνου εργαζομένου προκύπτουν και εντάσσονται στην ίδια οικονομική οργάνωση που ρυθμίζει τη ζωή και την εργασία και των μη Τσιγγάνων. Τείνουμε να θεωρούμε ότι τα επαγγέλματα των Τσιγγάνων (ή, ακριβέστερα, τα επαγγέλματα εκείνα που πιστεύουμε ότι ασκούν οι Τσιγγάνοι) πηγάζουν από έναν «απομονωμένο» πολιτισμό που προδιαγράφει, εν είδει βιολογικής σφραγί-

δας, την επαγγελματική δραστηριότητα των φορέων του. Όμως, όπως γράφει ο Thomas Acton, «αν και κάθε Τσιγγάνος μπορεί κάποια στιγμή να διαλέξει τα μέσα για να κερδίζει τη ζωή του εξαιτίας κάποιας πολιτισμικής προδιάθεσης που του έχει μεταδοθεί στη διάρκεια της κοινωνικοποίησής του, σε κοινωνικό επίπεδο η κατεύθυνση της αιτιότητας είναι αντίστροφη: η φύση των μέσων επιβίωσης είναι που καθορίζει την πολιτισμική προδιάθεση. Με δυο λόγια, ο Τσιγγάνος μπορεί να διαλέγει ένα από τα λεγόμενα τσιγγάνικα επαγγέλματα. Αλλά είναι αυτά τα επαγγέλματα και τα επαγγέλματα πριν από αυτά που διαμόρφωσαν τους Τσιγγάνους. Και αυτά τα επαγγέλματα υπάρχουν ή υπήρχαν επειδή, όπως τα περισσότερα επαγγέλματα, καλύπτουν μια ανάγκη».

Περαιτέρω, αν σημειώνεται υποαντιπροσώπηση των Τσιγγάνων σε ορισμένα επαγγέλματα, αυτό οφείλεται πολύ περισσότερο στις διαδικασίες θεσμικού, εκπαιδευτικού και κοινωνικού αποκλεισμού που έχουν αντιμετωπίσει –και αντιμετωπίζουν– οι Τσιγγάνοι, παρά σε κάποιες ελεύθερες επιλογές.

Πρέπει λοιπόν κανείς να «ξύσει» την επιφάνεια των εξωτικών στερεοτύπων και των γενικεύσεων προκειμένου (α) να δει αν και σε ποιο βαθμό οι γενικές αρχές που έχουν διατυπωθεί στην –ξενόγλωσσα κυρίως– βιβλιογραφία σχετικά με την «οικονομία των Τσιγγάνων» ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα των τρόπων με τους οποίους διαφορετικές ομάδες Τσιγγάνων οργανώνουν την οικονομική και επαγγελματική ζωή τους σε διαφορετικές περιοχές και σε διαφορετικές περιόδους και (β) να εντάξει τις παρατηρήσεις του στο ευρύτερο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο όπου ζουν και δραστηριοποιούνται οι Τσιγγάνοι. Δεδομένου δε ότι οι Τσιγγάνοι πολύ απέχουν από το να είναι μία ομοιογενής ομάδα, κάθε είδους «γενική αρχή» πρέπει να παρουσιάζεται με επιφύλαξη και να είναι ανοιχτή στην επιβεβαίωση ή στη διάψευσή της από την πραγματικότητα των υποκειμένων των οποίων τη ζωή φιλοδοξεί να περιγράψει και να ερμηνεύσει.

Μετακινήσεις, αυταπασχόληση και πολυμέρεια

Από το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας υποστηρίζεται ότι η οικονομική ζωή των Τσιγγάνων καθορίζεται από δύο ιδιαίτερα σημαντικές για αυτήν πρακτικές: την αυταπασχόληση και τις μετακινήσεις, χωρίς ωστόσο οι δύο αυτές πρακτικές να είναι απόλυτες ή μοναδικές.

Για τις μετακινήσεις ως συνιστώσα της οικονομικής ζωής των Τσιγγάνων κάνουμε λόγο σε άλλο κεφάλαιο. Είναι ωστόσο σημαντικό να έχουμε υπόψη μας τη διαφορά των Τσιγγάνων από τους νομάδες, όπως τουλάχιστον ορίζονται κατά κανόνα. Είτε είναι κυνηγοί και συλλέκτες είτε ποιμένες, οι νομάδες επιδιώκουν τη διατήρηση «δικού τους» οικονομικού χώρου, στο βαθμό που η επιβίωσή τους στηρίζεται περισσότερο στις φυσικές πηγές. Αντίθετα, η επιβίωση και η οικονομία των Τσιγγάνων εξαρτώνται ευθέως από την ευρύτερη οικονομία και από την παρουσία άλλων ομάδων από τις οποίες κερδίζουν το ψωμί τους. Για τους Τσιγγάνους οι μετακινήσεις δεν είναι ένας τρόπος να διατηρήσουν τις αποστάσεις τους από την ευρύτερη οικονομία, αλλά ένας τρόπος να κινηθούν αποτελεσματικότερα μέσα σε αυτήν.

Πολύ συχνά η αυταπασχόληση δεν αποτελεί ελεύθερη επιλογή, αλλά συσχετίζεται με τα χαρακτηριστικά των επαγγελματιών που οι Τσιγγάνοι εργαζόμενοι έχουν τη δυνατότητα ή την ευκαιρία να ασκήσουν, ταυτόχρονα όμως υφίσταται αλληλεπίδραση με κοινωνικές και οικογενειακές αξίες που πολλοί Τσιγγάνοι θεωρούν σημαντικές για τη ζωή τους.

Ιδιαίτερα οι οικογενειακές αξίες είναι το σημαντικό συνδετικό στοιχείο σε μεγάλο μέρος της τσιγγάνικης κοινότητας και αυτό αλληλεπιδρά με τον τρόπο με τον οποίο οι Τσιγγάνοι κερδίζουν τη ζωή τους. Το να μπορεί η οικογένεια να δουλεύει ενωμένη, το να είναι δυνατή η μετακίνηση όποτε σημαντικά περιστατικά το επιβάλλουν κτλ. είναι στόχοι που διευκολύνονται από την αυταπασχόληση.

Επίσης πολλές φορές η αυταπασχόληση επιτρέπει στους Τσιγγάνους να διατηρήσουν την υπερηφάνεια και τον αυτο-

σεβασμό τους, που διακυβεύονται καθημερινά εξαιτίας του κοινωνικού στίγματος της ομάδας στην οποία ανήκουν.

Τέλος, η αυταπασχόληση επιτρέπει στους Τσιγγάνους την ευελιξία που είναι απαραίτητη για το είδος των εργασιών με τις οποίες καταπιάνεται. Με άλλα λόγια, η αυταπασχόληση φαίνεται να είναι πολλές φορές η ρεαλιστική επιλογή μιας ομάδας που το κοινωνικοοικονομικό σύστημα κατά κανόνα τής επιφυλάσσει τις λιγότερο προνομιούχες θέσεις του.

Για το λόγο αυτό, ένα άλλο στοιχείο που χαρακτηρίζει πολλούς Τσιγγάνους στην οικονομική τους δραστηριότητα είναι η πολυμέρεια. Ανάλογα με το χρόνο, τον τόπο και την περίπτωση –αν και υφίστανται προτιμήσεις ανάλογα με την ομάδα στην οποία ανήκουν–, θα αναπτύξουν διαφορετικές δραστηριότητες. Η μονοεξειδίκευση είναι κάτι που δεν ταιριάζει και δε βοηθά στην οικονομική ζωή των Τσιγγάνων, οι οποίοι στη διάρκεια της ζωής τους μπορεί να αλλάξουν δραστικά το είδος των δραστηριοτήτων τους, ενώ οι παλιές δραστηριότητες συνεχίζουν συμπληρωματικά ή επανεμφανίζονται αν οι συνθήκες το επιτρέψουν.

Αυτή η «πολυμέρεια» έχει χαρακτηρίσει –και χαρακτηρίζει– και άλλες ομάδες αντιμέτωπες με κρίσεις και οικονομικές δυσκολίες. Θα ριψοκινδύνευε κανείς να πει ότι η πολυμέρεια είναι το ταλέντο του ανειδίκευτου ή εκείνου που η ειδίκευσή του παύει να έχει αντίκρισμα. Αυτό ωστόσο απέχει πολύ από την αντίληψη ότι οι Τσιγγάνοι είναι, εξαιτίας της «φύσης τους» ή του «πολιτισμού τους», ανειδίκευτοι. Ή από την αντίληψη ότι οι «αληθινοί» Τσιγγάνοι κάποτε κατείχαν δεξιότητες που σήμερα είναι ξεπερασμένες ή έχουν εκλείψει, πράγμα που οδηγεί στη σημερινή τους δυσπραγία.

Στον αντίποδα των παραπάνω αντιλήψεων βρίσκεται η εικόνα του Τσιγγάνου με την «έμφυτη πονηριά», που είναι ικανός να τα «βγάλει πέρα» σε οποιαδήποτε περίπτωση. Σε παλαιότερες εποχές, το αντίστοιχο αυτής της εικόνας ήταν η πεποίθηση ότι οι Τσιγγάνοι έχουν «μαγικές ιδιότητες»

(πεποίθηση που νομιμοποίησε τις πιο απάνθρωπες διώξεις σε βάρος των Τσιγγάνων).

Η αλήθεια είναι ότι οι εργασίες με τις οποίες ασχολούνται πολλοί Τσιγγάνοι απαιτούν μια πληθώρα γνώσεων και δεξιοτήτων. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, τις ικανότητες που πρέπει να έχει ένας «συνηθισμένος» μικροπωλητής:

Πρέπει να έχει γνώση της τοπικής οικονομίας και των δυνατοτήτων της ή να μπορεί να διαγνώσει γρήγορα τις τοπικές ανάγκες και, πιο συγκεκριμένα, να ανακαλύψει τους τομείς εκείνους όπου υπάρχουν κενά στην προσφορά και στη ζήτηση. Να διαγνώσει τις ψυχολογικές ανάγκες, τα χαρακτηριστικά και τις «αδυναμίες» εκείνων στους οποίους θα απευθυνθεί για να προσφέρει τις υπηρεσίες και τα εμπορεύματά του. Να μπορεί να εκμεταλλεύεται τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στο τοπικό περιβάλλον και να επιλέγει την εκάστοτε απασχόληση με εφευρετικότητα και πρωτοτυπία ώστε να προσελκύσει τους πελάτες του. Να είναι ευέλικτος ώστε να τροποποιεί τις υπηρεσίες που προσφέρει, αν η στιγμή το απαιτεί. Να έχει το ταλέντο του πωλητή: το να κατορθώνει κανείς να δημιουργεί σχέση εμπιστοσύνης με κάποιον που βλέπει πρώτη φορά, τον πιθανό πελάτη, απαιτεί ευχέρεια λόγου και ικανότητα πειθούς κι ακόμα δύναμη χαρακτήρα για να αντιμετωπίζει ο πωλητής την απόρριψη και την πιθανή κακή συμπεριφορά. Να μπορεί να προσαρμόζει το ντύσιμό του, τη συμπεριφορά του και τη γενική εικόνα του στις απαιτήσεις του εκάστοτε επιτηδεύματος, να μπαίνει με επιτυχία στο «ρόλο» της ασχολίας με την οποία καταπιάνεται. Να είναι επιδέξιος στα χέρια και να μπορεί να λύσει τα πρακτικά προβλήματα που δημιουργούν τα περιορισμένα μέσα και η έλλειψη των ανέσεων. Να έχει ικανότητες διαπραγμάτευσης, για να τα βγάλει πέρα σε μια δουλειά όπου συχνά τίποτα δεν είναι κατοχυρωμένο και όλα εξαρτώνται από τις προσωπικές σχέσεις που θα αναπτύξει ο εργαζόμενος. Να έχει εξαιρετικά ανεπτυγμένη μνήμη. Η ικανότητα

αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία για μια ομάδα που η πλειοψηφία της είναι αναλφάβητη. Οδηγίες, μηνύματα, διαδρομές, μέρη, όλα πρέπει να αποτυπωθούν στη μνήμη του επαγγελματία. Να έχει σωματική δύναμη και σθένος, για να ανταποκριθεί και φυσικά στις απαιτήσεις μιας σκληρής ζωής...

Στην πραγματικότητα, πρόκειται για τις δεξιότητες που αναπτύσσουν πολλοί σκληρά εργαζόμενοι άνθρωποι, όταν δεν υπάρχει κάποιο θεσμικό πλαίσιο που να προστατεύει την εργασία τους.

Είναι αυτό το πλέγμα των ικανοτήτων που έκανε τους Τσιγγάνους πολύτιμους στην οικονομία των τόπων όπου διαβιούν. Στα Βυζαντινά χρόνια οι Βενετοί ενθάρρυναν την εγκατάσταση των Τσιγγάνων στις ελληνικές κτήσεις τους και τους έβαζαν να εγκατασταθούν κοντά στους εξίσου περίφημους για τις εμπορικές τους ικανότητες Εβραίους. Στην ερημωμένη εξαιτίας των πολέμων και των επιδρομών από το 14^ο μέχρι το 17^ο αιώνα Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, οι ομάδες των ανθρώπων αυτών με την ποικιλία των ικανοτήτων τους ήταν περισσότερο από ευπρόσδεκτες.

Στις παραδουνάβειες ηγεμονίες τόσο πολύ επιζητούσαν τις γνώσεις και τις δεξιότητες των Τσιγγάνων, ώστε τους έκαναν σκλάβους για να τις εξασφαλίσουν. Τσιγγάνοι ακολουθούν τα οθωμανικά στρατεύματα σε όλη την Ευρώπη παρέχοντας τις υπηρεσίες τους ως σιδεράδες, επιδιορθωτές όπλων και μουσικοί. Η ελληνική παροιμία «χωριό χωρίς γύφτο (= σιδερά) και παπά δεν έχει προκοπή» επιβεβαιώνει την αξία των υπηρεσιών που πρόσφεραν οι Τσιγγάνοι με τις μεταλλοτεχνικές τους ικανότητες. Τα σφυρήλατα καρφιά, τα τρυπάνια, οι χύτρες, οι ξύλινοι κάδοι, οι σκάφες, τα πιάτα και τα κουτάλια, τα ψάθινα καλάθια και τα κάρα, τα

Η συμβολή των Τσιγγάνων στην οικονομία - οι εξελίξεις

ψάθινα χαλάκια και οι σκούπες, όλα όσα ήταν απαραίτητα για τη ζωή του αγρότη, περνούσαν από τα χέρια των Τσιγγάνων τεχνιτών. Το ίδιο συνέβαινε με τα τούβλα, τον ξυλάνθρακα για τη σιδηρουργία, τα κουδούνια για τα κοπάδια. Για τα μικρά χωριά εκείνα που δεν μπορούσαν να συντηρήσουν δικό τους σιδερά κι ακόμα λιγότερο δικούς τους ξυλουργούς και καλαθοπλέχτες, για τους δουλοπάροικους και τους φτωχούς ελεύθερους πολίτες που, επειδή δεν μπορούσαν να πληρώσουν σε μετρητά αλλά μόνο σε είδος, οι τεχνίτες των πόλεων τους περιφρονούσαν, η επιβίωση εξαρτιόταν από τις τεχνικές δεξιότητες των Τσιγγάνων. Το εμπόριο των αλόγων περνούσε επίσης από τα χέρια των Τσιγγάνων. Δεν έχουν άλλωστε περάσει πολλά χρόνια από την εποχή που τα απομονωμένα ελληνικά χωριά περίμεναν με λαχτάρα τους Τσιγγάνους που θα τους έφερναν εμπορεύματα και νέα. Οι Τσιγγάνοι αναλάμβαναν και τις εποχιακές αγροτικές εργασίες, μέχρι που αυτή η δουλειά άρχισε να γίνεται κυρίως από τις μηχανές και τους (φθηνότερους ακόμα) μετανάστες.

Η αστικοποίηση και η βιομηχανική επανάσταση επηρέασε τον οικονομικό ρόλο των Τσιγγάνων. Βέβαια, πολλοί Τσιγγάνοι παρέμειναν στις αγροτικές περιοχές όπου μέχρι τότε ζούσαν. Άλλοι μετακινήθηκαν προς τις πόλεις. Οι Τσιγγάνοι αστικοποιήθηκαν με τον ίδιο ρυθμό που αστικοποιήθηκε και ο υπόλοιπος πληθυσμός, στο βαθμό που η οργάνωση της οικονομίας ορισμένων ομάδων απαιτούσε να βρίσκονται κοντά στις πιθανές αγορές και να έχουν πρόσβαση σε πηγές που δημιουργούνται από αστικούς πλέον πληθυσμούς. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι, σε πολλές περιπτώσεις, η εγκατάσταση στις πόλεις δεν ήταν νέο στοιχείο τόσο για τους Τσιγγάνους όσο για τους πελάτες τους. Αρκετοί Τσιγγάνοι και παλαιότερα λειτουργούσαν ως διαμεσολαβητές ανάμεσα στην πόλη και στην ύπαιθρο και επιπλέον είχαν την τεχνογνωσία για να προσαρμόζονται σε νέες καταστάσεις.

Για το λόγο αυτό οι Τσιγγάνοι αυτοί είχαν την εμπειρία να διαμεσολαβήσουν τη μεταβολή στις συνθήκες της εγκατάστασής τους καλύτερα από ό,τι οι άλλοι πληθυσμοί, διατηρώντας με μεγαλύτερη συνοχή τους πολιτισμικούς τους ιστούς και προσαρμόζοντας τις οικονομικές τους πρακτικές. Δεν είναι τυχαίο ότι οικονομικές δυνατότητες όπως το εμπόριο μεταχειρισμένων μετάλλων, η αξιοποίηση των απορριμμάτων και το εμπόριο των αντικών (εμπόριο που σε μεγάλο βαθμό βασίστηκε στη νοσταλγία των αποκομμένων από τις ρίζες τους ανθρώπων της πόλης) ανιχνεύτηκαν πρώιμα από Τσιγγάνους.

Εκείνο όμως που πραγματικά άλλαξε ήταν η χρήση και η νοσηματοδότηση του αστικού χώρου. Αυτό σημαίνει ότι η νέα κατάσταση δημιούργησε και προβλήματα στους Τσιγγάνους, ιδιαίτερα εξελίξεις όπως ο περιορισμός των ελεύθερων εδαφών και η πυκνότερη δόμηση, που τους στέρησε πολλές περιοχές εγκατάστασης, μόνιμης ή προσωρινής. Η στενότητα του χώρου και οι γενικές αναδιαρθρώσεις δημιούργησαν εντάσεις και η προκατάληψη εναντίον των Τσιγγάνων επιτάχθηκε και προσέλαβε ειδικά χαρακτηριστικά. Από την άλλη πλευρά, ο εξαναγκασμός των Τσιγγάνων να εγκαθίστανται σε όλο και πιο απομονωμένες ή επιβαρυνμένες περιοχές λειτούργησε ανατροφοδοτικά ως προς τα στερεότυπα.

Η εκβιομηχάνιση από την άλλη πλευρά επιδεινώσε μεν την οικονομική θέση των Τσιγγάνων, στο βαθμό που κατέστησε μη απαραίτητες τις υπηρεσίες που έως τότε πρόσφεραν, έδωσε όμως και ευκαιρίες για αναδιοργάνωση των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων.

Γεγονός είναι ότι οι δραστηριότητες των Τσιγγάνων, όπως τις ξέρουμε, ακόμα καλύπτουν ανάγκες. Όποιος νομίζει ότι ο ρόλος του πλανόδιου έμπορα έληξε στις πόλεις, ξεχνά ότι ένα μεγάλο μέρος των συμπολιτών του και ψωνίζει στις λαϊκές αγορές, και αγοράζει με δόσεις, και αναζητά φθηνότερα προϊόντα. Οι Τσιγγάνοι που δραστηριοποιούνται επαγγελμα-

τικά σε αυτά τα πλαίσια επιδιώκουν την αναγνώριση και τη διαφύλαξη της αξιοπρέπειας της δουλειάς τους. Ταυτόχρονα όμως επιδιώκουν να «ξεφύγουν» από τους επαγγελματικούς ρόλους που προκαθορίζουν γι' αυτούς μία –κατά κανόνα– χαμηλή κατάρτιση και ένας αδιαμφισβήτητος εις βάρος τους ρατσισμός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δες ακόμα:

T. Acton, *Gypsy Politics and Social Change*, Routledge & Kegan Paul, London-Boston 1974.

J. P. Liegeois, *Tsiganes*, Maspero, Paris 1983.

N. Λουλέ-Θεοδωράκη, *Εμείς οι Τσιγγάνοι*, Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1981.

A. Λυδάκη, *Μπαλαμέ και Ρομά, Οι Τσιγγάνοι των Άνω Λιουσίων*, Καστανιώτης, Αθήνα 1997.

A. Λυδάκη, *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη. Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

J. Okely, *The Traveller-Gypsies. Changing Cultures*, Cambridge University Press, 1983.

